

John Ashbery: Szonett, Egy kiegészítő vers, Egy fiatal lány gondolatai,
Glazunoviana (versek) 3

Aczél Géza: (szino)líra (prózaversek) 6

Krulik Zoltán: 1907 nyarán, Irma (prózaversek) 8

„...behunyom a szemem, indul a mozi...” (Interjú Krulik Zoltánnal) 11

Nyerges András: Ősz, 1949 (regényrészlet) 16

Payer Imre: Cetli a metróállomáson (vers) 22

Szolcsányi Ákos: A patkányok, A jelek, A kóbor kutya (versek) 23

Potozky László: Tájkép, táj nélkül (kíspróza) 25

Áfra János: közös távolság (vers) 28

Tóth Kinga: Küszöb, Smirgli (versek) 29

Tverdota György: Történelmi visszatekintés (Bánffy Miklós trilógiája) 30

Agárdi Péter: Egy fölzaklató tudományos könyv József Attiláról

(Tverdota György: *Zord bűnös vagyok...*) 37

Lengyel András: A recepciótörténet mint szociokulturális küzdőtér

(Agárdi Péter: *József Attila, a közös ihlet*) 47

Reichert Gábor: Szédelgések kora

(Nyerges András: *A barátságshédelgő*) 53

Juhász Krisztina: Tejfehér ködben állni (Böszörményi Zoltán: *Regál*) 57

Kovács Anikó: Társadalmi látletünk (Spiró György: *Kémjelentés*) 60

Bazsányi Sándor – Wesselényi-Garay Andor: „Őriási vásárcsarnok ez...”

(Spiró György: *Fogság*) 63

Ujházy Mariann: Gyáron innen és túl (Nagy Gézaról) 82

Babus Antal: „...hány szál fűzi-köti össze már az életünket.”

(Fodor András és Tüskés Tibor levelezése III. 1977-1997.) 85

Fodor András levele 91

Monostori Imre: 1 levél Fodor Andrástól 92

A lapzárókon Nagy Géza munkái

E számunk szerzői:

Aczél Géza költő (Debrecen), Agárdi Péter irodalomtörténész (Bp.), Ashbery, John költő (Amerika), Áfra János költő (Bp.), Babus Antal irodalomtörténész (Bp.), Bazsányi Sándor irodalomkritikus (Piliscsaba), Jász Attila szerkesztő (Tata), Juhász Krisztina kritikus (Bp.), Kovács Anikó kritikus (Tatabánya), Krulik Zoltán zenész, költő (Bp.), Krusovszky Dénes költő, fordító (Bp.), Lengyel András irodalomtörténész (Szeged), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Nyerges András író (Bp.), Payer Imre költő (Bp.), Potozky László író (Bp.), Reichert Gábor kritikus (Tatabánya), Szolcsányi Ákos költő (Bp.), Tverdota György irodalomtörténész (Bp.), Tóth Kinga költő (Bp.), Ujházy Mariann művészeti író (Bp.), Wesselényi-Garay Andor építéskritikus (Bp.)

Minden szolga egy pillantással pecsételi meg az olvasót.
Évekkel később sem hozott semmit.
A szolga rosszallása az olvasó türelme.
A szolga ágyba tér.
A türelem tovább kószál
Elmerengve a könyvtár gőgös odúin.

Fájdalma a szolga létezése.
A fal legfelső foltjáig nyomja
Izgatottsága lombkorona-fejét:
Kosarak, madarak, bogarak, orsók.
A könnyű falak leomlanak másnap.
A forgalom az olvasó arcképe.
Kedves, legyél a fa, mire álmod vár;
A férgek legyenek szavaid, nem vagy biztonságban a mieinktől.

4 EGY KIEGÉSZÍTŐ VERS

Hol fogja hát tárgyát megtalálni a remény és a félelem?
A kikötő hideg a párosodó hajókhoz,
És elvesztetted, míg az erkélyen álltál
A tenger erdejével, nyugodtan és szürkén odalent.
Egy erős benyomás elszakított a csökkenő fénytől,
De bűnös az éj. Tudtad, hogy az árnyék
Ládájában tombolt,
Mégis, ahogy éhséged nő, felejtesz.
A távoli doboz nyitva. A mohón
Padlóra öntött gabona hangja – a szél
Dobozából kieresztett éjszakával emelkedünk.

EGY FIATAL LÁNY GONDOLATAI

„Olyan gyönyörű ez a nap, írnom kellett hozzád egy levelet
A toronyból, hogy bizonyítsam, nem vagyok őrült:
Csakhát megcsúsztam a levegő szappanján
És a világ fürdőkádjába fúltam.
Túl jó voltál, hogy ennyit sirass.
Tehát most elengedlek. Aláírás, A Törpe.”

Késő délután arra sétáltam
És a mosoly most is az ajkai körül játszott,
Ahogy századok óta már. Mindig is tudta
Hogyan legyen végképp elragadó. Ó, lányom,
Szívecském, néhai császárom lánya, hercegnő,
Ne légy sokáig úton!

A vörös kalapos férfi
A jegesmedvével, ő is itt van?
Az árnyékra nyíló ablak,
Itt van az is?
És az összes kis segítség,
Kezdőbetűim az égben,
Egy sarkvidéki nyáréj szénája?

A medve
Összerogy holtan az ablak előtt.
Kedves törzsek indultak el éppen északnak.
A pislákoló estében sűrűsödnek a fecskék.
Szárnyak folyói kerítenek be és a mérhetetlen bánat.

6 Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

ádáz

kezdetben minden olyan egyszerűnek látszott hol sportszerűen hol gonoszul
de volt az ellen
padok közt a dolgozatokkal a salakos pályán vagy a hátsó udvar nagyon utált
bunyójában ám
gyógyzni kellett ahogy ez a génekbe évezredek óta be van írva aztán ragyogtunk
vagy némi kis
ravasz kamasz álcával hazamentünk sírva és maszatosan a hűvös falnak for-
dulva hüppögve újra és újragondoltuk az egészet s ha a megalázó hely-
zetből nem találtunk kiutat netán biztos
fedezéket gyorsan elanyátlanodtunk a hátunk mögé fura összefüggéstelen
mondatdarabkákat
dobtunk és vártuk az álmot az enyhet adót később egy tudálékosabb és rom-
lottabb újvilágba érve mindennek megváltozott a jelbeszéde és mint gya-
nútlan rabok ásni kezdtük a mélységes árkokat olykor még azt is elhitettük
jóságos eszmékért görnyedünk sokat s beleburkolóztunk
az önzetlenség illúziójába míg a biológia szent törvényei szerint meg nem
világosult mindez csak szemforgató álca s zuhan végleg a kicsinyes érdek
átláthatatlan ádáz harcok provokáló tüntetések mézsgödrös világába a
vélt igazság s e nyitott sír szájánál topogunk tanácstalanul

addig

régóta tudva már hogy nem jó oly idő melyben nekünk a vidékünk új hélikon
lesz csak hát mindenki úgy tesz hogyan is tehetne másképp fiatalságom-
ban szaladtak a szocialista brigádért
hogy csoportosan bámulják kandinszkij absztrakt másolatait a falon no ebből
sem lett aztán maradandó szellemi forradalom az ürgét többet kötéllel
sem lehetett a múzeumok tájára húzni

máskor az idege feszült mint a csúzli ha műszak után agyas költőkhöz ment
felolvasásra hisz
a kultúros addig cibálta míg a hátsó sorban el nem aludt nyithatta utóbb
óriási csinnadrattával
a népművelő had a könyv heti kaput ő már rég kiskertjét gereblyézte 7
s nem is állt rosszul neki
legfeljebb az lehetett a vétke ha túlmetszette korszerű huzalos körtefáit akkor
hogyan is van ez mi az ami amit a művészi világban elegendő ha baromfi
nyesedékből olykor bezabálnak némi
zavaros étket hol a zajos asztalnál sznobok lilák szinglik öngerjesztők ideo-
lógiai kalandorok
összeérnek vagy marad a befeledkezés szervezhetetlen magánya melynek
törékeny kellemét
egy pökhendi parvenü banda ledarálja előbb-utóbb addig is ki menti meg
a szomorú élen futót

adjusztál

egyszer csak valami megindul alulról s nem ereszt el életem első eszméltető
hőse volt a tejes
ember ki a peremről kannáját csikorgó hidegekben is pontosan behozta s míg
átmelegedett ha
a gyerek az ágyat nyomta kiosztatott egy ötleadást a zsíros pakliból talán
következő lépcsőfok
lehetett a bolt melybe semmiségekért korán elszaladtam szegyenkezve utóbb
ha hazafelé nem azt kaptam amiért küldött anyám ám a tekintélyes osz-
togatót csodálkozással néztem a rozzant pulton át mekkora is a birodalma
volt ott kenyér liszt rengeteg ismeretlen tárgy kukacos alma
később tanítók hullámmó kedélyén keresztül mérhettük a mesterséget akkor
leginkább féltett klasszikusunk tűzoltó katona rendőr a megkívánt érdem
növekedve pedig tovább szálltostak
az álmok voltak azonban komótos professzorok világbjának sportolók nőket
faló bonvivánok
míg csak az élet földközébe be nem állt lassan még szebb lett egy egyenes
falat rakó munkás vagy a szakma felől közelítve egy nyomdász szaki ki
ólomba öntött művet adjusztál néha fém
asztala szélén ütögetve a linósort monóra nem vágyva mert szétesése lenne
aznapi tragédiája

1907 nyarán

Hamburg kikötőjének iszamos kockakövein négy ember szorongott a New Yorkba induló Atlantic gőzösre várakozó tömegben – kikhez némi közöm volt

– illetve öten voltak: Jozefin

8 Krulik Zoltán

nagyanyám hasában

ott úszkált apám – lassan

jutottak a fedélzetre, csomagjuk alig, a jegyük rendben, kintről küldték a rokonok még Erdélybe, Aranyágra, ahol Jozefát találta az ifjú lengyel, s mondhatni boldogan éltek, mígnem a bányamolás, az 1906-os – a sűjtőlég után két órával Mihály egyedül támolygott ki az aknán – marasztalták dupla bérrrel, vezető állással, nem állt kötélnek – Innen el! – vette a legszükségesebbeket, az állomásig kocsi fogadott, a jegyeket Hamburgba kérte, indult, hívták a rokonok Amerikába, a Jueszébe – súlyosabb tárgy csak egy rézmozsár volt az idősebbik gyermek, Mihály zsákjában, amit Erdélyből Hamburgig cipelt – csak toporgott a tömeg egy helyben, Jozefa aggódva körbe-körbe pillantgatott, s mintha a hajó is már erősen imbolygott volna ott a dokkban – így mesélték, szinte rosszul lett, s megkérdezte a kapitányt – gondolom persze egy matrózt, még fiatal asszony volt – vagy tisztet – a történet kapitányt említ – meddig is tartana az út oda, a túlpartra ? – az idősebb Mihály addig nem szólt, fegyelmezett, türelmes ember volt, gyengéden nógatta Jozefát tovább, aki nem hagyta annyiban – szó ami szó – a kapitány megállt, biccentett – Asszonyom, úgy három-négy hét, ha jó szelünk van, ahogy mi hajósok mondjuk, s persze, ha nem lesz vihar, jéghegyek, s sorolta a többi tengeri szörnyeket – sodródtak tovább a tömegben, egész a korlátig szorultak, mikor Jozefa hasában megmozdult a gyermek, s a hideg vas húsába nyomódott, le is pillanthatott a mélybe, sikoltott is talán – Nem ez nem megy! – mondta lengyelül vagy románul – egymás közt így beszéltek, ha nem akarták, hogy a gyerekek is értsék – Menjünk vissza! – kiáltotta – Hova vissza? – tromfolt Mihály még türelmesen – Mindegy, akárhová, de innen el! – hörögte, s ezt már anyanyelvén – erdélyi szász volt, s indult is volna, ha a tömeg s a férj erős karja – de nem nyugodott, kiszakította magát, furakodott vissza, szoknyájába kapaszkodva a gyermekek, Mihály hátul, már dühösen – mire a rámpához értek, a hajókürt már dudált, verték a kolompot, húzták a horgonyt, a rokonok integettek, épphogy leértek a partra – lehetett egy kis spórolt pénzük – a jegyeket akkor még nem váltották vissza – mert Dortmundba, aztán Evingbe utaztak – ott született meg apám, így áll a katonakönyvében – Mihály munkát is találhatott, mert itt maradtak egy kis időre, aztán irány Lengyelország, Rzeszów – innen indult a fiú a Monarchiába, de munka, mint akkor, most sem volt, hát bizonyára újságokat böngészett, mint 18 éve, mikor Erdélybe vándorolt, s talált is egy vonzó ajánlatot: bányanyitás a bánhidai medencében, Magyarország, Esztergom-Komárom vármegyében, Galla mellett, tapasztalt munkaerőt keresnek jó

feltételekkel, turuljeligére – sürgönyt váltott, s nekivágott megint, mostmár négy gyerekkel, mert Rzeszówban született Rudolf bácsikám – kaptak lakást, Jozefa szült még három gyermeket, Mihály is előrelépett a ranglistán, s klaninétozott reggelente, megtanult magyarul a lengyel, román, szerb, német után – szépen rótt soraiban inti apámat, ki akkor Pápán tanulatott – Legalább sátoros ünnepkor illenék már hazajönnöd, fiam! – fiatalon meghaltak mindketten, valamilyen mérgezésben, zavaros ügy volt, a legenda egy vajákos asszonyról szól, perre is készültek, exhumálás – aztán belenyugodtak, minden apám nyakába szakadt, egyetlen keresőre, kiiskoláztatta, férjhez adta a többieket, persze már ők is meghaltak mind, mint apám is, ott nyugosznak az újtelepi temetőben – a rézmozsár még megvan, anyám halála előtt szépen kifényesítette
2000-ben

Irma

haldoklott már, mikor apám a háborúból megjött, szanitéc volt, ölnie nem kellett – pálinkát itattak vele, öklendve nyelte szegény, akkor már nem voltak gyógyszerek – agydaganat vitte el, harminc éves törékeny masamód, testét száнкón húzta apám 45 telén, a temető közel volt, aztán, ahogy a gyászévnek vége, 46-ban esküdtek, s Irma helyére anyám költözött – nem sokáig élvezték a régi házat, apám műhelyét, mert a Bánya után a Birodalom lett az úr – elvették, utcára kerültek hárman nővéremmel, s Lencsis is szélnek eresztették, ki még a régi világban, mikor apámnak jól ment Ágneszt öltöztette s ellátta a házat - a Kálvária hegyen, Gallán, a Vértesekben, egy lejtős kis utcában – ahol három évig éltünk - apám vitt kezében, karján anyámmal a szülés után gyalog, a kórháztól úgy 4-5 km - kis kert, a Vurcer hentesé volt – a hegytetőn, hozzánk közel akkor még állt a Rom, lyukas templomnak hívtam pár évesen – nővérem zongorája betöltötte egyetlen szobánkat, a kamrában volt a kád, mit nagyapám készített, vizet az artézi kútról hordtak felváltva, messziről, Ágnes nagyon utálta – a konyhán osztoztak, apám szabott, anyám főzött, vasalt, villany is volt, ujjamat próbálgattam a kis titkos lyukakba, a kertben homokozó nekem, állatnak ketrecek, egy csirke volt csak, azt is szélnek eresztettem, ráadásul fölfelé szaladt – *pipi óla el pá* – ahogy anyámnak mesélem – meg a nyúl, de az inkább olyan, mint egy álom emléke – húsvét után sírva – a kis ól lécei felfeszítve – a *róka vihette el*, mondták – aztán egyszer én is eltűntem, egy kis *biciglin*, háromkerekű volt, piros, a szomszéd gyerek mutogatott, a kapu nyitva, s gurultunk a domb kanyargós utcáin egész Galla centrumáig, ott állt valahol a zsinagóga is, szemben a mozi – a *Szabadság* – előcsarnokában kerekeztünk körbe-körbe színes plakátok, képek, rézkorlátok közt – tavaly, mikor Mindenszentekkor arra jártam, a busz párás ablakán át csak hűlt helyét, s itt-ott, ahogy a *Szabadság* romjain a szemétdombok

füstölögtek – még egy visszajáró, ez is mindig álmomban, egy udvar, hová nem tudom hogyan jutottam, szanaszét csupa ismeretlen tárgyak, a fűvön óriástölcsérek, s a kertben kövér macskák sétálnak – más nincs e korból, illetve mégis, még egy, mely annyira megigézett minden vasárnap, ahogy

10 körbe forgott az oltáron, ezüstje-kékje, kis ajtaja volt kulcsos zárral, s ha kinyílt, megindultak feléje – aztán a hentes is felmondott, lejjebb költöztünk a Fekete gyémánthoz közel, jó étterem volt az üzletsoron – udvari házba, hová nagyapám, ki mindenhez értett és bácsikám Antal, a Körmendy ágból – vizet vezettek, nagyobb is volt a tér, tágas szobák, nagy konyha, a Város utalta ki, a Tanács, s beköltöztünk már, mikor egy asszony odaszólt anyámnak, a túlsó végen lakott – *ne érezze annyira otthon magát fiatalasszony, abban, amit a párt nekem adott* – anyám, szegény-naiv, nem vette, hisz neki a Város, veszekedett is vele, aztán jött egy végzés, futár hozta, nem postás, hogy *1954 szeptember 7-én* – ez aznap volt – *délig ki kell hurcolkodnia, s, hogy költözzön odébb, mert ez Tóth-Bucsokiné tulajdona*, az odébb egy lepusztult helyiség volt, az udvar túlsó oldalán, anyám persze nem tett semmit, egyedül volt otthon – mi minden járhatott fejében – mikor két géppisztolyos ember, egy hivatalos s a fogdmegek – *mivel a felszólításnak nem tett eleget* – olvasta amelyik olvasni tudott, s kiraktak minket szakadó esőben – a helyiség a gettó volt, ide zsúfolták be 44-ben kit senki nem bújtatott – e nyomasztó tér most minket fogad, mármint a vizes bútorok, asztalok, székek, a zongora – egymás hegyén – zár sem volt az ajtón, csak egy kötél – engem a Hetes-telepre vittek nagyanyámékhoz, mindaz ami itt történt, nem éltem át – virágok, bokrok közt rigót kergettem, s hogy volt jázmin is, csak most, ahogy illatozik a kertünkben – itt tölthettem néhány hetet, hónapot, bicikliztem a Tulipán utcában, a kertben Kálmán-körte, ha hintáztam a Ripp mindig ugatott, a fehér rácsos kőkerítésre, a kútra, s hogy itt is voltak templomok, igen – egy kis tóra, erdőre, s másra is, mit már le nem írhatok – aztán mivel a lakásügy sehogy, nagyapám elcserélte a házat a Szél családdal, s Újvárosba költöztünk háromszobásba, mit 51-ben a *rabok* – a nagyiek innen már nem, szüleim még egyszer, mikor Pestre, én még megvagyok, s hogy most így a férfikorban a Titkok kertjére – pozanok, tubák, kürtök, trombiták – Pünkösöd volt, a sváb rezesbanda pihent

Koraős van, még napsütéses, de nem sokára megjön a ködös-nyálkás későős is, ilyenkor kezd el – levélhulláskor – emlékezni az ember. (Különösen Mindenszentek környékén.) Krulik Zoltán, a Makám együttes vezetője, zenész, zeneszerző, dalköltő most lesz 60 éves. Az ősz mellett újabb érv az emlékezésre. Tervezük, hogy közösen végigjárjuk gyerekkora helyszíneit Tatabányán. Addig is azt kérem tőle, hunyja be a szemét, és induljon a mozi...

„...behunyom a szemem, indul a mozi...” 11

Íméinterjú Krulik Zoltánnal.

Készítette: Jász Attila

*Kevesen tudják, hogy 18 éves korodig Tatabányán éltél. Milyen élmény volt, hogy emlékszel vissza? Hogyan éltetek, milyen körülmények között? Nemsokára olvasható lesz néhány emlékfosztlány ezekből az időkből is megjelenés előtt álló verseskönyvedben. * És írsz – újabban – naplószerű kisprózákat is. Ezt az időszakot dolgozod fel, láthatóan fontos számodra...*

Valójában 14 éves koromig éltem ott, utána Pannonhalmára kerültem, a Bencés Gimnáziumba. A kollégiumból csak a téli, tavaszi és a nyári szünet alkalmával mehettünk haza. Ezután Kiskunfélegyházán katonáskodtam, majd Budapesten tanultam tovább s azóta itt élek. Amikor megszülettem '51-ben Felsőgallán laktunk a Kálvária utcában. Néhány kilakoltatás után öt éves koromban Újvárosba költöztünk egy háromszobás lakásba a nagyszüleimmel. Újvárosnak akkor még csak a szocreál magja épült fel. Nem voltak utcák, terek, csak házak a pusztaságban. Lassan aztán ültettek fákat, leaszfaltozták az utakat, konszolidálódott a város. Akkor még Bánhida, a két Galla, Újváros külön települések voltak, köztük szántóföldekkel, rétekkel. A Megyei Tanács mögötti területen, ahol most az áruház, az Árpád hotel és az üzletek találhatóak, egy rét feküdt 3-4 bombatölcsérrel, melyben víz volt, és egy hosszú patakszerűséggel, ami feltételezhetően lövészárók lehetett a háborúban. Ez egy igazi paradicsom volt számunkra, ott játszottunk az iskola után. Ez volt a Békás. A Békás mellett a hegy, az erdő, a barlang, a Turul volt a birodalmunk. Ha tehettük, minden hétvégén felmáztunk apámmal, de főleg nagyapámmal a Turulhoz. Három generációs család voltunk. Nagyapám restaurálta a háborúban megsérült Turult 1958 nyarán, már nyugdíjasként. Akkora lyukak voltak a madár testén, hogy akik felmáztak, ki-be szaladgálhattak rajta.

Észrevettél, érzékeltél valamit a körülötted zajló dolgokból, eseményekből? 1956-ból? Gyerekként hogyan élted meg a kilakoltatásokat? És főleg, értetted-e, elmesélték-e a szülők, a nagyszülők, mi miért történik?

Nem magyarázták az eseményeket, nem is értettem volna, épp elég volt, ami történt velem négy éves koromig. A kertés, udvaros házakból – mert addig három helyen laktam hosszabb-rövidebb ideig – az épülő, akkor még roppant sivár Újvárosba kerültünk oly módon, hogy nagyapámék elcserélték a hetes telepi kertés házukat egy nagyobb újvárosi lakásra, s így a két család egybeköltözött. Rá egy évre nővérem férjhez ment, így jutott nekem is külön szoba.

Amiért ez az egész egybeköltözés történt, az volt, hogy az utcára raktak minket. Felsőgallán a régi üzletsoron a Fekete gyémánt étterem közelében laktunk, és Körmendy bácsikám éppen befejezte a vízszelést, elkészült a konyha és a fürdőszoba – erre emlékszem csupán, a földhalmokon játszadozva. A szomszédban lakó Tóth-BucsoKiné szemet vetett a lakásunkra, és befolyása volt a Pártközpontban, mert először egy felszólítás érkezett a kilakoltatásról, pár napra rá pedig géppisztolyos karhatalmisták érkeztek pakoló emberekkel, és mindenünket kiszórtak az udvarra szakadó esőben.

Ősszel kitört a forradalom. A házuk – akkor G épület – és a megyei Tanács közötti terület még építési hulladékkal volt teli, s egy poros makadámút vezetett a vasútállomásra – amit kezdetben Alsógalla, majd Tatabányaalsó állomásnak hívtak – a hegy felé. Egy éjszaka a függöny mögül lestem, ahogy az úton rendezett sorokban fegyveres férfiak vonultak a rendőrség felé. Hamar lövöldözés kezdődött és a védettebb udvari szobába és konyhába bújunk, de onnan – bár látni semmit nem láttunk – még erősebben hallatszott és még félelmetesebbnek hatott a puskaropogás és a kopácsolás, ahogy a rendőrség tetején lévő hatalmas vörös csillagot püfölték, majd a mélybe lökték. Mintha óriás csilléket gurigatnának, olyan volt ez a dübörgő hang. Aztán megjelentek a tankok, Tatárról jöttek végtelen hosszan. Emlékszem Bánhida felé akartak kanyarodni a vasút fölötti hídon, de néhány bátor vasutas elmagyarázta nekik, hogy inkább Gallának tartsanak, mert a híd le fog szakadni a tankok súlya alatt. A 60-as években új, erősebb híd épült a régi helyén. Pár hét múlva ugyancsak az ablakból néztem a visszavonuló orosz sereget. Nagyapám kiszalasztott a vasútállomás és a házuk között az út túloldalán álló trafikba. Többen is szájatva bámultuk a harcokcsik, teherautók seregét, a platón ülő géppisztolyos katonáknak meg integettünk. Mikor elkiáltottam magam – drasztutyi! – hirtelen megállt a hadoszlop és a katonánk sorban leugráltak a teherkocsikról. Fejvesztve rohantam haza és bezárkóztam a fürdőszobába. Nagy nehezen tudtak csak megnyugtatni nagyanyámék, hogy nem visznek el. Dohányért álltak meg, s nem az én rossz kiejtésem miatt.

Kettős nevelést kaptam. Anyám, nagyanyám a lelkemre kötötték, hogy amit otthon hallok azt sem idegeneknek, sem az iskolában nem szabad elmesélni. Ez főleg az ünnepek, családi összejövetelek alkalmával – már a felszabadultabban – kvaterkázó férfiak szájából elhangzó, a rendszert kifigurázó

viccekre, epés megjegyzésekre vonatkozott. Bár két férfi is megjárta Rákosi börtöneit a családból, s keresztapám Kádárét '56-os Munkástanácsbeli vezető szerepéért, a humor sosem hiányzott a közös együttlétek alkalmával. Temp-lomba jártunk, s ezzel egy időben az iskolában kisdobos voltam. Hrus-csov, a szovjet pártfőtitkár neve, aki Tatabányán is járt, és a kukorica 13 nemesítés volt a vesszőparipája – sokszor elhangzott esténkét. Amikor az amerikaiak a Holdra szálltak, nálunk az a szöveg járta, hogy nem találtak ott semmit, csak egy apró kopasz embert, aki kukoricával vetette be a holdat. Ezért talán, bár ezt a mai eszemmel gondolom – nem vittek volna el, de meg kellett nagyon fontolni, hogy mit, hol és hogyan mond az ember.

Pannonhalma a mai napig fontos hely az életemben. Ha teheted, most is ott írod a dalaidat. Milyen élményed fűződik kamaszkorod Pannon-halmájához, a gimnáziumhoz? És milyen a kötődésed most?

Szorongással teli kalandvággyal érkeztem. Már az első napon találtam barátot, mikor az ismeretlen épületben csellengve a vendég-fogadó Jeges teremből a tornaterem fölötti teraszra jutottunk, majd onnan egy nyitott ajtón át a Telekibe, ahol később az énekkarok, a szombat esti mozik és a húsvéti lelkigyakorlatok folytak. Itt állt egy prima zongora, azonnal nekiestünk Szepesy Lacival, és versengve nyomtuk a Stones-, Beatles- és Illés-dalokat, mikor némi kulcsörgés után kinyílt a folyosó felőli ajtó és őszinte csodálkozással lépett be rajta egy reverendás férfi. Annyit kérdezett, hogy kerültünk ide, hiszen az ajtók zárva vannak. Elmondtuk, s kicsit csóválta a fejét, majd elmagyarázta, hogy a zongoratermek az alagsorban vannak, oda men-jünk máskor. Ő volt Ottmár atya, a később rettegett főprefektus, aki, ha az ebédlőbe lépett, azonnal elnémult a sereg. Én nagyon megsze-rettem. Ekkor sem balhézott, s mikor egy súlyosabb csínytevésem vé-letlen szemlélőjeként, az igazgatói irodába hívatott – s biztos voltam benne, hogy most repülök –, elmagyarázta, miért méltatlan egy bencés diákhoz – a mise alatt a kórust egy magas dobogóról vezénylő –Kilián atya cingulusának a rojtjait összecsomózni. Az alt szólamba kerültem, középre, s pont az orrom előtt lifegett, hintázott a reverenda öve, végén a függönyéhez hasonló roj-tokkal.

A tornatanárt – Tólos Zoli bácsit kivéve –, minden tanárunk bencés volt, igazi egyéniségek hatalmas tudással. A már nem aktív idősebb atyákkal is kapcsolatba kerültünk a délutáni szabadidőben a várkörön, Ernő bácsi a régi pénzeokről mesélt óraszám. Kellett egy év, mire megtanultuk és megszok-tuk a sok furcsa nevet, Anaklét, Brúnó, Arisztid, Tasziló, Odiló, Zénó, Miksa, Szulpic. A monostorban nem volt üres szoba, olyan sokan voltak még akkor a bencések. A drill is lassan megszoktuk, itt korántsem történtek olyan durva

Új Forrás 2011/9 – ...– behunyom a szemem, indul a mozi...
Íme! Interjú Krulik Zoltánnal. Készítette: Jász Attila

dolgok, mint Ottlik *Iskolájában*. Jó, volt azért vizes lavór az ágyban, összecsomózott cipőfűző, vagy a gondosan eldugott hazai sütemények fosztogatása. Mindenkinek volt beceneve, az osztályfőnökünket Tatának hívtuk.

14 Nagyon szerettem a kórusban énekelni a szertartásokon, a gregorián teljesen elbűvölt. Hamarosan már én orgonáltam az osztálymiséken a diákkápolnában, és Kilián atya, a rend főzeneigazgatója engedélyezte, hogy a bazilika orgonáján is játszhassak, a szobája ott volt a kórusra vezető folyosó ajtaja mellett. Amikor kifelé jövet elbúcsúztam tőle, mindig megjegyezte, fiúcska, ugye jól hallottam, hogy nem csak szent dallamokat játszott? Sokat improvizáltam, s a prelúdiumokba, fűgákba bele-bele szőttem az általunk kedvelt rock-melódiákat is. Mikor melegedni kezdett az idő, a harmadik dombon épült Boldogasszony kápolna barokk orgonáján játszhattam, és sokszor tavasi vecsernyéken is, amikor a faluból jött hívekkel megtelt a tér. A kápolna alatt van most is a bencések temetkezési helye. Akkor még megvolt az osszárium, egy fehérre meszelt, búbos kemencére emlékeztető építmény az oldalán két lyukkal. Az egyikben égett a gyertya s a másikon kukucs-kálhattunk be. Amikor nem volt már hely, a legrégebbi halott csontjait ide szórták, majd leöntötték mésszel. Első magyartanárunk, Sámson Edgár atya temetésén énekeltünk itt a kriptában. Ma már nincs meg ez a csontház, vagy csonttemető.

Az emlékek sora végtelen, s hogy milyen erős kötődések szövődtek köztünk, jellemző az állandó kapcsolattartás egy közös levelező listán, és még inkább, hogy osztálytalálkozóinkat negyedévenként tartjuk, mindig valaki másnál. Az osztálynévsort bárki elmondja fejből, és jól emlékszünk egymás heppjeire, érényeire, de elkövetett disznóságaira is.

Most már úgy tíz éve minden januárban visszajárok Pannonhalmára – mi Kupacnak hívtuk –, s ott készülök az újabb lemezre. Idén Petri György verseire komponált dalokból állítottam össze egy műsort. A zenekarommal pár évenként koncertezünk a gimnáziumban, ahol nem csak a diákok a hallgatóink, nagyon sok civil tanár és bencés atyák is a híveink közé tartoznak, sok fiatal bencést ismerek. Nagyon jó velük zsolozsmázni a vesperásokon.

Hogyan dőlt el és mikor, hogy számodra a zenélés lesz a legmeghatározóbb tevékenység?

A 70-es évek közepe táján, egy villamosmérnöki diplomával a zsebemben és az egrí Ho Shi Minh Tanárképző Főiskola magyar szakos hallgatójaként Erdély Miklós mozaik-műhelyében dolgoztam, s a versírás, képzőművészet és a muzsika egyenlő fontos volt számomra. De olyan erős zenei impulzusok értek a jazztól a kortársig, az archaikustól az Észak-Indiai klasszikus zenéig, hogy az évtized végére eldöntetett a pályám. Hagytam csapat-papot és megalapítottam a Creatív Stúdió Öt, röviden C.S.Ö. nevű formációt, mely voltaképpen

az Ős-Makám elődje volt. Ebben a zenekarban szitároztam is a klasszikus gitár mellett. Nagy példaképem volt akkor az amerikai Oregon, s komponistája Ralph Towner, akivel egy évtized múltán a Szegedi Jazz Napokon, egy színpadon léphettünk fel. Miután a Makámmal komoly nemzetközi sikerek voltak a hátunk mögött, Nyugat-Európa nagy fesztiváljain szerepeltünk, s Zolnay Pál portréfilmet forgatott rólunk az MTV megrendelésére, sikerült elérnem, hogy Kurtág György meghallgassa a darabjaimat. Az ő tanácsára kezdtem tanulmányozni a Szaharán-túli afrikai zenét, a pigmeus hocketusokat. 15

Kik voltak még rád hatással? Kiket olvasol, hallgatsz szívesen? Kire tekintettél, tekintesz mesterként? Kitől kaptál/kapsz szakmai és egyéb segítséget? És kérsz-e egyáltalán ilyet?

A gimnáziumban Sámson Edgár nyitogatta a szemünket az irodalom titkai felé, ő hamar meghalt, aztán Söveges Dávid, majd Szabó Flóris, mindnyájan zseniális elmék és pedagógusok voltak. Ami először szíven ütött negyedikes koromban, s ha jól emlékszem, Anzelm adta a kezembe, az *Új Symposion* vajdasági folyóirat volt. Tolnai Ottó, Podolszky József neve, ami rémlik abból az időből. Ez a nyers hang volt, ami alapvetően megváltoztatta a költészethez való hozzáállásomat. Ifjúkori olvasmányélményeim: Beckett, Dürrenmatt, Kerouac és a beat nemzedék, Mészöly Miklós, Pilinszky, Esterházy, Nádas. Hadd ne soroljam. A film és a zene épp ilyen elementáris igény volt, Antonionitól Huszárik Zoltánig, a Syriustól, Sáry, Vidovszky, Jenei kortárs zenéjéig.

Első, meglehetősen szürreális szabadverseim a gimnázium félmeletén lévő hirdető táblán jelentek meg több kamasz tollforgató írásai mellett, melyek tanáraink figyelmét is felkeltették, Szabó Flóris atya Hernádi Gyulához irányított, akit végül nem keresetem fel. Első mentorom Petri György volt, akivel a zene, az általam megzenésített szonettjei hoztak össze. Csobánkán dolgozott akkor, onnan küldte két gépelt oldalnyi verselemzéseit, melyekben egyrészt ízzé-porrá zúzta egy négy sorosomat, majd két másik méltánylásával költővé avatott. Mártonffy Marcellel, még Pannonhalmán, máig tartó jó barátságba keveredtem, aki szintúgy támogatta írásaimat. A *Napút* folyóiratban jelentek meg, majd a *Pannonhalmi Szemlében* egy hosszabb prózaversem, s ez már Varga Mátyással való kapcsolatom hozománya, de Mezei Katalin és Ágh István is támogattak. Mivel életem közepontjába a zene került, csak sorsfordító alkalmakkal írtam. Még Varga Mátyás mondta, szabadulj meg a verseidtől, add ki mielőbb, s akkor új irányok felé fordulhatsz. Ezeket keresgéltem, mikor a véletlen, ami ugye nincs – összehozott veled.

**Legolcsóbb mozi* (Új Forrás Könyvek, Tatabánya 2011)

Tavaly még nem tartottuk számon, hogy ki miben készül tornázni, de idén valahogy rányílt a szemünk, s egyszerre észrevettük, hogy van köztünk, akiről lerí, hogy a szülei sportboltba is elvitték, és mindenből újat kapott, nekik

16 Nyerges András

1949, ŐSZ

fényesen fekete a klottgatyájuk, mert még sosem mosták ki, ropogósan fehér az atlétatrikójuk, bezzeg rajtam apám kirojtosodott, szinte már sűrke trikója lötyögött,

amibe háromszor belefértem, s a térdemig ért, de legalább eltakarta, hogy a nadrágomat tavaly óta kinőttem. Pintér azzal hengegett, hogy a szülei Batya-féle Szokol tornacsukát szereztek, amelyet ma már nem is gyártanak, én meg a régi cipőmben görbítettem a lábam ujját, hogy ne fájjon, mert a tavalyit közben kinőttem. Förster hófehér sildes sapkában páváskodott, ilyenje, mondta, csak annak lehet, aki ismer igazi grófokat, és az ő szülei ismernek, ez a sapka is egy golfbajnok grófé volt, de persze, ti hülyék, azt se tudjátok, mi a golf. A hórihorgas Miklasz tejfehér képén lánfolni kezdtek a szeplők, s ahogy visszaordított Försternek, a hangja mélyből hirtelen váltott át sipító magasságba, te vagy a hülye, olyan nincs, hogy golfbajnok, mert a golf egy tengeri áramlat. Tudtuk, hogy Miklasznak saját földgömbje van, egyedül neki az osztályból, ilyesmiről kár is vitázni vele, Förster viszont azt tudta, hogy testileg ő az erősebb, mi van, tejbeesett légy, szidta az anyámat, és mellbepöckölte Miklaszt, aki vaksin hunyorgott, mert levette, de nem tudta biztonságba helyezni a szemüvegét, Förster pedig gyorsan gyomron vágta.

Aztán egyszer csak ott állt köztünk Torma Béla, aki akkora indulattal söpörte le Förster fejről a sapkát, mintha a fejfedővel volna elszámolnivalója, s még rá is förmedt, megmondhatod otthon, hogy az új tanárod utálja a grófokat. Förster nem mert feleselni, csak azt kereste, hová repült a sapkája, Miklasz viszont diadalmasan pillantott körül, hogy miatta Försternek elkenték a száját, de a hökkenet is ott ült a képén, amiért Torma Béla őmellé, a gyöngébbik mellé állt. Ez egyébként engem is ámulatba ejtett, hiszen Miklasz, bár magas volt, de cingár, és Försterrel ellentétben, aki valamelyik kölyökcsapatban focizott, nem éppen tornászalkat. Bizakodni kezdtem, hogy talán, ha én kerülnék olyan helyzetbe, mint Miklasz, Torma engem is megvédene.

Felsorakoztunk vele szemben az udvaron, és elkezdődött a bemelegítés. Igyekeztem a tőlem telhető legnagyobb odaadást sűríteni a pillantásomba. Húsz karkörzés, húsz derékhajlítás, húsz magas térdemelés, Torma Béla mindenből húszat követelt, kétszeresét annak, amivel az elődje beérte. A kedvéért lelkesen ugráltam és hajlongtam, amíg csak bírtam, és azt kívántam, bár minél tovább bírnám, de nem telt bele sok idő, és elkezdtem zihálni,

olyan erősen, hogy kénytelen voltam hátamat a falnak vetve pihenni. Torma Béla rögtön felém villantotta a szemét, mint aki látja, hogy szabotálok, és figyelmeztet a következményekre, én pedig megpróbáltam elmutogatni neki, hogy nem szabotálok, csak levegőért kapkodok. Tizenkilenc, húsz, és kész, Torma lefújta a bemelegítést, a fiúk meg azt hitték, a szokatlanul kemény bemelegítés után egy kis lazítás következik, de megrázta fejét, egy szóval se mondtam, hogy leülhettek. A fejek fölött nekem kiabált, az az okostojás eddig lazált, úgyhogy a futás után órá még vár tíz fekvőtámasz. Sípszóra indultok, húsz kör az a minimum, amit elvárok, utána meglátjuk, mit bírtok még, de az már osztályzatra megy. Lógással kár is próbálkozni, mert számolni fogom, hogy mindenki lefutotta-e a húsz kört? 17

Az elől állók elindultak, de kisvártatva meg is torpantak és elkezdtek az emeletek felé pillantgatni, ahol a ráérős tanárok bennünket mutogatva egymásnak a korlátnál könyököltek. Az Izabella utca 61-et a háború után szükségből alakították át bérházból iskolává, az egybenyitott lakásokból lettek a tantermek, de előttük a gang ugyanolyan maradt, mint bármelyik bérkaszárnnyában, és Torma Béla az udvaron tartott tornaórákkal gondoskodott is látványosságról. A tekintetünket követve most jött rá, hogy mit hagyott ki a számításból, amikor a légópincéből lett tornaterem mellőzéséről döntött, de tanárkollégákat mégsem utasíthatott rendre, viszont azt sem hagyhatta, hogy mi a futás helyett csak feszengve toporogjunk. Nekünk bátran odaordíthatta, hogy csak bazári majom nézelődik, futás indul, egy-kettő, egy-kettő. A lábamat ugyan ólmosnak éreztem, de elragadtatással töltött el, hogy Torma Béla egyenlő mércével mér, és nemcsak egy diák sapkáját merete leverni, hanem a kollégáival se volt elnézőbb, hiszen lebazárimajmozta őket. Egyszerre feneketlenül vágytam rá, hogy épp az ő szemében ne legyek selejt, s életemben először sajnáltam, hogy sem erős, sem ügyes, sem fürge nem vagyok. Bezzeg, ha volna valami másféle érdemem, amiről tudhatna, például, hogy az iskolai demokráciáért én is próbáltam tenni valamit a diákbíróssággal, csak nekem nem hagyták, talán Torma sem kizárólag abból ítélné meg, hogy mit művelek az ő óráin. Futás közben ezen ábrándoztam, de hirtelen meg kellett állnom, mert szúró fájdalmat éreztem az oldalamban, és megint nem kaptam levegőt. Torma Béla hangja rögtön felém süvített, *megint* te, de hát világosan megmondtam, hogy húsz kör a minimum, mars vissza futni, mert nem állokjót magamért! Épp úgy elfogott a rettegés, mint legutóbb, és megint el tudtam képzelni, hogy természetellenesen hosszú karjaival átnyúl az udvar fölött, elkap, megpörget a levegőben, aztán behajít a földszinti pedelluslakás ablakán. Ijedtemben megpróbáltam visszaállni a futók közé, de mintha kések szabdalták volna belülről a bordám közti részt, moccanni se bírtam, aztán meg köhögés görnyesztett

kétrét, és sehogy sem bírtam abbahagyni. Rimánkodó pillantásokat vettem Torma Béla felé, hátha sikerül azt sugallnom neki, hogy nem én szabotálom a futást, hanem a tudóm, de amit kétségbeesett integetésnek szántam, ő hányaveti hadonászásnak látta. Fussál, a kehes mindenedet, ordított

18 rám, bezzeg, ha jutalomról lenne szó, lélekszakadva rohannál, eszedbe se jutna köhécselni, igaz-e, fiúk? A nevetés felhergelt, s minden maradék erőmet megfeszítve elvánszorogtam a fal mellől. Na látod, kiabálta, tudsz te, ha akarsz, csak ne úgy csináld, mint egy kiszuperált gebe a kegyelemnövény előtt, talán pókos a lábad? Rögtön tudtam, hogy mostantól pókoslábú lesz a gúnynevem, de csak az érdekelt, hogy képes legyek tovább futni. Torma Béla folyamatosan biztatott is, mondogasd magadban, egészséges magyar gyerek vagyok, már csak tizenhat kör van hátra. Gondolj az osztálytársaidra, óra után mind mehetnétek ebédelni, de ha csak egy is marad, aki nem futja le a magáét, senki se megy sehová, megmondtam, egy mindenkiért, mindenki egyért. Miklasz éppen elfutott előttem, ez pont jó nekem, beállok mögé, határozta el, csak a hátát kell néznie és semmire se gondolni, de ezt is hiába tökélttem el, mert már hideg veríték csapott ki a homlokomon, a lábam nem engedelmeskedett, zúgást éreztem a fülemben, s előbb elsötétedtem, aztán megpördült velem a világ.

Húsos arc hajolt fölém, kosztümbe bujtatott terebélyes teste a mellkasomhoz nyomódott, ahogy közvetlen közelről vizsgálgatta, magamnál nagyobb-e, s a fekete keretes szemüveg alatt az iskolaszerte Kocának nevezett igazgatónő turcsi orra szuszogott. Kissé fölemeltem a fejem, s akkor egy nedves rongy pottyant le a homlokomról, aha, gondoltam, szóval borogatást kaptam, csak nem a Koca tette rám, őt az elmúlt négy év alatt közelről még sosem láttam, a tanévnyitó ünnepélyeken, ahol az udvar közepén elhelyezett drapériás asztal mögött szónokolt, mi meg fent az emeleten, a tantermeink előtti gangon ácsorogtunk. Valami sebfélét éreztem a tarkómon, és csodálkozva odanyúltam, a Koca pedig rögtön aggódni kezdett, kicsit beütötte a fejed, mikor összeestél az udvaron, nem emlékszel rá? Cserepes volt a szájam széle, megpróbáltam körbenyalogatni, erre készségesen megemelte a fejem, hogy egy pohárból megitasson. s akkor azt is érezkelhettem, hogy ennek a nőnek, akitől az egész iskola retteg, puha, párnás, csöppet sem érdes tenyere van.

Ugye, lehet már veled értelmesen beszélni, kérdezte, alaposan ránk ijesztettél, fiatalember, különösen szegény Torma tanár úrra. Most vettem észre, hogy Torma is itt van, az ablaknál állt és kifelé bámult, de nyomát se láttam rajta ijedtségnek, inkább azt sugallta még a testtartása is, hogy haragszik rám, amiért miattam kell itt ácsorognia. Esetleg fel is tudná már kelni, faggatott az igazgatónő, de mielőtt rábólintottam volna, eszembe jutott, hogy ha fölkelek, ezek képesek visszaküldeni az udvarra, hogy lefussam az elmaradt köröket. A Koca fenyegetően rázta felém a mutatóujját, s ebből

érthettem, hogy vége a kíméletnek, mostantól úgy bánnak velem, mint aki-
nek sok van a rovásán. Attól tartok, hogy a mai rosszulledés után az iskola
nem vállalhat érted felelősséget, mondta a Koca azon a vastag, fenyegetően
nyájas hangon, ami az ünnepélyekről volt ismerős, amikor a hálára
emlékeztetett minket, amivel az iskola fenntartásáért a népi demok-
ráciának tartozunk. Remélem, folytatta, tisztaban vagy vele, hogy az
egészséged magad tehetsz, mert nem lett volna szabad ilyen állapotban iskolába
jönnöd!

Nem mondtam, hogy ne ártsak Torma Bélának, az első négy órában
még semmi bajom se volt, és büszke voltam rá, hogy ezt meg bírtam
állni, de az igazgatónő olyasmivel folytatta, amitől felülkerekedett
bennem a dac, tudod, egy kicsit utánanéztünk a viselt dolgaidnak.
És összenézett az osztályfőnökünkkel, akit eddig észre se vettem, elég
nagyszájú gyerek vagy, és furcsamód épp akkor nem tudtál szólni, ami-
kor rosszul érezted magad, hát hogy is van ez? Koca burkoltan fenye-
gető kérdése eszembe juttatta, hogy amikor tavaly a diákbíróság
ügyében behívatta anyámat, azt üzente, húzzam meg magam, más-
képp nem lesz maradásom ebben az iskolában. Kedvem lett volna azt
válaszolni, hogy én csak meghúztam magam, pont ahogy üzenni tet-
szett. Ehhez azonban olyan bátornak kéne lennem, amilyen Torma
Béla volt, de tudtam, hogy én nem vagyok olyan helyzetben, s inkább
mentegetődni kezdtem, bocsánat, én a tudóm miatt nem bírok annyit
futni, mint mások, és akartam szólni, csak már nem volt időm rá. Hogy-
hogy *annyit*, kérdezte az igazgatónő és Torma Bélához fordult, mennyi
az az *annyi*?

A kérdésben ott bujkált a lehetősége annak is, hogy a történ-
tekért más legyen a felelős, ne én, de Torma Béla úgy fakadt ki, mintha
megvádolták volna, válaszolás közben rám se pillant, s ez nem sok
jóval kecsgettetett, nézze elvtársnő, nézze meg, milyen kicsi az az udvar, ezen
futni húsz kört normális gyerekek meg se kottyan. A hangja magyarázko-
dásból minden átmenet nélkül váltott át méltatlankodó dühkitöréssé, én nem
gyógyintézetbe szegődtem gyógytornásznak, hanem egészséges gyerekek
mellé, testnevelőnek!

A *gyógy* szótól a Koca arcán, akit az imént szemlátomást zavart és óva-
tosságra intett, hogy leelvtársnőzték, holott ezzel, végszükségben, ő szokott
másokat figyelmeztetni, most egyszeriben földerengett valami megkönnyeb-
bülésféle, mert fogódzót kapott a helyzet kezeléséhez, igazad van, Torma
elvtárs, mondta, ez sokkal inkább az orvosok felelőssége, mint a miénk, Újból
felém fordulva folytatta a kihallgatást, ki vele, fiatalember, mióta vagy tü-
dőbeteg, tudni akarom, hogy fertőző vagy-e még, utoljára mikor látott orvos,
és kicsoda hol, mi a diagnózis, ne kelljen már minden szót harapófóggal

kihúzni belőled. Na persze, erről a szüleid dolga lett volna értesíteni az iskolát, de mi majd kézbe vesszük a dolgot és gondoskodunk róla, hogy a megfelelő helyre kerülj.

20 Hirtelen olyan érzésem támadt, hogy csak most ugrott be neki, ki az én anyám, észébe juthatott az a régi szóváltásuk, és azt hiszi, most megmutathatja, hogy akinek iskolás gyereke van, annak egy iskolaigazgatót jobban kell respektálnia, mint az anyámtól tapasztalta, de a Koca velem nem számol, én nem fogom hagyni, hogy bántsa az anyámat, engem sértegethetnek, meg is büntethetnek, mert ki vagyok nekik szolgáltatva, mint diák, de ha az anyámról van szó, nem érdekelnek a fenyegetéseik. Nem a számunkra előírt halk, tisztelettudó hangon válaszoltam, hanem üvöltöni kezdtem, tessék a szüleimet békén hagyni, és ekkora indulattól a Koca, aki gyerektől nem volt ilyesmihez szokva, visszahőkölt, és úgy nézett rám, mintha a szeme láttára megbolondultam volna. ők igenis törődnek velem, és Farkas doktorhoz a Dévai utcai Tüdőgondozóba azért járok egyedül, mert szerintük elég nagy vagyok hozzá, hogy egyedül intézzem az ilyesmit. Hirtelen elsírtam magam, mert amint a doktor neve kiszalad a számon, legszívesebben visszaszívtam volna, hiszen Farkas doktor szanatóriumba akart küldeni, Pest-től jó messzire, Farkasgyepűre, és nem két hétre, hanem hat hónapra, én pedig ezt mostanáig mindenki elől eltitkoltam, de most majd ez is kiderül, és ha kiderül, a szüleim is haragudni fognak rám, az iskola meg már úgylis utál, s akkor mi lesz velem?

A Koca úgy tett, mintha az iménti kitörésem meg se történt volna, hivatalos hangon vetette oda az osztályfőnökünknek, hívjuk fel a gyerek anyját, erről majd vele fogok tárgyalni, és amikor megkapta a kagylót, tüntetett velem, hogy közben rám se néz, csak bejelentette, hogy kicsoda ő, és kit keres, aztán sértődött arccal hallgatta végig az elutasítást. Én ezt megspórolhattam volna neki, hiszen nyilván a főosztály titkárságával beszélt, ahol közölték, hogy senkit sem kapcsolnak, még neki sem, legfeljebb üzenetet vesznek át, ebből pedig arra következtetett, hogy anyámból közben amolyan főnököféle lett a minisztériumban, de akkor a velem kapcsolatos teendők is másféle hozzáállást igényelnek. Ráparancsolt az osztályfőnökünkre, hogy szedesse össze a tanteremben maradt holmimat, azután meg kísértessen el valakivel a Dévai utcába, hogy biztosak lehessenek afelől, odakerülök a doktor elé.

Miközben ezt hallgattam, irányt váltottak a gondolataim, a keserűség minden másnak fölébe kerekedett, egyszer csak megtelt a szívem vádakkal irántuk, ezeket soha máskor, senki előtt meg nem ismételttem volna, de most úgy éreztem, mégse véletlen, ha egy idegen úgy látja, hogy velem senki se törődik, a Kocának mondhattam, hogy miért járok egyedül a Tüdőgondozóba, de magamat nem csaphatom be, énrám sosincs idejük, ez a mostani hercehurca is azért van, mert egy nyomorult igazolást megszerezni se volt

idejük, és az igazgatónő karmaiból se fognak kimenteni, pedig ez addig nem nyugszik, míg engem el nem paterol Farkasgyepűre. De jól van, akkor legyen így, úgysem hiányzom senkinek, talán még megkönnyebbülés is lesz a számukra, hogy nem akarok folyton valamit, nem kell a szemrehányó pofámat nézegetni, ha későn érnek haza, és a nagyanyám is örülhet, 21 hogy a bűdös kölyök messzi van, és nem bosszantja semmivel, Torma Béla óráit meg nem szabotálom, úgyhogy én, aki eddig Farkasgyepűnek a gondolatától is rettegtem, kezdem azt érezni, nem is baj, ha oda száműznek, mert ahhoz képest, ami itthon van, az már valóságos megszabadulás lesz.

Új Forrás 2011/9 – Nyerges András: 1949, ősz

22 Payer Imre

CETLI A METRÓÁLLOMÁSON

A biztonsági sávon cetli rezdül,
bolyong, és ahogy közelít a metró,
feltámadó gép-huzatban a negró-
cukorka színű gumipremen bil-
leg - ő meg nézi: zuhan?
tűnik a sínek között? vagy sodródik
vissza, beljebb, a megszokottig
- nadrágszár, szoknyafedezékben suhan?
Jön a szerelvény ellenállhatatlan,
felzúg a légörvény, dübörög.
Mint égi jelre, itt a föld alatt-ban,
várja: fény jön vagy túlvilági rög.
 Megáll a metró. Fújtat. Sistereg.
 A cetli a peremen megreteg.

Az építkezésen szaporodtak el,
ott lesznek, miközben lepusztul.
Velük nem képzelhető el remény,
velük nem sokasodnak a bűnök.
Sohasem lesznek totemállatok,
ebben rejlik némi szabadság.
A boldog és silány években
megfeledkezünk róluk. De ha
előkerülnek a mérnöksisakok,
ha az elvándorlók keréknyomait
befogadja a táj, ha a hold végre
helytáll az egyszínű égen, orruk
előbukkan az árnyékból, érzik
a hívást, mennek részesedni.

A JELEK

Hámlékonyak és puhák,
vékonyak, réssmentesek,
mint citromon a sárga.
Róluk soha, de ha valahogy,
csak általuk. Érdemes csak
azt, ahogy kitartanak, kicsit
mindig reszketnek, mint a kéz,
ha élő, mint rendszerhibában
az egyesek és a nullák;
napszámos vagyok, így
ismerem magam. Fogadni
nincs mire.

24 A KÓBOR KUTYA

Nincsenek végtelen mezők, de a mellékutcák között amúgy is csak a főútvonalig lát. Nem az ereje vagy a bátorsága miatt marad fenn (noha csak annyira puha, amennyire a szabadság engedi), mindent az arányérzékének köszönhet. Tudja, hol törődhet magával, honnan helyesebb elvonulni, hogy az óvoda kukájában keresheti a rá tartozót, a rendőrségnek már az utcájában sem. Nincs senkije, ez a szabályokkal jár, de nem is hagyja el a várost. Odaköti a kanálisok gőzölgő melege, a bőséges, szétszórt élelem. Lehet, hogy él annyit, mint a befogadottak. Emlékezetéről kevés tudható, hiszen csak a reakciói mérhetőek. Ritkán vonyít, vágyakozása csak reflex, szaga a városé. Szelid, de a veszettség láza öt-tíz perc alatt előltheti a tünetmentes testet is

Sudár, felfelé elkeskenyülő épület a víztorony, külső falát narancssárga téglá borítja. Rég, még a bánya működésének idején megállás nélkül morajlott bel-sejében a víz, a talpazat fölé vágott fűzetlapnyi nyílásokon lehetett látni, ahogy hatalmas nyomással, finom permetet szórva aláúdul. Évek óta nem tartják karban a tornyot, csak egyvalaki látogatta

Potozky László 25

TÁJKÉP, TÁJ NÉLKÜL

még egy darabig, egyik részeges, visszavonult bányász, akinek ha sikerült hajnalig ébren maradnia, felmászott a torony oldalához rögzített fémlétrán, hosszasan kukorékolt, és csak akkor ereszkedett le, ha már úgy vélte, sikerült fellármáznia az egész környéket. Egyik reggel aztán bezúzott fejjel találtak rá a torony tövében. Azóta sem derítették ki a halál okát, mondjuk, az embereket nem is nagyon érdekelte, hogy az öreg leesett-e, vagy netán valaki várta egy kakasműszak után a létra aljában.

A torony tőszomszédságában félbehagyott építmény áll: előre gyártott elemekből összerakott, kétemeletes házféleség, lapos tetején papírvékonyra rozsdázott hullámbádóg, falai nedvességtől púposodnak, ajtaja-ablaka sosem volt, még a kereteket sem illesztették a helyükre. Valamikor munkásszállónak és étkezdének készült. Nyílásait merev fémhálók zárták az illetéktelen behatolók elől, mostanra azonban az egészszet lefeszegették és elhordták, ki kerítésnek, ki kutyaketrecnek, ki hússütő rostélynak használta fel. A közelben lakók nyáron marhát, kecskéket tartottak az épületben, a betonpadlón a mai napig látszanak a trágya- és alomnyomok. Amikor bezárt a bánya és a lakosság túlnyomó része elköltözött, az állatok helyét csavargók vették át. Jó huzatos hely, nem kellett tartani a füstmérgezéstől, ha véletlenül egy kis tüzelőhöz jutottak; idővel, amikor már feltűnően sok fát loptak, a csavargókat is elűzték innen. Azután csak közcéének használta az épületet a megmaradt lakosság, de legjobban talán mégis a fiatalság ragaszkodott hozzá. Az emberek néha megjegyzik, ha az a soha be nem fejezett épület nem létezne, még az a csekélyke lakosság is kiveszett volna Őrlebányáról. Úgy is nevezik, a Kupleráj.

A Kuplerájjal szemben vastag gerendákból ácsolt, emeletes faépület tartja magát másfél évszázada, magában recseg, roskadozik a félerdőnyi faanyag. Volt már nyaraló, a német majd szovjet megszállás alatt parancsnokság, később kaszárnya, igazgatóság, most pedig társasház. A beépített teraszok üvegét pára lepi, mögöttük kitergetett ruhák, megfakult szobanövények. A tető kész színkavalkád: a lehullott cserepek foghíjait rongyokkal, színes üveggel, zsírpapírral tömték be a lakók. A bejárathoz vezető lépcsőn szakadt rongyszőnyeg lapul, az épület mögött, mintha csak annak oldalszárnyát alkotnák, ázott faházak. Csupán néhánynak van ablaka, ezekben nyugdíjazott bányászok, a többiben pedig csak pelék laknak.

A három épület között húzódó út rég levedlette magáról az aszfaltot, csak helyenként tűrt meg magán egy-egy szürke kitüremkedést. Bakancsok állnak a széttúrt sáron, tulajdonosukon gyapjúsapka, kabát, füssnadrág, szájában cigaretta. A víztoronyra emeli a tekintetét, kabátjának merev gallérja feltolja tarkóján a gyapjúsapkát. Kiköpi a cigarettát, amely egy kátyúban rekedt pocsolóba hull, parazsa villanásnyi haláltusa után belefutad. A férfi elindul.

Éles, csupasz kődarabként emelkedik ki a földből a Sujhó, egykoron fenyvesekkel tűzdelt meredélyeit ma irtások meztelenítik. Csóré szikláiról az Akasztófanyaka dombjára látni, amelyen, mint bimbó a táj mellén, feketéll a leégett fenyves. E két kiemelkedés képezte nyeregben fekszik Őrlebánya.

Nem tudni, hogy egy véletlenül elejtett sörösüveg és a rátűző napsugarak, vagy szándékos gyújtogatás okozta-e a fenyves vesztét. Gyertyaszagú volt az éjszaka, amikor égett, a levegőt az átforrósodott tűlevelekből párolgó viasz gőze nyomta, hallatszott a bent égő állatok bögése, üstökössé változott madarak kacskaringóztak a levegőben és zuhantak alá. Telepített erdő volt, körülötte semmi más, csak sík rétek. Meg sem próbálták eloltani, hagyták, hogy önmagát eméssze el a tű, úgysem volt, amire áterjedjen. Beletelt vagy három napba, mire annyira kihűlt, hogy az első erdészeti csapat bemerészkedett. A kár felbecsülhetetlen, de valamelyik kohó megveszi tüzelőnek a sok elszenesedett fát. Mállik a talp alatt az avar, hamuba halt csontok, bokáig süllyed a pernyébe a bakancs. Megőszült moha, zuzmó porlad a legfinomabb érintéstől, páfrányok törnek derékba. Az ágak szinte mind leégtek vagy leszakadtak, a fenyők törzsei földbe szúrt, fekete ceruzabelek. Maszkot kötnek a favágók, védőszemüveget tesznek. Lánzfűrészberrenti szét a csendet, szénpor szítal mindenfelé, mintha egy medvecsapda fogai dörszölődnének egymáshoz, olyan az elhasaló famaradványok recsegése. Most nem kell odafigyelni, melyik van megjelölve s melyik nem, lehet szabadon döntögetni.

Gyapjúsapkás férfi nézi, amint egyik megtántorodó fenyő derékba töri a szomszédját, az pedig a mellette levőnek zuhan. Dominójáték, csupa fekete lappal. A férfi eltávolodik a munka zajától, a néhai erdő déli határa felé indul.

Kerekded, fehér lapótya a meddőhányó. Mintha a Holdon sétálna az ember, nyomot nem hagy maga után, szél nem csap a szemébe port, túl nehezek a rögök. Mindenfelé csak salak, amit óriási dömperek ürítettek ide nap mint nap. Kezdetben, amikor még nem termelt teljes kapacitással a bánya és a salakréteg sem volt olyan vastag, egy-egy dacosabb torma még gyökeret eresztett, de mára sehol egy fa, bokor, de még fűszál sem. Csak egy csőszkunyhó dacol az egyhangúsággal, hogy mit őriz a benne lakó, rejtély. Most tiszta a levegő, szagtalan, de ember legyen a talpán, aki hányás nélkül kibírja

az ázott salak bűzét eső után. Azt mondják, olyankor mérgező gáz képződik, és azt széthordja a szél. Állítólag egész működése alatt nem hozott annyit a bánya, amennyire szükség lenne a terület helyreállításához. Néha filmes csoportok forgatnak itt, télen futóversenyeket rendeznek. Ha hó takarja, egész tűrhetően fest a meddőhányó, meg lehet feledkezni 27 arról, hogy mi várja az olvadást a paplan alatt.

A fehér rögök között katicabogár evickél, próbálgatja szárnyait, de nem tud elrepülni. Egy erősebb légáramlat hozhatta ide, minden élőlény ösztönösen kerüli e tájékat. Teste alig nagyobb a salakrögöknél, nehezen halad, aztán a hátára hengergőzik, és a levegőbe kapál a lábaival.

Árnyék kúszik föléje, a törékeny ízeltlábú test eggyé válik a salakkal.

A férfi továbblépdel a meddőhányó végtelenébe.

Új Forrás 2011/9 – Potoczky László: Tájkép, táj nélkül

KÖZÖS TÁVOLSÁG

végül az utolsó üzenetemtől könnyebbült meg,
mert előbb egy hetet adtam, hogy feldolgozza
az érdektelenségem, azelőtt persze más volt,
más voltam, rossz lett volna egyedül, verset írtam
neki, pedig ő akart annyira költő lenni, mégsem írt
egy sort, egy sort se hozzám, csak elégedetten
bújt, csapkodta a fenekem és bámulta a mellem,
pedig zavar, ha a testem piszkálják főzés közben,
azt mondta majd megír, megért engem, és hittük,
hogym valóban lesz türelmünk egymás életéhez,
hiszen olyan átláthatatlan párhuzamaink vannak,
mondta, mert az ő apja halott, az enyém elhagyott,
még amikor mi egymástól messze írni tanultunk
padra, füzetbe, aztán láttuk milyenek az igazi
lelki szegények, *de jó, hogy egymásra találtunk,*
így ilyen, ennyire sorsszerűen, és volt kedve eljönni
velem a szanatóriumhoz, bár tudta, hogy nem
viszem be anyához, kint várt, megült egy padon,
arra gondolt, aki szülte, a tőle való távolságra,
és kilépve az ajtón még azt hittem, akarom,
olyan hamar benedvesedek tőled, mondtam,
válaszul a mosolyára, de aztán nem vettem fel
a telefont, nem feleltem többet az üzeneteire,
és sohasem érezhettük meg, milyen az ujjain,
vagy milyen is lenne, ha belém merítkezne

KÜSZÖB

Tóth Kinga 29

küszöbön vannak
a dolgok
nem helyeken
klasszikus
artistaként
ajtón kívül
vagy azok között
mint a
lakótelepen
egy szárnyas

SMIRGLI

karcos bőröm
beszürkült a térd felett
mikor megbénult
az ágy alattam
a másik fáradt el

„Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – / török, tatár, tót, román kavargó / e szívben, mely a multnak már adósa / szelíd jövővel” – József Attila *A Dunánál* című verse jár a fejemben, amikor inkább Zalán és inkább Dózsa, mint Árpád

30 Tverdota György

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

Bánffy Miklós trilógiája

és Werbőczy leszármazottjaként Gróf Bánffy Miklós nevezetes, a bibliai *Méné tékel ufárszin* lángszavait címével választó történelmi trilógiáját állítom a magam és tisztelt hallgatóim figyelmének középpontjába.

A nagy magyar költő történetfilozófiai ódája ugyanis tartalmazza azt az irányelvet: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés”, amelyet mindvégig érvényesítenünk kell, ha Bánffy Miklós nagy vállalkozását a magyar irodalom folytonosságába akarjuk integrálni.

Ez a folytonosság ugyanis a huszadik században, amelynek történelme és kultúrtörténete tárgya és a század egy későbbi szakaszában születési ideje is a trilógiának, az irodalmi modernség folytonossága. Sokféleképpen gondolkodhatunk e modernségről vagy folyamatként elgondolva: a progresszióról, de az bizonyos, hogy annak a széles folyamnak, amely – csak az irodalom területén maradva – Ady, Móricz, Babits, Kosztolányi, Füst, Karinthy, Krúdy, Kassák, majd Szabó Lőrinc, Illyés, József Attila, Németh László és Márai, még később Radnóti, Weöres életművét hordozta a hátán, nincs alternatívája. Ami érték született a huszadik századi magyar irodalomban, ezzel az óriási, ellenállhatatlan áramlattal így vagy úgy, közvetve vagy közvetlenül összehangolható. Ezt az összhangot keresem Bánffy Miklós nagyszabású történelmi visszatekintésében.

Az öt kötet nemcsak lehetővé teszi, nemcsak kínálja, hanem szinte kényszerítő erővel előírja ezt a szembesítést, próbatételt és összhangkeresést. Az ország történetének az a szakasza, amelyet az író végigkövet, a Tiszakormány megbuktatásával, a nemzeti koalíció győzelmével veszi kezdetét, és az első világháború kitörésével zárul. Irodalmi tanulmányaink során ezt a korszakot az irodalmi modernség születési, kibontakozási időszakaként, a szellemi progresszió erőre kapásának periódusaként, új reformkor gyanánt szoktuk emlegetni. A Bánffy nyújtotta folyamatrajz zavarba ejtően interferál kulturális és történelmi beidegzettségeinkkel.

Az interferencia tartalmaz egybeesést, azonosságot azzal, amit inkább csak madártávlatból mutattak meg nekünk tanáraink. A regényből láthatjuk, még hozzá élményszerű, szinte tapintható közelségből hetvenkedni a nemzeti koalíció ágenseit, fellépni a darabont Fejérváryt, sűrögni-forogni

a frondórködő nemzetiségi képviselőket, ármányt szőni Ferenc Ferdinánd szövetségeseit, halljuk megnyilatkozni, nem parlamenti szónokként, hanem magánemberi közvetlenséggel Tisza Istvánt. Ismerősek a regény olvasója számára a világpolitika egyre zavarosabb és egyre több feszültséggel teli eseményei is, az orosz-japán háborútól az antant szerveződéséig. 31 Hiába is keresnénk ugyanakkor érdemi megnyilatkozásokat Szabó Ervintől Jászi Oszkárig, a Társadalomtudományi Társaságtól a *Huszádik Századig* azokról a szerveződésekről, amelyek a hivatásszerű politizálás kereteibe nem fértek bele, vagy kívül álltak a szerző által elfogadhatónak ítélt paradigmán. A munkásmozgalmi vagy agrárszociális mozgólódások is érdeklődésének periferiáján maradnak, és ha szóba kerülnek, nem részesülnek túlzottan barátságos elbírálásban. A zsidó asszimiláció hamarosan neuralgikus kérdéssé váló folyamatai sem kapnak hangsúlyt.

Az összkép, amely a békebeli kor politikai életéről a regényből élénk tárul, alapvetően eltér a megszokottól. Az eltérés annál zavarba ejtőbb, hogy nem azonosítható azzal a képlettel, amely a modernséggel ellenséges népnemzeti iskola köreiben alakult ki, még akkor sem, ha találhatók összekötő szálak a regény és ez alakulat szellemi háttere között. Nem rokonítható a regény azzal az értelmezéssel sem, amelyet Szekfű nyújt a korról a *Három nemzedékben*. A regény festette összkép idegensége attól, ami számunkra természetesenek tűnik, könnyen indokolható és igazolható. Bánffy egy kiváltságos osztály, a magyar főnemesség történetének egy szakaszát választja elemzése tárgyául, amely születésénél fogva hivatott volt az ország ügyeinek intézésére. Mi sem természetesebb, hogy ennek a társadalmi közegnek a nézőpontjából minden, az ország sorsát érintő történés, folyamat, helyzet más megítélés alá esik, mint ama rétegek aspektusából, amelyek a századelő modern magyar irodalmának különböző változatait megteremtették, s amelyek műveikben akarva-akaratlan sajátos módon reagáltak a világnak ugyanarra az állapotára.

Ha abból indulunk ki, hogy ez a vezető réteg rossz irányba, a háborúba, majd az országvesztésbe terelte a magyarságot, ha magatartását egyöntetűen kudarcosnak ítéljük, ha azt gondoljuk, hogy a történelem föl-tette kérdésekre a magyar arisztokrácia kizárólag téves válaszokat adott, akkor azt kellene válaszolnunk, amit Illyés nevezetes írásában a fejére olvasott kastélybeli vendéglátóinak. Annyi történelmi kudarc után, amelyek az arisztokrácia lehanyaglása után érték ezt a kis országot, én már nem lennék olyan magabiztos, amilyen Illyés volt a kastélybeli ebéd idején. Nagyobb figyelemmel, több nyitottsággal olvasom a regénytrilógiát, amelyben a szerző saját rétegét veti alá vizsgálatnak. Nem utasítom el a látteleletet, amelyet a századelő Magyarországról kiállít, még akkor sem, ha nem igazolja vissza azt a helyzetképet, amelyet oly jól esik evidenciaként elkönyvelni.

E nagyobb figyelemmel szemlélődve még két olyan lényegi tényező tűnik szemünkbe, amelyek tovább specifikálják az írói nézőpontot. Az egyik egy geográfiai meghatározottság, amely önmagában véve sem a regény hőseit, sem a szerzőt nem minősítik, nem teszik értékesebbé vagy kevésbé érdemessé: ez a regény által reprezentált főúri réteg erdélyisége. Nem mintha az erdélyi arisztokraták között kevesebb lenne a silány vagy közepes, a korlátolt vagy üresfejű, a beteg vagy züllésnek indult, mint azok között a főrendiek között, akik az ország más tájegységeiből származnak. Mégis az a benyomás alakul ki az olvasóban, talán mert a főhősök közülük kerülnek ki, hogy ezek a politikusok és közéleti emberek valóságközeliben gondolkodnak, érzékenyebbek az érdemi problémák iránt, felelősebb magatartást és tartalmasabb életvitelt alakítanak ki, egyáltalában: emberibbek, mint a szűkebb Magyarországon élő osztályosaik. Az erdélyi országrész kizsákmányoltsága, elhanyagoltsága a központ részéről, a trilógia harmadik részében az egész erdélyi politikai közösségben tudatossá válik, s Abádi Bálint gróf vezetésével fel is veszik a harcot az egyenlő bánásmód elérése érdekében, azaz egyfajta emancipációs küzdelmet folytatnak.

Nem függetlenül ettől, de a topográfiai helyzetre nem is korlátozható módon, a főhőst még egy alapvető jellemvonás döntő mértékben megkülönbözteti a főrendiek számottevő részétől. Erre a vonásra a nagy precedenst az az előd nyújtotta, akinek neve talán le sincs írva a regényben: Széchenyi István. Az attitűdöt, amely Abádi Bálintot a rejtett mintával összekapcsolja: reformkonzervatívizmusnak nevezhetjük. A főhős az egész cselekmény folyamán, jó szándékkal eltelve, nemegyszer naiv jóhiszeműsége miatt kudarokat elszenvedve változtatásokon töri a fejét, amelyek megkönnyítik az egyszerű emberek életét, felszámolják a korrupciót, enyhítik a nemzetiességi feszültségeket, nyugaton bevált új gazdálkodási, igazgatási, szervezési módszereket honosítanak meg az elmaradott országban. Nemcsak a parlamenti politizálás steril közegében, hanem a terepen is érvényesíteni kívánja reformtörekvéseit.

Igaz, hogy a közegellenállás a változtatásokkal szemben erős, az inercia olykor leküzdhetetlen, de az író hangsúlyozza, hogy Bálint nem magányos harcos, nem tragikusan cserben hagyott alak. Az arisztokrácia szerinte korántsem olyan ellenséges a modernizációval szemben, ahogyan mindmáig szeretjük hinni. Lehet, hogy a külföldön tanult újdonságok sokszor csak divatjelenségek, lehet, hogy civilizációs átvételekről van szó, amelyek csak a felszínt változtatják meg. De a felszínes és a mély, a pillanatnyi és a tartós, a látszólagos és a gyökeres nem szakítható szét olyan könnyen, mint azt első látásra hinnénk. Bálint reformista eltökéltségének egészében véve gazdag háttere van rétege mindennapos szokásaiban, hajlamaiban.

Mindazonáltal, korántsem közömbös, ki vagy kik azok az alakok, aki vagy akik a regény világának fókuszpontjába kerülnek. Anélkül, hogy Bánffy Miklós életrajzát közelebbről ismerném, megkockáztatom, hogy a trilógia az író regényesített, regénnyé fejlesztett önéletrajza. S ha ez így van, akkor a mű horizontja olyan tágas, amilyen főhősének látóköre. 33 Márpedig Bálint ítélőképessége differenciált, éles, lényeglátó. Ha megállapítható is bizonyos fokú természetes, spontán és reflektálatlan részrehajlás rétege iránt, ez nem torkollik felelőtlen apológiába, kritikátlan mentegetésbe. Nagyon is józanul és bíráló indulattal veszi szemügyre osztályát, nem óvakodik szóvá tenni akár a hazai közéletben, akár a nemzetközi politikában tanúsított szűklátókörű, olykor öngyilkos, önsorsontó gesztusait, tetteit, reakcióit.

Születésük megközelítő egyidejűsége okán is, úgy vélem, hogy Bánffy munkája tanulsággal szembesíthető Márai *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi regényével. A trilógiának adhatnánk ezt az alcímet: *Egy arisztokrata vallomásai*. A két író a saját réteghez fűző ugyanolyan ambivalens magatartással, apológiából és kritikából szőtt, szétbogozhatatlan összetettséggel látásmóddal jellemezhetjük. Egy lényeges különbséggel: Márai, a 19. század közepétől kibontakozó immanens polgárság-kritika, az esztétikai világzemplélethez származó deviancia, egyszerűen kifejezve: a bohémság vállalásával markánsabban elhatárolódik osztályától, mint Bánffy a magáétól, ámbar számos elhajlásra utaló jel felbukkan az ő magatartásában is. Az arisztokrácia különböző típusairól, lehetséges útjairól ugyanolyan gazdag tablót állít elénk, mint Márai a saját családi körképében.

Ugyanígy, fókuszba állított reprezentatív főhőssel dolgozik a kor harmadik nagy átfogó visszatekintése a századelő folyamataira, Babits Mihály önéletrajzi regénye: a *Halálfiak*. Különös egybecsengés a „Méné tékel ufárszin” lángbetűt regénycímme magyarító trilógia és a *Halálfiak* cím egymásra rímelve. Nagyon tanulságos lenne a két regényben a magyar századelőről kibontakozó vízió rokon és ellentétes mozzanatainak összevetése. A trilógiának az *Egy polgár vallomásaival* és a *Halálfiak*ival való párhuzamba állítása révén olyan pontokat találhatunk, amelyeken Bánffy regénye a 20. századi magyar irodalom alaptendenciájához, a modernizáció köréhez illeszthető.

Azt mindazonáltal le kell szögezni, hogy nem mellékes, hogy Széchenyi neve nem merül föl a regényben, hangsúlyosan, még hozzá pozitív értékhangsúllyal szerepel viszont egy másik 20. század eleji karizmatikus politikusé, a Tisza Istváné. Nem jelent ez kevesebbet, mint hogy ha Abády Bálintot reformkonzervatívnak minősítjük, úgy ez a beállítottság nagyon közel áll a tragikus sorsú miniszterelnökéhez, vagy az ugyancsak felbukkanó

Bethlen Istvánéhoz, és ez éles határvonalat húz a Babits- és a Márai-féle víziók és a trilógia tendenciája közé. Az előbbieket minden belső komplikáltságukkal inkább a modernség, utóbbi minden, a korlátokon túlmutató elhajlása ellenére inkább a konzervativizmus paradigmájában helyezhető el.

34 Csak hogy a trilógia nem politikai kiáltvány, hanem par excellence művészi teljesítmény. Politikai vázára lecsupaszítani, ahogy eddig a gondolatmenet kényszerűségéből tettük, olyan hiba, mint egy csokrot virágaitól és leveleitől megfosztani és csak a szárát nyomni a megajándékozott kezébe. A politikálás, a közéleti aktivitás a társadalom felső rétegeinek csak egyik tevékenységi formája, csak az egyik módja annak, ahogyan egy arisztokrata arculata megmutatkozik, csak egyik fontos, de talán legszürkébb szelete az életnek, amely a századelő embere számára adatott. A politikai, közéleti szerepvállalásnak igen erős az identitásmeghatározó ereje, ám az arisztokrácia előjogokkal körülbástyázott, az átlagot meghaladó anyagi erőforrásokkal ellátott, a nagyvilágban való, a szó közvetlen és átvitt értelmében is igen széles mozgástérrel rendelkező, a társadalom által vágyott és irigyelt életszintje író és olvasó figyelmét egyaránt olyan életszférák felé fordítja, amelyek messze túlterjednek a parlamenti üléstermeken, a tanácskozások, beszédek, viták önmagában egyhangú közegén.

A regény – ne feledjük – egy szenvedélyes nagy szerelem krónikája, annak minden emberi mélységével és tragikumával, amely a regény főhőse, Abády Bálint és Milóth Adrienn, Uzdy Pál felesége között bontakozik ki. Történetük számos más regénybeli fiatal pár történetében visszhangzik, s érdekes módon a legszemélyesebb emberi kapcsolatokban kevésbé a jó végkifejlet, sokkal inkább a kudarc és a félresiklás kerül előtérbe. Így vagy úgy, a tilógiát a szerelem, s még tágabban az erotikum levegője lengi át. Az olvasó olyan világba lép be, amelyet, ha nem is az érzéki szépség kormányoz, de ahol Erosz az egyik legfőbb úr. Átesztétizált világ ez, bálokkal, farsangokkal, lakomákkal, vadászatokkal. Zene szól, csillárok ragyognak, táncoló párok suhannak el. Bánffy nem hazudtolja meg a társadalom felső rétegeinek életéről a közvéleményben kialakult képet, de pontosítja azt, autentikusan és hitelesen állítja elénk. A kudarc, a frusztráció, a fájdalom, az emberi silányság és közepszerűség nem hiányozhat ebből a közegekből sem, épp csak szublimáltabb formákat ölt, mint a társadalom alacsonyabb rétegeinek hétköznapjaiban.

Az *Egy polgár vallomásaival* állított párhuzam a trilógia további sajátosságaira, végső soron erényeire hívja föl a figyelmünket. Ha Márai műve a polgárság szociográfiája, Bánffy regénye – ha nem is a szociográfia eszközeivel – a modernség körülményei közé kerülő vezető társadalmi rétegek életének enciklopédiáját nyújtja. Egy kései kor számára, amely eltávolodott azoktól az állapotoktól, melyek a 20. század elején még természetesek voltak, szinte tankönyvként szolgál. Hogyan mentek végbe a vadászatok? Milyen

volt a kaszinóélet, középpontjában a nagy kártyacsatákkal? Hogyan párbajoztak a viszálykodó férfiak? Mindezekre a kérdésekre hiteles választ ad a trilógia. Amint hogy tájékoztat a divatról, a vendéglátásról, a vizitről, az életet átfonó ceremóniák sokaságáról, az agarászásról, az utazásról, a lótar-
tásról és eme életvezetés ezer más részletéről. De nem csupán az 35
egyéni és közösségi praxisról tudósít a mű, hanem építészettörténeti
tudásról téve bizonyosságot, e lét tárgyi feltételeivel is megismertet: a kasté-
lyokkal, udvarházakkal, parkokkal, az intérieurókkal, berendezési tárgyakkal
és használati eszközökkel.

Nemcsak a hagyományos paraszti kultúra tűnne el nyomtalanul
népdalgyűjtők, néprajzosok, folkloristák buzgólkodása nélkül, hanem
e zárt, exkluzív réteg sajátos kultúrája is kiesne az emlékezetből, ha
Bánffy tolla nem őrizte volna meg számunkra. Elég felületesen össze-
vetni (a különben nagyszerű) Móricz Zsigmond *Sárarany*ának arisztokra-
ta-ábrázolását, hogy annak irodalmiassága és ezzel szemben Bánffy
réteg-önarcképének autentikussága közötti ellentét szemünkbe tűn-
jék. A folyamat, amelyet a trilógia elénk tár, egy nagy múltú, a tradí-
ciókhoz ezer szállal kapcsolódó társadalmi réteg modernizációja,
alkalmazkodása a század követelményeihez egy olyan korban, amely-
nek politikai, katonai eseményei észrevétlenül aláaknázzák ez osztály
történelmi létfeltételeit.

A társasági és társadalmi élet talaja, közege és háttere a kü-
lönleges szeretettel festett erdélyi táj, a nagy szakértelemmel ábrázolt
növény- és állatvilág, elsősorban a Mezőség és a havasok természeti
környezete. Itt mondom el, hogy a nagyregény a realista próza regisz-
terében íródott, regénytechnikai szempontból nem tekinthető újítónak.
A terjedelmes természetábrázolások festőisége azonban
szembetűnő. Átélt tájakkal vagy tájrészletekkel találkozunk, egy élet-
élvező és kifinomult ízlésű társadalmi réteg befogadói magatartásán át-
szűrve, tehát az impresszionista stílus eszköztárát messzemenőig kiaknázza
a szerző. A trilógia tájleírásai azonban nem idillizálóak, és nincsenek roman-
tikusan elrajzolva. A főhős például a havasokra mindig valamilyen gyakorlati
tennivaló elvégzése végett kirándul, s lépten-nyomon szembesül az ott élő
népesség ezernyi bajával, gondjával, társadalmi és nemzetiségi konfliktusa-
ival. Ez visszahúzza a regény gondolatmenetét az impresszionista áriák
szárnyalásából a hétköznapiak recitativójába, a realizmus regiszterébe.

Nem lenne méltányos Bánffy Miklós trilógiáját két másik arisztokrata
író, Tolsztoj gróf vagy Marcel Proust teljesítményével összevetni. A magyar
író azonban a maga vállalta írói módszerekkel, magas színvonalon elvégezte
azt a feladatot, amelynek köszönhetően rendelkezünk képpel arról, hogyan
élt és hogyan vett részt a nemzet sorsának alakításában a modernizáció

küszöbén a magyar társadalom felső rétege. Nem nagy öröm, hogy erre a teljesítményre, amely a magyar irodalmi modernség sajátos irányú, reformkonzervatív szellemű kitágításaként értelmezhető és értékelhető, megint csak 36 külföldről, Angliából és Franciaországból kellett figyelmeztetni bennünket. De ha már így van, akkor kötelességünk nekünk magunknak is megkeresnünk azt a méltó helyet, amely Bánffy Miklóst, az író a modern magyar irodalomban megilleti.

Régen elzengtek József Attila napjai, de lírája nem halt meg – bocsánatot kérek, kedves Babits Mihály. Messze a költő születésének 100. évfordulója, az ún. „hosszú centenáriumnak” (2002–2008) is már vége, de a róla folyó, a rá hivatkozó, az őt folyamatosan közénk invitáló diskurzus nem szűkölt, hanem inkább szélesedett és pluralizálódott. József Attila idézettségi indexe folyamatosan nő a mindennapi nyelvi reflexiókban, a közirói asszociációkban. A tudományos recepciót is elkerülte a kampányok utáni másnaposság szindrómája: tanulmányok, monográfiák, konferenciák, szakmai

Agárdi Péter 37

EGY FÖLZAKLATÓ TUDOMÁNYOS KÖNYV JÓZSEF ATTILÁRÓL

Tverdota György:

Zord bűnös vagyok, azt hiszem.

József Attila kései költészete

eszmecserék feltűnő sokasága bizonyítja, hogy a költői és prózaírói életmű megannyi titka értelmezésre vár. S a 21. század második évtizedének küszöbén, a társadalmi-szellemi kihívások és az ún. elvárási horizontok viharos átrendeződése évadján a „régí” József Attila-problémák is új kérdésfeltevéseket és válaszokat, új szakmai olvasatokat és értelmezési ajánlatokat provokálnak. Nem lankadt a kutatói kedv, sőt egy fiatal irodalmárgeneráció is egyre hangosabban és szuverénebben kér szót a József Attila-tudomány asztala mellett. Tverdota György műhelyében sem állt meg az idő, sőt, levette a centenárium olykor mégis csak protokolláris és szervezési jellegű, gyakran időrabló, bár édes terhét – láthatólag – folytatja verselemzési sorozatát.¹ A József Attila-életmű készülő, alapvetően *szocializációs és identifikációs szempontú* (s ezek felől poétikai, eszme- és irodalomtörténeti jellegű) összegező értékeléséhez vezető úton csak látszólagos kitérő a kétkötetes Németh Andor-monográfia,² miként az elmúlt évekből való számos textológiai, eszmetörténeti írás és előadás is.³ Tverdotát az életmű és sors teljessége, a kor és a költő viszonya a maga sokoldalúságában foglalkoztatja, ezért kutatja-értelmezi együtt s egyszerre a költői és prózai szövegeket, az irodalomszociológiai és az emberi kontextust, a személyiség karakterét, életvitelét, identitásküzdelmét s nem utolsósorban József Attila korabeli és utókorai recepcióját, kultuszát.

Régóta foglalkoztatja Tverdotát az ún. *kései József Attila-téma* is, vagyis az: milyen élményi, világszemléleti, líratipológiai és hangváltozás érhető tetten 1934-től a költő munkásságában. Vajon a freudista ihletések, a *semmi, az ős patkány, a bűn, az isten* és a *halál* életbeli kihívásai és metaforái,

az elkomoruló személyes és európai horizont, a baloldali meggyőződés áthangolódása, az egzisztencializmus világméneke egyes tételeivel való analógiák stb. új korszakot hoztak-e nála s ha igen, mennyiben? Már a kortársakat foglalkoztatta ez a tematizáció; Bori Imre, majd Németh G. Béla, újabban

38 Kulcsár Szabó Ernő és követői innovatív – bár akkor s azóta is több ponton vitatott – elemzésekkel válaszoltak e kérdésre és a diszkontinuitásra tették a hangsúlyt. Domináns vélekedéssé vált, hogy a totális disszonancia, egyfajta halálteleológia, az *én* ún. későmodern szétesésének, decentralódásának, fölszámolásának periódusát olvassák ki a versekből. Tverdota sem most szembesült először e problematikával, írt-vitatkozott róla korábban is, de most érezhette elérkezettnek az időt arra, hogy átfogóan szembenézzen az egész periódussal és a vele kapcsolatos – korántsem csupán líratipológiai, poetológiai érdekű – kérdésekkel. Ehhez a *bűn-motívum* centrális szerepének elemzésében látott átfogó lehetőséget: „ha van vízvázlat az érett korszak korábbi időszekete és a kései költészet között, akkor ezt a bűn témájának fordulatszerű előtérbe kerülésében s a belőle származó szemléleti és poétikai következményekben jelölhetjük meg” – írja a bevezetőben. Ambíciója ugyanakkor az is, hogy „ha a bűn témájával foglalkozunk a kései József Attila verseiben, tiszta vizet öntünk a pohárba, legendákat oszlatunk el.”

Az egyes ember, különösen a fiatalok számára, de az egész társadalmi nyilvánosságban és a közbeszédben a *bűn* és az őt körülölelő *erkölcsi, jogi, lélektani, vallási, morálteológiai, ideológiai, kriminalisztikai, jogpolitikai, filozófiai* erőter ma az egyik legneuralgikusabb s felettébb aktuális „téma” (a szerző sem gondolta volna ezt ilyen mértékűnek az előadások, 2010 őszén). Ezért volt szerencsés a műfajválasztás: egyetemisták és doktorandusok előtt, fesztelen, de tudományos argumentációjú előadássorozatban tenni kísérletet az átfogó elemzésre. Ennek a pécsi előadássorozatnak a szerkesztett szövege jelent most meg könyvalakban, olyan érvelési stílusban, amely őrzi az eredeti előadás oldottabb, a hallgatói-olvasói aggályokra, kérdésekre, asszociációkra, véleményekre is reflektáló, szolidan didaktikus, mindazonáltal diszkurzív (tehát nem apodiktikus) karakterét. Tverdota könyvének különleges értékei a *verselemzések*, amelyeket szervesen összekötnek a motívumadattárak és toposzátvilágítások, valamint az élmény-, vallás-, eszme- és kultúrtörténeti fejtegetések. A többnyire meggyőző (ha nem is mindig teljességre törekvő) versanalízisek akár önállóan is helytállnak magukért, folytatva-kiegészítve Tverdota korábbi műelemzéseit. A legfontosabbak közülük (itt tudatosan nem használok a címek felsorolásánál némelyik esetében szakszerűen megkövetelhető []-et): az *Egy költőre*; a *Magad emésztdő*; a *Harag*; a *Judit*; a *Mama*; az *Iszonyat*; az *Én nem tudtam*; a *bűn*; a *Mint gyermek...*; az *Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás írataiból*; a *Kései sírató*; a *Nagyon fáj*; a *Ki-be ugrál*; a *Bukj föl az árból* és végül a *Tudod, hogy nincs bocsánat*.

A verselemzések interpretáló hangvételűek, nem riadnak vissza egy-egy élmény, fogalom, metafora alapos kibontásától, ha kell, megfejtésétől, olykor az életrajzi vagy kortörténeti utalások (referenciák) megnevezésétől, ugyanakkor elsődlegesen poétikai s nem parafrázáló természetűek, tehát egyszerre immanensek és kontextualizálók. Tverdota mentes a 39 tolvajnyelven érvelő, tuti-biztosra menő verselemzők magabiztos gög-jétől, a szövegtől elszakadó asszociációs erőszaktételektől, a „túlértelmezés falláciájától” és az „értetlen” olvasót kisebbségi komplexusában megerősítő tudóskodás hübriszétől. Előfordul, hogy még panaszkodik is a versértelmezés nehézségeire (pl. 147-153., 178.), egy-egy költemény enigma-tikusságára, miközben olykor éppen a sejtelmességben, a termékeny homályban, a képek komprimáltságában látja egy-egy vers fantasztikus művészi erejét és hatásosságát. S nem hátrítja el magától azt a csábító lehetőséget sem, hogy az erkölcsi dilemmák kapcsán a máról s manának is szóljon, hogy személyes reflexióinak, csöndes – esetenként finom iróniával átszótt – pedagógiai ethosának is hangot adjon. Ettől is válik a munka többé, mint hogy „csupán” irodalomtörténeti nővumként, szakmai teljesítményként méltassuk: *önismeret-mélyítő emberi művel*, világkép- és személyiségformáló alkotással, az irodalomtörténetesek céhén kívül is megálló könyvesszével van találkozásunk.

A bűn-motívum sorsa József Attila lírájában

Kényszerűen leegyszerűsítve és tömörítve kísérlem meg összefoglalni a könyv főbb tételeit és konklúzióit. Tverdota számba veszi a pályakezdő József Attila magánszemélyként megélt büntetéseit, mutatól erkölcsi tépelődéseit, jóság- és bűn-élményeit, majd a *Tiszta szívvel* elemzését helyezve érvelése középpontjába, a fiatal költő anarchista, radikális bűnvállalását mutatja be. 1927 és 1933 között József Attila – úgymond – hallgat a bűnről, a forradalmas-osztályharcos lelkület erkölcsi aggálytalansága jellemzi őt, a mindennapi és társadalmi erkölcsi normák kritikája, a fölébük kerülés: egyfajta *amoralista* lírai magatartás, *erkölcsi indifferentizmus*. A pszichoanalízissel való személyes találkozásában, illetve elsődlegesen a *Rapport-levelekben* és a *Számvetésben* indul meg a gondolati átalakulás. „A pszichoanalitikus morálkritika végletekig vitt kiélezéseként felfogható szélsőséges erkölcstagadást, az erkölcsi elvektől való eloldozottságot az elviselhetetlen szociális sors, az élettartam teljes azonosítása a nélkülözéssel s a vallásos hit elvesztéséből eredő totális magára utaltság motiválja. Paradox módon, a köznapi értelmén túlmenően mégis egy etikai álláspont, az autonóm személyiség kiépítésének, valamilyen szilárd pont keresésének szándéka tapintható ki”. A *Számvetés* zárósora viszont már az egész későbbi, addigra jócskán módosuló-gazdagodó

bűnélmény végleges keretét is kimondja: „nem lesz utolsó ítélet”. A bűn-motívum 1933–1934-ben „életrajzi” ihletéssel robban be a költői univerzumba: Babits Mihály durva megtámadásának megkövető-visszavételi kísérletével, József Attila megrendítő bűnvallomásával (*Magad emésztő* és két 40 levél). Ez a konkrét, „apagyilkos” konfliktus és bocsánatkérő bűnvallomás még néhány egyéb élettény azután – a pszichoanalízis megélt és olvasott tapasztalataiból, az eredendő bűn és más bűnök bibliai, teológiai, filozófiai interpretációiból épülve – fokozatosan végzetes önváddá és tragikus morálfilozófiává szélesedik a költő világmélaban és lírájában. Ezzel a tárgulással egyidejűleg megváltozik József Attila időszemlélete is, az öntéppó múltba fordulás váltja fel a jövőidézést. Egyre inkább az anya vélt vagy valós bűnei, illetve az ezekre reagáló fiú kései önvádjai, egy *hiperbolikus anyaképzet szinte rögeszmés témaként* szövik át a kései költészetet: „az anya alakja vetítívászonként szolgál, amelyre a költő rávetíti mindazokat a problémákat, amelyek őt életében nyomasztják, bántják, izgadják, nyugtalanítják. A *Kései sirató* mindennél jobban illusztrálja ezt a tételt, hiszen itt az édesanya korai halála szoros és szerves kapcsolatba kerül a személyes élet értelmének kérdésével.”

Az 1936-os *Szerkesztői üzenet* – vélhetőleg Barta Istvánnal vitatkozó – bűn-fejezete és a költő nagy versei mintegy összekapcsolják a társadalmi bűnöknek a korábbi évek osztályharcos teóriájával megalapozott kritikáját, a keresztény vallások és a modern filozófiák eredendő bűnre vonatkozó téziseit és a freudista-ferenciánus felfogást, az Ödipusz-komplexust. A költő Marxot idézte, s ennek nyomán – Lengyel András⁵ s mások értelmezéseire is hivatkozva – írja Tverdota: „ha a vallás az emberi lényeg képzeletbeli megvalósulása, akkor az ennek analógiájára felfogott »Ödipusz-vallás« is az emberi lényegét valósítja meg képzeletben, azaz valami lényegesről és létezőről, a lélek belső eredetű állapotáról beszél a maga sajátos mítoszi nyelvén.” Feltűnik s erősödik József Attilában az a képzet is, hogy az *eredendő bűnön* vagy a *bűnre való eredendő hajlamon* kívül nincs is konkrét bűne, vagy ha lenne is, nem tudja, mi ez, miért is kell bűnhődnie. Az élménykörhöz csatlakoznak az imaginárius bűn vagy az eleve jóvátehetetlen, mert halottal (édesanyjával) szemben elkövetett vélt bűn miatti lelkiismeret-vizsgálat drámai motívumai is, meg az, hogy maga követeli: nevezék meg bűnét és büntessék meg. Ám a „bíróság” nem hisz neki, csak akkor látja bizonyítva és megtorolhatónak a bűnösségét, ha újra elköveti (*Egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból*).

A Franz Kafka-hatást és -viszonyítást (elsősorban *A per* felől) több József Attila-vers kapcsán is rendkívül alaposan és más értelmezőkkel polemizálva bontja ki Tverdota. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* kapcsán pedig göröcső alá veszi az először Németh G. Béla által fölvetett Heidegger-analógiát is.

Vitatkozik Heidegger szövegének egykori interpretációjával, s az egész 1968–1969-es – ott és akkor egyébként tudományosan reveláló, ideológiailag bátor, szellemileg kreatív – „kései József Attila”-koncepció számos tételével,⁶ de megerősíti a világerzület, az otthontalanság- és a létbevetettség-élmény rokonságát: „Egy világban, amelyben nincs bocsánat, amelyben nem lesz utolsó ítélet, amelyben a megbánás hiábavaló, az egyszer végrehajtott tett nem tehető meg nem törtéنتté, súlyától nem szabadulhatunk meg, egy ilyen világban el kell fogadnunk a tartós együttélést bűneinkkel, azaz tetteinkért viselt és eltávolíthatatlan felelősségünkkel. Heidegger kifejezésével: vállalnunk kell legsajátabb bűnös-létünket.” József Attilánál tehát a súlyos élettényekből és pszichikai állapotból szublimált bűnkereső lelkiismeret-felfogás, a konkrét és mitizált bűnösségtudat – még ha nehezen valószínűsíthető is az egzisztenciálfilozófia közvetlen hatása – metafizikai és lételméleti hátszelet kap, s ettől is válik oly hátborzongatóvá olvasói számára.

A könyv zárófejezetében Tverdota tipológiába rendezi a költő bűn-képzeteit, élménytípusait: a konkrét vétségtől, az emiatt megvallott lelkiismeret-furdalástól kezdve a bűn és a bűnös szétválasztásán, valamint a büntelen bűnösség paradoxonán át a megbocsátás és a meg nem bocsáthatóság metafizikai dimenziójáig. Tehát – költőről lévén szó – nincs egyetlen, katekizmusszerű bűn- és erkölcsstan József Attilánál, van ellenben egy fokozatosan táguló és elsötétedő lírai univerzum, amelyben az utolsó évek során a bűn centrális ihletté rögzült. Úgy, hogy „a tényleges elkövetés szituációjából kioldott bűn a lét számos olyan meghatározó minőségével (halál, szerelem, Isten, örület stb.) affinitást mutat, amelyekkel normális esetben csak meghatározott feltételek között léphetett volna vegyi reakcióba.” A bűnélményhez kapcsolódó lírai toposzok tehát a „kései” költőnél egy bonyolult alkotás-lélektani térben sűrűsödnek össze, azaz egymástól elválaszthatatlanul izzottak ihletté a személyes sérelmek, a szerelmi társatlanság, a kízó magány, a progrediáló betegség, az egzisztenciális kilátástalanság, a fenyegető szellemi-politikai árnyak, a lélek mélyéről a pszichoanalízis által felhozott-fölkavart emlékek. Nincs egyetlen, fő oksági magyarázat a *lírai bűn-metafizikára*, de gyökeres költészettörténeti fordulatként sem szemlélhető ez a korszak; nem igaz, hogy ezekben az években az *én* végletes önfelszámolása és totális világszemléleti összeomlás jellemezné a költőt. A Babits-konfliktus elemzése kapcsán, de általánosíthatóan írja Tverdota: „József Attila 1933 tavaszától [ti. az illegális KMP-től való elszakadást követően is] mindhalálig szocialista költő marad, ha van létjogosultsága a költészet világnézeti osztályozásának. De ez a szocializmus már nem a harmincas évek elejének intoleráns, szélsőségesen osztályharcos bolszevizmusa,

hanem a polgári kultúra létjogosultságát elfogadó demokratikus szocializmus.” Ugyanakkor a *semmi* szélesedő és mélyülő képzelete, a bűnösség-komplexus, a »te bolond« örvénye és a megbélyegzettségtől való szorongás, a halálra-rendeltség tudata, az elfojtott sérelmek és indulatok felszínre engedése, a súlyosbodó betegség nemhogy nem bomlasztja föl lírája épességét, hanem ellenkezőleg: éppen hogy költészete (s ezen belül a „bűn” melletti más ihletei) tartják egyben – amíg az élet engedte – személyiségét, szubjektuma integritását. Egyetértek Tverdótával: éppen a bűn és a lelkiismeret dinamikája biztosítja, hogy József Attilánál a lelki pokoljárás legmélyén sincs szó „a lélek tehetetlen magamegadása”-ról: „József Attila lírája nem a tudattalannak, hanem a tudattalan tudatosításának a költészete volt.” Tegyük hozzá: ez az egyik döntő tényezője katartikus hatásának kortárs és utókori olvasóiban is.

Vita és továbbgondolás

Nem térhetek ki a bűn-elemzések kultúrtörténeti vonatkozásaira, Tverdota eszmetörténeti kutakodásaira és vitáira. Van persze, amiben *vitakoznék* vele, de ez nem érinti a lényegi mondanivalójával és az elemzési módszerével való egyetértést. A bűn egyetemes történetjének áttekintéséből például kimaradt *a hét főbűn és a nyolcadik* (a kevélység, a fősvénység, a bujaság, az irigység, a torkosság, a harag és a jóra való restség, továbbá a hazugság), amelyek szintén kielemezhetők József Attila lírájából, valamint pszichoanalitikus szövegeiből. Az *eredendő bűn* képzetkincsének vallási-teológiai áttekintésekor érdemes lett volna megvizsgálni a különböző keresztény felekezetek tanításainak olykor vélhetően kontrasztos hatását a költőre; a katolikusok egyébként az *áteredő bűn* fogalmát használják. Van, hogy túlértékel egy verset; pl. a *Harag* referenciális analízise ugyan hasznos, de Tverdota nem győz meg arról, hogy ez valóban jó vers. A Barta Istvánnal történt alkalmi összejövetél tényéből itt – szerintem – nem sikerült a költőnek kivajúdnia egy poétikailag sértetlen lírai általánosítást, az irónia („búsulsz-e Pista”) inkább melodráma fordulatává és az „örök barátság”-ot cáfoló esetből kibontott halálfilozófiája itt erőlködésnek, túldimenzionálásnak hat. Elkapkodott és banális a *Kései sirató* kezdősora paradoxonának (»Harminchat fokos lázban égek mindig») értelmezése Tverdótánál, sokkal meggyőzőbb számomra Beney Zsuzsa interpretációja: „nagyobb, végzetesebb kór ez a »harminchat fokos láz« a negyvenfokosnál, mert a mindennapok létezésének betegségét jelzi, a létezés gyógyíthatatlan lázának metaforája.”⁷

Csak sajnálhatja a pécsi előadássorozat egykori hallgatósága s a könyv mai olvasója, hogy – vélhetőleg időhiány miatt – „az adott keretek között nem kerülhetett sor” a költő „három utolsó nagy bűnverse”-nek elemzésére. Pedig a *[Talán eltűnök hirtelen]*, a *[Karóval jöttél...]* és az *[Ime, hát megleltem*

hazámat] korábbiakban „kialakított önvádakat sorolnak, s mindegyikben jelen van, immár a *Tudod, hogy nincs bocsánat*-beli kedvező alternatíva, a szerelem esélye nélkül, a közeli halál képzeete. 1937 decemberében valóban bekövetkezett az, amit egy [...] töredékében korábban leírt a költő: »bűneim halállá állnak össze«.” E három verselemzés elmaradása 43 annál is sajnálatosabb, mivel a Tverdota-könyv logikáját, érvelési szempontjait érvényesítve és meghosszabbítva – véleményem szerint – egy árnyaltabb értelmezői olvasatra is ajánlatot lehetne tenni. A bűn képzetkörén belül magam némileg másként olvasom ezt a három költeményt, mint amit az idézett mondat sugall: a bűn metafizikai, ontológiai és vallási konnotációja szerintem mintha visszaszorulna bennük. Maga a *bűn* szó sem fordul elő (az imaginárius élmény persze igen), csak a *vétettem* enyhébb igéje. Újraerősödnek bennük a közvetlen önéletrajzi referenciák, a tragikus életútösszegzésben a magány, az egyedül maradás, az egyszerre árvaság és mostohaság kevésbé absztrahált identitása, a nem-szeretettég motívumai válnak dominánssá. Tehát nem az eleve elrendeltség, az eredendő-, illetve az ősbűn, nem a bűntelen, tárgyiatlan bűnösség, de nem is a kozmikus avagy metafizikai bűnbe-vetettséggel a centrális élmény ebben a három költeményben.

Mintha itt József Attila visszatérne tragikus élethelyzete tárgyszerűbb, de a poétikai hitelesítés alkotófolyamatában éppen „elegendően” szublimált oksági meghatározásaihoz – ami nem enyhíti e búcsúzó versek megrendítően tragikus hangvételét. S mintha – ismét csak utalok Tverdota másutt jól működtetett elemzési szempontjaira – helyreállna a *világrend-társadalom-én-bűn-büntetés* korábbiakban felborult pszichikai egyensúlya: a „forgószélben” való helytállás, a „vétkezés” és a mások okozta sérelmek elszenvédése vált e versek lírai hőse önismeretének tengelyévé. Sőt, ha a 30-as évek derekától, a bűn-motívum eszkalációjával együtt – ahogy Tverdota írja (pl. 44–46.) – elhomályosult József Attila *jövőtudata és jövőképe*, a tény szerint vagy metaforikusan *ultima verba*-ként⁸ emlegetett [*Ime, hát megleltem hazámat*]-ban mintha újra visszaélesedett volna. Egyébként Tverdota is vallhatja ezt, hiszen könyve elején, Németh G. Bélával vitatkozva a kései költészet fordulatértékű élmény- és hangváltásáról, maga írja: „a jövő perspektívája [azért] nem tűnt el [...] József Attila költészetéből, de egyrészt ritkábban érvényesült, másrészt pedig ezzel párhuzamosan felszaporodtak azok a versek, amelyekben a személyes perspektíva-vesztés jutott szóhoz.” Visszatérve az [*Ime, hát megleltem hazámat*]-ban újra megjelenő jövőtudatra: igaz, ezt a jövőt az életrajzi és a lírai én számára egyaránt a halál teleológiája hordozza. Mindazonáltal, főleg a *Reménytelenül* – Tverdota kifejezésével „jövövesztő” – 4. sorának »nem remél«-jével szemben ott lakozik benne az emancipációs világnézetéből szemernyt sem engedő költő várakozása is:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

44

Kéretik nem rögtön fölhorkanni: korántsem a „szocialista realizmus” rontott s romboló esztétikájának kötelező optimizmusát akarom ide visszacsempészni. De azt igenis kiolvashatni e sorokból, hogy a *bűn-élmény* itt mintha demitizálódott, reszocializálódott volna, s újra összekapcsolódna az a „kint és bent”, amelyről a költő az 1936-os *Szerkesztői üzenet*ben írt.⁹ A három vers bűn-szemponútú végigelemzésével vélhetőleg ilyesféle következtetésre juthatott volna Tverdota is, akinek szuverén és innovatív József Attila-olvasata, bűn-felfogása a felvilágosodás kori genézisű, humanista emberkép modernizált értékrendjében fogant. Erre vallanak a könyvből korábban idézett megfogalmazások, de azok a viták is, amelyeket egyik oldalról Németh G. Béla néhány tételével folytat, a másik oldalról pedig (igaz: kevésbé dokumentáltan) azzal a felfogással vív meggyőzően, amely az ún. későmodernség korszakküszöbén álló József Attilát az én szétesését lírailag – úgymond – dokumentáló poétikája okán a posztmodern előfutárának tekintí. „Az erkölcsi ítékezés vagy akárcsak mérlegelés nagyfokú tudatosságot, azaz felelős, erkölcsi lényünk hangsúlyos jelenlétét, az értelem világosságát feltételezi. Aki a bűnnel néz szembe, nem adhatja át magát a tudattalan sodrásának, a révedezésnek, az elbizonytalanodásnak.”

Referencia és recepció

A kései József Attila világképének, lírai alkatának értelmezésével kapcsolatos vitába Tverdota – csöndes, de határozott érvekkel – beleszó egy másik, módszertani diskurzust is, az ún. *referencia-vitáét*. Tverdota itt a gyakorlatban, konkrét verselemzések révén érvényesíti ismert kontextualista álláspontját, amelyet – másokkal, például Lengyel Andrással és Veres Andrással együtt – foglalt s foglal el a Kulcsár Szabó Ernő nevéhez köthető poetológiai iskolával folytatott vitában. Alig-alig deklarál most teoretikus általánosításokat, csak néhány, olykor ironikus kiszólása van (pl. 70., 173.). Még öniróniára is képes, pl.: „ellenállva a referencia-keresés csábításának, beérem azzal, hogy...” A *Tudod, hogy nincs bocsánat* lefegyverzően alapos elemzése során pedig – egyebek mellett – azt mutatja ki a szerző, hogy a konkrét élettényekből strukturált leltárkészítő, életösszegző vers a poétikai stilizációs munka révén miként absztrahálja az életrajzi történéseket lírai képekké, metaforákká, verszenévé, az olvasó számára átadhatóvá és katartikusan átélhetővé formálva az alkotói ihlet termékét. Vagyis hogy azok a fránya referenciák nem az irodalmi érték közvetlen előfeltételei, alkotóelemei és tételei, hanem az érték kigyöngyözé-

sének – igenis felkutatható, felkutatandó – (bocsánat!) logisztikai bázisát alkotják. „Míg a korábbi leltárkészítő versekben – írja a nagyvers kapcsán Tverdota József Attiláról – költőileg átlényegítve megőrizte a nyers életanyagot, a *Tudod, hogy nincs bocsánat* elemzett szólamainak közvetlen jelentés-tartalmát, lehetséges életrajzi, lélektani referenciáit nagyrészt kiürítette 45 s tiszta formát alkotott belőlük [...] A vers hatása azon alapul, hogy az olvasó, érintkezésbe lépve ezekkel a formákkal, például a »Megcsaltak, úgy szerettek« sorral, érdekeltté válik, kiszolgáltatja önnön életanyagát e formáknak, és tapasztalataiból, képzelgéseiből kölcsönöz tartalmakat nekik.”

A József Attila-értelmezések sorában különösen izgalmas a mindenkori mainstream *receptió* konkrét történeti-ideológiai-pszichológiai dialogikussága, az „elvárasi horizont” és a radikális horizontváltások, a kánonépítés és kánonrombolás bemérése. Fantasztikus világ leképezésére és teremtésére képes egy-egy nagy művészi alkotás a vele szembesülő befogadóban! Persze minden – a tudományosság kritériumait vállaló – értelmező is egy sajátos „után”, egy receptiós „előkép”, illetve korélmény felől elemez. Gyakran éppen ezeknek a különböző értelmezői közösségeknek az embereszmény-, értékrend- és stílusnorma-konfliktusa a befogadás és kultusz legtermékenyebb ösztönzője, illetve átrendezője. Mindez persze nem szabad, hogy ellentmondjon a tárgy- és szakszerű elemzés, a bizonyít-hatóság tudományos követelményeinek. Tverdota György (aki más munkáiban maga is elkötelezettje a kritika-, receptió- és kultusztörténetnek) mostani, *Zord bűnös vagyok, azt hiszem* című könyvében a szemérmesen innovatív, ugyanakkor szigorúan egzakt normák szerint érvelők közé tartozik. Kevés „olvasóbarátabb” és „aktuálisabb” témát lehet találni irodalmunkban, mint József Attila sorsképlete és lírája, illetve hozzá kapcsolódva is a magány- és a bűn-élmény; ezt bizonyítja – igaz, a visszajáról – a körülötte hullámmzó bulvárérdeklődés és lúzerkultusz is. Így ennek a könyvnek sem lehet csupán a sterilizált költői szöveg vagy pusztán a bűn szemantikája és kultúrhistóriája a tárgya: rólunk, *apokaliptikus kül- és belvilágunkról* is szól. Megkockáztatom: őszintétlen vagy süket az az olvasó, akinek saját korát és társadalmát megrázó konfliktus vagy személyes élethelyzete nem jut eszébe a könyvet forgatva.

Csupán egyetlen lehetséges olvasatot hozok még szóba, ami akár kiegészítés is lehet Tverdota bűn-értelmezéseihez. Nemcsak bemutatja, rendszerezi és értelmezi a költő különböző bűn-élményeit, hanem igyekszik rekonstruálni is, hogy mi lehetett a *pszichológiai közös nevezője* e változatos, olykor egymással is polemizáló, de kétségtelenül egyre komorabb képzetkincsnek, múltat faggató önvádaskodásnak. Beszélgetve e témákról s József Attiláról, a hozzám legközelebb álló olvasótárs (civilben a feleségem, hivatása szerint pszichológus) vetette föl:

talán a kora kisgyermekkorba visszanyúló *szeretetlenség, a „nem-szeretetség”, a „nem-szerethetőség”* szubjektív érzete lehet az „*ösbűn*”, amely azután végzetesen a magára maradás *paradox önvádjává* mitizálódik. Vagyis az „egyedül voltam sokáig”, a „Magad vagy, mondták: bár velük / voltam volna én boldogan”
46 lelki konstrukciója, illetve az ebből fakadó monumentális szeretetehség az az alapélmény, amely ihleti és integrálja a bűn-motívumokat. Tverdota természetesen többször is ír erről a magány-tudatról, de én közvetlenül összekapcsolnám József Attila *folyamatosan büntetett, eredendő, de mégsem-volt bűnének* tragikus ön-ítéletével.

Írásom címe, a „fözlaklató tudományos könyv” komolykodó akadémiai világunkban lehet akár szakmai blaszfémia, vagy – mégiscsak líráról lévén szó – oximoron. József Attila költészete és élete, kései tragikus élményköre, hiperbolikus szorongása, bűn-komplexusa, apokalipszis-tudata olyan univerzum, amelyben a 21. századi ember is önmagára ismer. Függetlenül attól, hogy hiszünk-e az eredendő bűn teológiai értelmezésében, elfogadjuk-e Freud *ösbűnteóriáját*, azonosulunk-e Heidegger világképével, ennek az univerzumnak a szakszerű csillagvizsgálata modern parainézisként is szemlélhető. Tverdota empátiával humanizált tudományos elemzését olvasva „meglett emberré” nevelő tükörbe nézünk. (*Pro Pannónia Kiadó, Pécs 2010*)

¹ A korábbiak kötetben: *Tizenkét vers. József Attila Esmélet-ciklusának elemzése*. Bp., Gondolat, 2004.; *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzése*. Bp., Osiris, 2005.; „*Szublímálom ösztönöm*”. *József Attila-versek elemzése*. Bp., Universitas, 2006.; Cseke Ákos társ szerzőségével: *A tisztaság könyve*. Bp., Universitas, 2009. (Ez utóbbi bemutatása e folyóirat hasábjain: Földes Györgyi: *Jobb kéz, bal kéz. Új Forrás* 2010. 10. sz. 97-105.) Legutóbb a *Külvárosi éj* – saját korábbi értelmezését is megújító – friss elemzését publikálta: *Tárgyiaság József Attila költészetében. Irodalomismeret* 2011. 1. sz. 4-22.

² Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX: század első felében*. Bp., 2009., Balassi; *Németh Andor. Változatok az otthontalanságra*. Bp., 2010., Balassi.

³ Tverdota György: *József Attila Irodalom és szocializmus című tanulmányának metafizikai háttere. Literatura* 2007. 3. sz. 308-327. p.; József Attila: *Neurotikus spekulációk*. Tverdota György bevezető tanulmányával és jegyzeteivel. *Mozgó Világ* 2008. 10. sz. 48-57.; *A Szép Szó és a Nyugat. Új Forrás* 2010. 10. sz. 79-96.; *Mi egy új humanizmus hívei vagyunk*. Előadás 2011. május 26-án, megjelenés előtt a *Múltunk* c. folyóiratban.

⁴ Ezt a szakmai köntösbe bújtatott hamisság jelentését hordozó szellemes módszertani kifejezést másutt használja: Tverdota György: *Tizenkét vers. József Attila Esmélet-ciklusának elemzése*. Bp., Gondolat, 2004. 265.

⁵ Lengyel András: „...*gondja kél a gondolatban*”. *Az értekező József Attiláról*. Szeged, Tiszatáj-könyvek, 2005.

⁶ Összegyűjtve: Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Bp., Tankönyvkiadó, 1982. Tapintatos, de elvszerű vitára vall Németh G. Béla egyik legközelebbi tanítványának a tanulmánya is: Veres András: *A kései korszak verstípusairól. Magyar Tudomány*, 2005. 11. sz. 1415-1430. p.

⁷ Beney Zsuzsa: *A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről*. Bp., Argumentum, 1999. 40. Ezt idézi Szabolcsi Miklós is a Beney-esszé korábbi kiadásából (*József Attila-tanulmányok*. Bp., Szépirodalmi, 1989. 14-15. p.): Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930-1937*. Bp., Akadémiai, 1998. 545.

⁸ A fogalomról és a hozzá tartozó versekről [*Ime, hát meggleltem hazámat*] lásd Tverdota György: *Ultima verba. A költő utolsó verse mint végrendelet*. In: Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás*. Kultusz történeti tanulmányok 4. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 122-131.

⁹ *József Attila összes művei. III. Szerk.: Szabolcsi Miklós*. Bp., Akadémiai, 1958. 183-186. Tverdota, mostani könyvében a 88-120. lapokon elemzi ezt az írást s lehetséges értelmezési tartományát.

Agárdi Péter intellektuális alkata és új könyve tematikája között észrevehető homológia van. Agárdi olyan irodalomtörténész, aki a kulturális élet egésze, sőt – *horribile dictu* – a „politika” iránt is erősen érdeklődik, s ezeket a másoknál többnyire csak részlegesen vagy elkülönülten jelentkező érdeklődési területeket egységükben látja, észrevéve mélyebben fekvő összetartozásukat is. Könyve pedig, bár fölületesen nézve csupán az igen nagy kiterjedésű József Attila-irodalom egy újabb darabja, valójában nem szokványos irodalomtör-

Lengyel András 47

A RECEPCIÓTÖRTÉNET MINT SZOCIOKULTU- RÁLIS KÜZDŐTÉR

Agárdi Péter: *József Attila,*

a közös ihlet

téneti földolgozás. József Attila életművét, a róla szóló irodalmat természetesen jól ismeri, módszeresen figyel és szemlézi, itt azonban számára ezeknél fontosabb az a kulturális gyakorlat, amely a költő élete és életműve körül a centenáriumi évben (2005) kialakult – s ez már jóval gazdagabb (ugyanakkor heterogénebb szerkezetű, ellentmondásosabb) folyamat, mint a szoros értelemben vett irodalmi recepció. Ez természetesen érthető is. József Attila immár jó ideje a magyar kultúra kiiktathatatlan része, akkor és úgy is jelen van életünkben és diskurzusainkban, ha éppen nem ő áll az előtérben, ha – látszólag – egészen más dolgokról folyik is a szó. Élete példája, műve szövege mára át meg átszövi a kulturális élet legkülönbözőbb fejleményeit, s egyegy elemével vagy vonatkozásával akkor is jelen van a diskurzusban, ha ez a résztvevőkben esetleg nem is tudatosul. A szokásos irodalmi recepciónál jóval szélesebb körű és összetettebb fejlemény ez tehát, s megítélése sem egyszerűsíthető le arra a kérdésre, nyere belőle közvetlen indítást a mai magyar költészet, avagy sem. Azaz, itt már inkább a kulturális antropológia, mint az irodalomkritika területén járunk.

Az új fejleményeket Agárdi régóta figyelemmel kíséri, a vonatkozó irodalmat magánarchívuma számára „archiválja”, s alkalmmal reflektál is rájuk. Maga a fejlemény azonban, meg kell vallani, nem egyértelműen az életmű irodalmi diadala – e folyamat révén ugyanis az életmű a recepcióban deformálódik, fragmentálódik, s mindenekelőtt: leegyszerűsítődik. Sokszor éppen az igazi költői értékek vesznek így el, vagy szorulnak háttérbe, s a szimplifikált József Attila nagyon eltérő hagyományok és (politikai) érdekek zsákmányává válik. S ez a „birtokba vétel” – nem lehet nem észrevenni – az utóbbi két évtizedben egyre inkább egy rosszíjú kultúrharc eszköztárába illeszkedik

bele. Az életmű kikerül a filológia illetékességi köréből, a spontán, élvező-
okuló olvasást pedig elrontja az „üzlet” és a „politika”. Mára – a java kutatók
minden erőfeszítése ellenére – egy leegyszerűsített és deformált József
Attila-kép kezd rögzülni a kultúra szélesebb övezeteiben.

48 A József Attila-életmű különböző területeken zajló recepciója
így a mai kulturális élet (de mondhatnánk úgy is, a mai kulturális ha-
nyatlás) egyik indikátoraként is értelmezhető. Jelzi, mi zajlik a magyar kul-
túrában, s a jelen aktorai hogyan néznek szembe a magyar irodalomból
érkező impulzusokkal (vagy tekintenek el mellette s fölötte). Agárdi Péter
érdeme, hogy a maga szükségképpen korlátai között, de minden, valameny-
nyire már artikulálódó trendre érzékenyen tematizálja ezeket a folyamatokat,
s bevonja őket az intellektuális diskurzus terébe.

A könyv, amelyben – függelékként – Zsák Judit tanulmánya (*József
Attila külföldön és idegen nyelven*) is olvasható, egy alapos bevezetővel indul
s tizenegy fejezetben mutatja be tárgyát. Szorosan vett irodalomtörténeti
megközelítésű fejezet csupán három van, de ez nem hibája, inkább erénye a
könyvnek. Az irodalomra s az irodalomtörténet-írásra leszűkítő megközelíté-
sek jótékony ellensúlya ez: Agárdi egy sor olyan kérdést is tárgyal, amelyek
fontosak, de a tradicionális befogadástörténet figyelmen kívül hagy. A sok-
rétű megközelítést már a fejezetcímek pusztá fölsorolása is jelzi: Rendezvé-
nyek, kultikus események és botrányok; A populáris, a mediatizált, a digitális
és az iskolai József Attila; Kísérlet a filmes kultuszképzésre – Jelenczki István:
Eszmélet után; Költő a hétköznapi nyelvben: idézetek, szállóigék és topo-
szok; József Attila a Tisztelt Házban (2004–2006); A centenárius „hivata-
los”, valamint „bal- és jobboldali” diskurzusa; Kutatási eredmények – szakmai
teljesítmények; A tudományos értelmezés ütközőpontjai; A kreatív irodalmi-
ság övezete: József Attila mint intertextus; Tematizációk és narratívák a mai
József Attila-recepcióban; Mérleg. – A könyvben így nagy jelenkori anyag
halmozódik föl. Agárdi anyaggyűjtése nemcsak széles körű, de gazdag és sok-
rétű is. Figyelmét, dokumentáló hajlamát s nem utolsó sorban értelmező-
elemző igényét minden, ami József Attila körül fölszínre került, fölkelti.
Könyve anyaggyűjtése, gazdag könyvészeti adattára révén minden majdani
újraértelmezés számára kiindulópontként szolgál majd a 2005 körül magyar
kultúrát illetően. A könyv azonban nemcsak szemlézi tárgya eseménytörté-
netét, nemcsak egybehord szétszórtan jelentkező szövegfejeményeket
(„szövegnek” tekintve a vizualitást is), de határozott nézőpontból mérlegre
is helyezi azokat. Nézőpontjában egyesül a hajdani gyakorló kultúrpolitikus
és a mai, már tisztítótűzön átment kultúrakutató érzékenysége. Beállítódott-
sága alapja pedig ma is marxista ihletésű, s ezen nem változtat a „korszerű-
södő” nyelv, az önkorrekción nyílt és erős igénye sem. Ma is baloldali,
szocialista szerzőről van tehát szó. Ez persze mai olvasói egy részét alighanem

elidegeníti a könyvtől. Erősen megosztott kultúrában élünk. S az sem használ a könyv befogadásának, hogy a centenáriumi év, 2005 óta ráadásul jelentős jobbracsúzás is bekövetkezett a magyar közéletben. Ezt az idegenkedést azonban nem célszerű tudomásul venni. Agárdi problémaérzékenysége, műveltsége s nem utolsósorban mindig érvényesülő kvalitásérzéke olyan könyvet eredményezett, amely más világnézeti pozícióból szemlélve sem hagyható figyelmen kívül.

Agárdi nézőpontját persze, esetleg, el lehet utasítani, hiszen a mai, szélsőséges megosztottságban az övé csak az egyik a sok egyéb piacon lévő nézőpont között. A mérsékelt konzervatívoktól a szélsőségesen rosszhiszemű Mórocz Zsoltig nagyok sokféle más velleitású értelmezés tart igényt figyelemre. De azt a nagy anyagot, s azt a biztos kezű leíró erőfeszítést, amely e könyvet jellemzi, nem létezőnek senki nem tekintheti. Így vagy úgy, de mindenkinek számolnia kell vele. A nézőpont tágasságára mi sem jellemzőbb, minthogy Agárdi nemcsak a papír alapú információkra figyel, de az interneten is módszeresen vizsgálódik, s onnan nemcsak „adatokat” merít (amit mások is megcselekszenek), hanem a releváns anyag elemző leírását is elvégzi: bevonja őket a diskurzusba. Ez nem egyszerűen nyitottság és/vagy a kutatói metódus fölfrissítése, de egyben egy „új” valóságsszféra kutatási tárgyává változtatása, megragadása. Van ugyanis egy sor olyan valóságvonatkozás, mentális trend, amely eddig is a magyar kultúra hétköznapi alkotóeleme volt, s a maga módján alakította a József Attila-képet, de amelyet igazában csak mint a digitális univerzum technikailag is megragadható és számbavehető elemét lehet fölmérni és leírni. S amely eddig nem volt, mert nem lehetett jelen az értelmezésben.

Agárdi nagy pozitívuma, hogy a fragmentalizálódást mitizáló mai kordivattal szemben haladva, egészben igyekszik megragadni tárgyát. „Minden” érdeklí, mindent számba vesz, s mindent be is illeszt értelmezési mátrixába, legyen az „egyszerű” botrány, hétköznapi rendezvény vagy éppen „magas” tudományos produkció; a zenétől a filmig, az internetes honlaptól a filológiai igényességű „papír alapú” kiadványokig, mindent belevon a vizsgálatba. Ez természetesen már nem a szokványos irodalomtörténeti megközelítés, ez inkább már egy kulturális antropológus eszköztárába illeszkedik, de így, s éppen így, mind a magyar kultúra aktuális állapotáról, mind a magyar irodalom egyik emblemikus szerzőjéről, József Attiláról új összefüggéseket tud fölmutatni. S ez a fontos.

A könyv nem minden ítélete s előföltevése alakít ki persze maga körül konszenzust. Egyes értékítéleteit magam sem osztom. Úgy gondolom például, hogy Fejtő Ferencet (elsősorban a kései, „aktuális” Fejtőt) némileg túlbecsüli. Fejtő életerejét, vitalitását magam is sokra tartom, bámulatos az az

aktivitás, amire jóval kilencven fölött is képes volt. Irodalmi vagy kulturális „pápának” azonban aligha ismerhető el. Bár a popularizált, „újságíró” nyelv sok szempontból előnyeként jöhet számításba, elemzéseit sem kellően mélynek, sem pontosnak nem tartom. Jelenczki István filmes József

50 Attila-mitológiájával szemben viszont talán egy fokkal engedékenyebb lennék, mint Agárdi. Bár jogos a kritika, amelyet róla, filmjéről ad, úgy gondolom, nem veszi eléggé figyelembe, hogy Jelenczki mégis, mindenek ellenére is a magas kultúra keretein belül marad, annak egyik változatát képviseli, egy szóval jellemezve: „kultúrember”. Mindenképpen más kategória, mint a kevesebb figyelemre méltott – Mórocz Zsolt. Az, persze, amit Agárdi Móroczról ír („kultuszromboló hamisításgyűjtemény”), s az is, amit róla Tverdota Györgytől idéz, megint csak helyes. Mindkettőjük álláspontját magam is osztom. De ez nem elég. Ez a Mórocz képviselte új barbárság már nem egyszerűen egy lehetséges vélemény képviselete, hanem szerkezetében is, stílusában is a brutalitás jelentkezése. S ez már a valódi kultúra fölszámolásának ijesztően antihumánus és (intellektuális szempontból) teljességgel primitív kísérlete. Nagyon veszélyes tendencia jelentkezik benne, s csak remélni lehet, hogy e tendencia – talán – nem kerül uralomra, az ország belső válsága nem mélyül el annyira, hogy ezt a „stílust” uralkodóvá tegye.

De Agárdi könyvének, részletértékein túl, legnagyobb érdeme s értéke alighanem éppen az, hogy egy potenciális kultúrharc lehetőségeire figyelmeztet, idejekorán jelezve a mind inkább realizálódó látens tendenciákat. Ebből a szempontból egyszerre lehet dicsérni Agárdi érzékenységét s hiányolni a kellő „radikalitást”, amikor a József Attila-kép tudományos újraértelmezését tárgyalva a Kulcsár Szabó-iskola produkcióját teszi mérlegre. Jól érzékeli, hogy itt a kutatásban megjelent egy messzemenő következményekkel bíró szakadás, hogy a Tverdota György nevével fémjelezhető értelmezői iskolával immár szemben áll a Kulcsár Szabóéké. S azt sem rejti véka alá, hogy ő maga az előbbit, ti. a Tverdotaékét tartja adekvátabbnak, pontosabbnak, követendőnek. Azt azonban nem érzékeli (vagy nem kellően hangsúlyozza), hogy az „elméletész” értelmezési iskola nem csak egyes ítéleteivel, értelmezési ajánlatával játszik szerepet a magyar kultúra alakításában, hanem meghatározott területeket érintő érzéketlenségével is. Az ugyanis, amit a Kulcsár Szabó Ernő megtestesítette értelmezési paradigma figyelmen kívül hagy, nem pusztán egy más nézőpontból fölróható „hiba”, hanem egy olyan gyakorlat, amelynek egyre inkább érzékelhető *funkciója* van. A tudatos „érzéketlenség” valóságatlanítja, de legalábbis döntő vonatkozásokban sterilizálja az irodalmat s az irodalomértelmezést, a kultúrát pedig védtelenné teszi új, veszélyes tendenciákkal szemben – miközben nemes egyszerűséggel „irodalmon kívülé” nyilvánít olyan vonatkozásokat, amelyeknek ilyen vagy olyan megítélése, egyáltalán: szem előtt tartása messzemenő gyakorlati következményekkel jár.

S itt, úgy vélem, összeér a Mórocz-féle, intellektuális szempontból teljességel súlytalan és a Kulcsár Szabó-féle hangsúlyozottan magas követelményeket támasztó, mindenki mást provincializmusban elmarasztaló ezotéria. Mondhatnánk: külön haladnak, merőben más módon érvelnek, de együtt befolyásolják az értelmezés lehetőségeit, más-más oldalról 51 diszkreditálva egy, számukra – okkal – „kellemetlen” értelmezői hagyományt.

Az úgynevezett baloldallal szemben fölhozott érvek egyike, hagyományosan, a „nemzetietlenség” vádja. Agárdival szemben ezt a kártyát bizonyosan nem lehet kijátszani. Számára a „nemzeti” nemcsak releváns, de fontos szempont. A magyar kultúrát ő maga is a „nemzeti” kultúra övezetében értelmezi, annak esélyeit mérlegeli, eredményeit méltatja. Az úgynevezett „nemzeti” táborral „csupán” az állítja szembe, hogy ő a „baloldalt” is a nemzeti kultúra integráns (s legitim) részének tekintti, s létjogosultságáért érvel. Ez, persze, nem kis különbség, s amennyire „pozitívum” az egyik beállítódás felől nézve, legalább annyira illúzió egy másik felől. A „nemzeti” és a „szocialista” ugyanis a mai magyar ideológiai mezőben (akár tetszik, akár nem) nem két komplementer elem, hanem két, egymást kizáró értelmezési paradigma. S így a baloldal, az igazi baloldal szempontjából ma is aktuális Ady régi kérdése (hát én nem vagyok magyar?).

József Attila költészete, túl szorosabb értelemben vett esztétikai értékein, Agárdi számára alighanem éppen ezért bír kitéüntetett fontossággal. Számára, értelmezői nézőpontja számára (ha jól értem fejtegetéseit) József Attila a baloldali nemzeti klasszikus. Az a költő, akinek sem nagysága, sem baloldalisága nem kérdőjelezhető meg, ugyanakkor valamiképpen „nemzeti” költő is. Aki, személyében is, életművében is, egy nem létező, de kívánatos egységet testesít meg. Valószínűleg ez magyarázza a kötet sajátos, látszólag csupán „egyszerű” parafrázisként fölfogható címválasztását is: *József Attila, a közös ihlet*. Ez a cím rájátszik a költő híres meghatározására, „a nemzet közös ihlet”, s hogy csakugyan erről van szó, azt e József Attila-szöveg mottóvá választásával jelzi is. Nem tudom azonban, megfelel-e ez a parafrázis a mai magyar valóságnak, a költő csakugyan a magyar kultúra „közös ihleteként” funkcionál-e még. Számomra, sajnos, éppen az látszik egyre erősödő trendnek, hogy a magyar kultúra több, egymást kizáró, egymással inkongruens kulturális szerkezet egymásba csúszó, torlódó halmaza, s ezt az inkongruenciát már egy olyan nagy, szintetikus gondolkodó és költő, mint az e szintézisre az életét is rátevő József Attila sem tudja már egységgé forrasztani. A magyar kultúra nagy hanyatlástörténete hatálytalanítja azt a szintézist (is), amelyet a költőseni, költészetében, csakugyan megteremtett.

Ez a fölbomlás természetesen nem a könyv hibája, sőt úgy hiszem, Agárdi Péter egyike a keveseknek, akik ezt a folyamatot föltartóztatni, s az értékeket a maguk tisztaságában megőrizni akarják. Ám könyve dokumentációja, sajnos, éppen arról árulkodik, hogy ez az erőfeszítés egyre kevésbé hatékony. Egyre kevésbé tartóztatható föl a romlás.

A könyv mérlege azonban így is messzemenően pozitív. Ha nem szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti műként olvassuk, hanem – adottságaihoz igazodva – kulturális antropológiai földolgozásként kezeljük, akkor nyilvánvaló, hogy itt egy irodalmi kiindulópontú, de az irodaloménál tágabb körű jelenségvilág mesterei bemutatását kapjuk. Amit a József Attila-értelmezés irodalomtörténeti paradigmáinak elemzésében talán hiányolni lehetne, azt az érintkező területek bevonása és egységes egészként való bemutatása teljességgel ellensúlyozza. S kimondható, a maga nemében fontos mű ez, amelyet a szerző világnézeti ellenfeleinek is akceptálniuk kell, ha nem hagyják figyelmen kívül az adatok s argumentumok belső erejét. (*Napvilág Kiadó, Bp. 2010*)

Néhány évvel ezelőtt kisebb vitába keveredtem egy egyetemi szövegolvató szemináriumon. Szóváltásunk tárgya egy novella volt, amellyel kapcsolatban felmerült a kérdés, vajon számít-e, hogy főszereplője valóban élő személy (tehát a szerző „készen kapott” anyagot öntött novellaformába), avagy létezése kizárólag a fikció terére korlátozódik. Vita-partnerem mellett érvelt, hogy a szöveg esztétikai értékén mit sem változtat, ha tisztában vagyunk annak keletkezési körülményeivel, sőt a

Reichert Gábor 53

SZÉDELGÉSEK KORA

Nyerges András:

A barátságshédelgő

valósággal való állandó kapcsolatkeresés akár tévútra is vezetheti a mőről való gondolkodásunkat. Jómagam – némiképp vaskalapos módon – inkább arra az álláspontra helyezkedtem, miszerint egyes esetekben viszont egyáltalán nem mindegy, hogy tisztában vagyunk-e a szöveg és az azon kívül eső világ esetleges párhuzamosságaival. Sok minden más mellett ellenem szólt a Lejeune óta ismert „önéletrajzi paktum” fogalma is, amely tudatosítja, hogy a perszonális narrációjú szöveg beszélője, hiába nevezi meg magát, semmiképpen sem lehet azonos az életrajzi szerzővel, ily módon az irodalmi szöveg nem tekinthető dokumentumértékűnek. Bár a vita nem Nyerges András önéletrajzi regénysorozata kapcsán alakult ki, utólag (sajnos mindig csak utólag jut az ember eszébe, mit is kellett volna mondania a már megtörtént szituációban) úgy éreztem, az ő művei mindezek ellenére kiválóan alátámaszthaták volna az én álláspontomat is. Nyerges prózai szövegei ugyanis – különösen az itt vizsgált *A barátságshédelgő* című legújabb, 2010-ben megjelent kötet – olvasási stratégiától függően számtalan eltérő fénytörésben tűnhetnek fel a befogadó előtt. Olvashatjuk kizárólag a főhős, Nyerges András (aki, mint tudjuk, még csak véletlenül sem azonos a szerző Nyerges Andrásal) fordultatos ifjúkori történeteként is, amelyben szó van barátságról, szerelemről, irodalomról, felnőtté válásról; ezt a módszert választva (esetleg nem választva, hanem automatikusan kiszűrve a szöveg referenciális olvasatait) egy kiváló, olvasmányos, szórakoztató regényt kapunk. Mi van azonban akkor, ha eretnek módon mégis ragaszkodnánk hozzá, hogy néhány dolog azok közül, amelyeket Nyerges papírra vetett, nemcsak hőisével esett meg, hanem a szövegen kívül is rendelkezik némi valóságalappal? Az irodalmi mű minőségét tekintve valószínűleg semmi, megengedve azonban, hogy az önéletrajzi szöveg fenntartásokkal bár, de mégis kezelhető hiteles dokumentumként, igen sok érdekes adalékkal szolgál a korai Kádár-rendszer

mindennapjairól, irodalmi és egyetemi (bölcészkar) életéről alkotott képünk árnyalásához.

54 A szerző szemlátomást épít az olvasó fent említett, a szöveg „igazságtartalmának” kétségességével kapcsolatos bizonytalankodásaira, a regény ugyanis egy pillanatilag sem állítja, hogy szereplői valós figurák lennének, ugyanakkor az ellenkezőjét sem próbálja bebizonyítani. (Tegyük hozzá: aki valamennyire is ismeri a szerző ifjúkori életrajzát, nem is lenne meggyőződhető róla, hogy a műben megfogalmazottak kizárólag a képzelet szüleményei lennének.) Isten ments’, hogy azt a játékot játsszam, amivel Esterházy Péter és a *Harmonia caelestis* szerkesztője szórakoztak a *Javított kiadás* lapjain, és megpróbáljam kitalálni, hogy mi az, ami valóban megtörtént a regényben foglaltak közül, és mi az, ami nem; az efféle találgatás nyilvánvalóan nem vezet sehová, mindenesetre úgy gondolom, Nyerges új regénye többet ad olvasójának, ha ideiglenesen megfeledkezünk az önéletrajzi szerződés igazságairól.

A szerző 2002-es *Voltomiglan* című művével kezdődő, majd a 2009-es *Tévelygések korával* folytatódó önéletrajzi regényfolyama harmadik darabjához ért el, s bár főleg a könyvek szerkezeti felépítését tekintve elég nagy változások mentek végbe az első darab óta, rengeteg tematikus és poétikai elem visszaköszön *A barátságsszédelgő*ben is. Először is nem árt megemlíteni, hogy Nyerges folyamatosan újraírja történeteit, így például a *Voltomiglan*ban már bemutatkozó nagymama, aki a második világháború éveiben képes lett volna deportáltatni zsidó származású menyét (főhősünk édesanyját), ebben a kötetben is „tisztetletét teszi”, méghozzá ugyanennek (az elbeszélőben joggal mély nyomot hagyó) tettének kapcsán. Hasonlóképpen újra feltűnik Ákom Bandi, Hektor Kati és a többi, a *Tévelygések korából* megismert, szándékosan kitekert nevű szereplő is, akik a szerző irodalmi pályafutásának kezdeténél voltak jelen. Különösen az utóbb említett könyvvel kapcsolódik a legtöbb ponton *A barátságsszédelgő* cselekménye, hiszen míg a trilógia második darabja 1952 és 1968 között, tehát egy viszonylag szélesebb időintervallumban játszódik, addig a legújabb kötet ugyanennek az időszávnak egy rövidebb szakaszát, az 1960 és (körülbelül) 1963 közötti esztendőket vizsgálja (persze rendszeresen teszünk hosszabb-rövidebb kitérőket az elbeszélő gyerekkorába is, de a fő cselekményszál a ’60-as évek elején bonyolódik). Nyerges új művében tehát vissza-visszatérnek korábban megírt történetek, vagy azok bizonyos részletei, ám ezek az ismétlések jórészt koncepciózusak. Szó sincs a Faludy György-féle feledékenységből elkövetett többszöri újraírásokról: míg az ő önéletrajzi történeteiben ugyanaz a mozzanat akár háromszor-négyszer is felbukkanhatott változatlan formában (ergo alkalmanként megfeledkezett róla, hogy az adott anekdotát korábban már papírra vetette), addig Nyergesnél minden visszatérő részletnek jelentősége van; mintha eltérő szemszögből, néhány év elteltével újraértelmezve akarná ismét visszaadni emlékeit.

A regény tulajdonképpen egy egyetemi éveit épp csak megkezdő, már nem gyerek, de még nem felnőtt fiú *Bildungsromanja*, aki a számára kedvezőtlen körülmények ellenében próbál boldogulni mind szakmájában (történetünk idején éppen első verseskötetének kiadásán fáradozik), mind magánéletében. A szakmai boldogulást gátló tényezők egyrészt a 55 pártállami kultúrpolitika szigorúságában mutatkoznak meg: a könyvben remekül nyomon követhető a korszak kiadói rendszerének nehézsége, amelyet az éveken át tartó várakozás, a lektori jelentésektől való félelem, illetve az állami szervezeteknek való folyamatos kiszolgáltatottság határozott meg. További nehezítő körülmény hősünk számára a *Lázcsóva* című 1958-as antológiában való részvétele. Az elferdített kötet cím mögött nem nehéz felismerni a *Tűz-tánc* antológiát: az 1956 után elhallgattatott művészek ellenében felléptetni kívánt költőnemzedék reprezentatív gyűjteménye olyan költőket indított el pályájukon, mint Baranyi Ferenc, Kalász Márton, Váci Mihály, legfiatalabb tagként, mindössze 18 évesen pedig Nyerges András is jelen volt két versével a kötetben. Önéletrajzi regényei tanúsága szerint az (akkor még) alkatilag apolitikus Nyerges a '60-as évektől konszolidálódó kulturális életben a rendszert kiszolgáló költő bélyegét kapta, így idősebb pályatársai jó ideig eleve gyanús elemként tekintettek rá, az irodalmi szcénában való nehézkes boldogulását tehát részben ezzel is indokolja kései visszatekintésében.

A fejlődésregény másik fontos (sőt, talán legfontosabb, hiszen hősünk pályakezdéséről a *Tévelygések kora* sokkal részletesebb képet adott) vonulata a főszereplő magánéleti botladozásainak nyomon követése. Nyerges András tipikus bölcsész figura, aki legnagyobb örömet régi könyvek, folyóiratok tanulmányozásában leli, a külvilág ennek megfelelően kissé bogaras, nem túl életrevaló alakként könyveli el – s több-kevésbé joggal teszi ezt. Egyetlen jó barátja (egyben pályatársa) Ákom Bandi, aki azonban már a kötet elején kezd elpártolni hősünktől: András próbálja megfejtetni, hogy Bandi miért él vissza folyamatosan a jóindulatával, miért igyekszik minél inkább eltávolodni addigi legjobb barátjától, a „barátságszédelgés” okát azonban tulajdonképpen soha nem sikerül megfejtene. Így kerül a képbe Lednek Pálma, a gyönyörű, de végtelenül önző és rosszindulatú lány, a kötet másik (negatív) főszereplője. András elveszített barátját próbálja valamelyest helyettesíteni Pálmával, aki azonban a legkevesebb érzelmet sem tanúsítja hősünk irányába, jól felfogott érdekei miatt mégis hozzámege feleségül. A felnőttkorba kényszerűen átérő András a történet előrehaladtával sorra szembesül hibás döntéseivel, a *Bildungsroman* műfaji „szabályai” szerint végül mégis erősebb jellemként, értékesebb emberként lép ki az egyoldalú, idegölő kapcsolatból.

A jól megkomponált történet mellett *A barátságsszedelgő* további erőssége az átgondolt kötet szerkezet, illetve a szöveg bőbeszédű, ironikus stílusa, amely remekül illik a szerteágazó emlékek elbeszéléséhez. A fejezetek egyik része az egyes szám első személyű elbeszélő szemszögéből ábrázolja az eseményeket, a szakaszok másik része azonban Pálma gondolatait próbálja visszaadni az egyes szám második személyű narráció beléptetésével, amely egyszersmind világossá teszi, hogy nem más, mint András az, aki „szerelme” nézőpontjába kíván helyezkedni. Például: „Amint meglát, akkora elragadtatás ül ki az arcára, amihez foghatót még nem tapasztaltál, ráadásul kibök valamit, amit ha másnak nem, az önvédelmi ösztönének titkolnia kellene, borzasztóan félttem, hogy nem fogsz eljönni. Ha testi hibás volna, vagy büdös, vagy torzszülött, értenéd ezt a kishitűségét, de végül is egész normális a külseje, nem érted, miért árulja el, hogy méltatlannak hiszi magát hozzád?” A kétosztatú, párhuzamos elbeszélésmód már a *Tévelygések* korában is jelen volt, a trilógia harmadik darabja azonban tudatosabban, élvezetesebben használja ki a prózapoétikai változatosság nyújtotta lehetőségeket. Ami pedig a stílust illeti: a fent említett bőbeszédűség, bár egyes kritikusok szerint helyenként túlírtta teszi a szöveget, szerintem tökéletesen passzol a főhős-elbeszélő kissé mulya, esetlen, inkább szóban, mint a tettek mezején boldoguló karakteréhez.

Nyerges András önéletrajzi trilógiájának befejező darabja kiválóan megírta, a bevezetőben emlegetett olvasási stratégiák bármelyikét előnyben részesítő befogadó számára izgalmas alkotás. Akár a korszak irodalmi életének ábrázolását, akár a (mégiscsak túlsúlyban lévő) magánéleti gyötrődések megjelenítését tartjuk fontosnak a szöveg bőséges tematikai „kínálatából”, *A barátságsszedelgő* mindenképpen gondolkodásra készíti olvasóját. Visszatérve a kritika elején fejtegetett problémához: bármennyire is igaz az, hogy magán a szövegen nem változtat annak referenciális vonatkozásainak ismerete, megátalkodott dekonstruktor legyen a talpán, aki Nyerges regénye olvastán nem teszi fel magának a kérdést, hogy vajon mi az, ami valóban megtörtént a műben elhangzottak közül, s mi az, ami nem? (*Noran Könyvesház Kiadó, Pécs, 2010*)

Zihálva, lélekvesztve és félelemtől gyötörve menekülni egy országból, az egykori élettől, az ismerni vélt éntől, majd pedig eljutni a megnyugvást egyáltalán nem jelentő határig. De hol ez a határ? Milyen érzés határon lenni? Mit jelent egyáltalán maga a szó: határ? Böszörményi Zoltán új regényének, az idei könyvhétre megjelent *Regál*nak nemcsak központi fogalma, témája, de helyszíne is a határ, vagyis a Regál – visszafelé olvasva: láger.

Juhász Krisztina 57

TEJFEHÉR KÖDBEN ÁLLNI

Böszörményi Zoltán: *Regál*

És hogy e két szót milyen hajszálvékony rés választja el egymástól, azt a Böszörményi-könyv oldalról oldalra fedi fel olvasója előtt, hiszen a mű egy országokat elválasztó, zárt világot mutat be a maga rendszerével, szabályaival és a falak közé rekesztett emberi sorsaival, kapcsolataival együtt. Mindent teszi a diktatórikus hazájából menekülni kényszerülő én-elbeszélő mesélése által, aki egy jobb élet reményében bízva kel útra, hogy egy másik országban keresse maga és családja boldogulását.

A *Regál* a nyugtalanság könyve. Sötétben megtenni a menekülés első remegő lépteit, elindulni az ismeretlen országhatár felé – a regény rögtön behúzza olvasóját nyomasztó mondatai közé. Az egyes szám első személyben megszólaló hős belső félelmei, és a mű egészére jellemző szorongó érzés már az első lapon, a néhány soros leírásban erőteljesen jelen van: „Úgy teszek, mintha észre sem venném a két előreálló szuvas fogát. // Arcomhoz hajol. Érzem áporodott, fokhagymaszagú leheletét. // Szűrős tekintetét a szemembe fúrja, mint aki ki akarja égetni világát. // Nem mozdulok. Tűröm, hogy szavaival korbácsoljon, a szívembe röpítse gyűlöletének nyilait. Megbénítsa akaratomat, elszívja maradék bátorságomat, a félelem lavináját zúdítsa rám.” A továbbiakban nemcsak a leírások keltik ezt az érzést, hanem sokkal inkább maguk a Regál falai között zajló események. Addig azonban apró, megfontolt lépésekkel halad a regény. A szerkezet összhangban van az elmesélt történettel. Menekülésekor még elevenen élnek a narrátor gondolataiban és egész testében az elhagyott család, valamint a szökés előtti napok eseményei, így folyamatosan egymásba játszik múlt és jelen. Ez állandó rekonstrukcióra készíti a *Regál* olvasóját: újabb és újabb töredékek segítenek abban, hogy a jelen történéseit a múlt tükrében, azzal együtt lássuk és olvassuk. Fokozatosan oldódik a hiányérzet, amelyet a regény kezdete szándékosan okoz.

Míg a kezdetre jellemző állandó idősíkváltkozások, a minduntalan felbukkanó emlékfoslányok kikerekítik a történetet, addig a narrátor belső monológjai sokkal mélyebbre visznek. Egy másik dimenzióban terjesztik ki a

Regált. A fizikailag nem érzékelhető, mégis jelen lévő belső válaszfalakat mutatják be. A határvonalon álló ember kétségbeejtő léthelyzetének sorai ezek: „Van-e határ? Vagy csak a képzeletem játéka az egész? Ott van a határnak nevezett valami, ott elől, a fekete éj selymébe öltözve. A határ az, amit át kell lépnem. Meg kell járnom, átjutnom rajta. Valami különleges határ, világokat választ el.” Nem egyszerűen a testbe zárt lélek kivételése ez, több annál. Líra a prózában. Merthogy Böszörményi Zoltán könyve – a sokszor brutális és durva események, szavak mellett – ezúttal sem mentes az érzékenységtől. Különösen akkor nem, amikor az önvizsgálat kerül előtérbe: „nincs már erő, érzem, a gondolatban sem, csak a nyugalom, a nyugalom vonszolja magát ólomnehéz pilláim között”.

A *Regál* falakkal körbezárt terület, börtön. Az országukat elhagyó, külföldre (Amerániába, Kadániába, Autérliába) menekülni akaró férfiak és nők gyűjtőhelye. Olyan színtér, ahol, bár mikroközösségek alakulnak ki és állnak sokféle kapcsolatban egymással, mégis mindig „egyéni harcról, magányos farkasok küzdelméről van szó.” Idegenek között, kiszolgáltatva, addig ismeretlen szabályok szerint kell, ha átmenetileg is, élhető életet kialakítani. Ennek sokszínű ábrázolása a könyv, hiszen annak ellenére, hogy a regénytér viszonylag gyorsan egyetlen helyszínre korlátozódik, ekkor kezd igazán kiszélesedni a mű világa. A *Regál* küszöbét átlépve minden egyes újonnan érkező agresszivitással, kegyetlenséggel, embert próbáló helyzetekkel szembesül. És hogy ki hogyan képes mindezt feldolgozni, elviselni? Azt is láthatjuk. A regény több szereplő élettörténetének részleteivel ismertet meg, így tanúi lehetünk annak, hogyan boldogul ugyanabban a környezetben a diplomával rendelkező Matekos, a nyolc elemi végzett Fiú, vagy miként éli át megaláztatásait az én-elbeszélő. Van, aki a *Regált* hagyja el, míg más önmagát: „Fénylagútban bolyongok. Minden kézzelfogható eltűnik előlem. A köd és a fény képlékeny keverékében állok, vagy csak vélem, hogy ott vagyok, miközben egyre messzebb és messzebb kerülök önmagamtól, az ismerős lénytől, aki egyszer voltam. A súlytalanság álmot hordozó röppályáján ellenőrizhetetlen zuhanásban, vagy emelkedésben, egyre táguló térben lebegek.”

A *Regál*, bár lakóinak nap mint nap rettegniük kell, hogy mit hoz a holnap, mégsem csak a sötétségről és a pesszimizmusról szól. Böszörményi Zoltán könyvében képes megvetni lábát a remény, az emberség, és emiatt nem válik a mű egysíkúvá. Mindenki a maga módján alakítja ki saját működő rendszerét, teszi elviselhetővé az elviselhetetlent a *Regál* falain belül. Ki az érzelmektől mentes szexualitásba (Bajuszos, Szőke, Matekos), ki a monoton munkába menekül gondolatai és a nyomasztó magány elől (az elbeszélő, Kopasz). És a regény átveszi önnön történetének ritmusát, mert amint kialakul a falak közötti rend, úgy válik a szöveg is egyenes vonalúvá. A mű elején

az olvasónak még össze kell raknia fejében a történetet, a vége felé haladva viszont a lineáris történetmondás lesz uralkodó, megszűnik az idősíkok váltakozása. Egyre ritkulnak a lírai légysággal átítatott mondatok is, amelyek az elején oldották a könyv nyomasztó hangulatát. Ennek ellenére a *Regál* elbeszélőjének sorsa, lelkiállapota az utolsó sorig feszült olvas- 59 mánná teszi a regényt.

Böszörményi Zoltán új kötete egy kimondatlan időszak lenyomata. Sem évszámok, sem valós nevek, helyek nem jelzik a kommunizmus korszakát. Kizárólag utalások körvonalazzák a regény történeti idejét. Mintha időtlen akarna lenni a *Regál*. De jól is van ez így. Mert hisz az idegentől való félelem, a szorongás érzése nem évszámokhoz kötött. Átküzdeni magunkat a kilátástalan helyzeteken, szembesülni a bőr alatt lapuló én törékenységével, nem dátumhoz kötött. Nincs szükség számokra ahhoz, hogy megtapasztaljuk, mit is jelent tejfehér ködben állni. (*Ulpius-ház, Bp. 2011*)

Új Forrás 2011/9 – Juhász Krisztina: Tejfehér ködben állni
Böszörményi Zoltán: *Regál*

„Nehéz műfaj a novella: egy-két oldalon teljes világot ábrázolni, a bonyolult emberi viszonyokat tömören leírni, az olvasó érzelmeire erősen hatni, s ehhez egyszerűen, képszerűen és drámaian fogalmazni.” – hallhattuk és olvashat-

60 Kovács Anikó

TÁRSADALMI LÁTLELETÜNK

Spiró György: *Kémjelentés*

juk több Spiróval készült interjúban, ez áll a *Kémjelentés* című kötete fülszövegén, illetve elhangzott a májusi *Új Forrás*-esten is, amikor a neves író volt a Tatabányai Megyei Könyvtár vendége. Tömörsege és sűrített-

sége miatt okoz nehézséget többek közt ez a kispikái műfaj is, ahol az írónak sokkal kisebb szövegtér áll rendelkezésére ahhoz, hogy végül megrendítő erővel hasson az írása és az olvasó katarzist éljen át.

Spiróról köztudott, hogy inkább regényíró, mint költő vagy novellista, hiszen nem egyszerű az irodalmi mű minden célját néhány oldalon érvényesíteni, ezért akár évek is eltelhetnek, míg egy novella elnyeri végső formáját. Tíz év után 2011-re gyűlt össze annyi írása a szerzőnek, hogy a könyvhéten a *Kémjelentést* immár harmadik novelláskötetként és a tőle már megszokott kiforrott munkaként vehették kezükbe az olvasók. A kötet harmincegy novellájával az író számításai célt értek, hiszen a történetek könnyen olvashatók, viszont nehezen emészthetők, mindegyikben ott munkál egyfajta feszültség, ami nem engedi az olvasót könnyedén átsiklani a történetek felett. Ezek az írások rendkívül elgondolkodtatók és egyszerű, hétköznapi pillanatokban törnek fel az olvasó emlékezetében, amikor például a nagyobb bevásárlóközpontok polcain megpillantja azt az olcsó nedűt – vagy egy hasonló filléres pancsot –, amit a gyártó „az Európai Közösség különböző országaiból származó borok házasítása”-ként nevez meg. A kötet az ország helyzetének több megrendítő aktualitásáról is számot ad hol kisebb, hol pedig nagyobb oldalszámban, a novellák hatása azonban nincs összefüggésben a terjedelmükkel.

A kötet leghosszabb novellájának is aktualitása van. *A két igazgatók*-ban az író Balek és Ravaszdi történetén keresztül a *Feleségverseny* című regényében már megszokott humorral mutatja be, hogy a történet szereplői milyen mutyiorszámban élnek. Mégsem kelt felhőtlen derűtséget a történet, a mosoly az olvasó arcára fagy, mikor rádöbben, hogy a történetek mégiscsak rólunk, magyarokról szólnak.

A legtöbb írás napjainkban játszódik, néhány történet azonban évtizedekkel nyúlik vissza a múltba, de ahogyan az '56-os eseményeket feldolgozó *Tavaszi Tárlat* című regény, így ezek a novellák is köthetőek a jelenhez.

Ebben a jelenben pedig nincs helyük a Fátray Gyulákra hasonlító antihősöknek, itt talpraesettnek kell lenni ahhoz, hogy az ember állva maradjon. Ezt mutatja be a *Szabadságharc* című írás is, ahol a szereplő egy hároméves ösztöndíjas kandidatúrára akar jelentkezni, ehhez azonban nem elég beadni a pályázati anyagát és tökéletesen megfelelni a felvételi vizsgán. Ahogyan a *Tavaszi Tárlatban* is, mások itt is ok nélkül gáncsoskodnak, fontos papírok tűnnek el az anyagból, a naiv szereplő pedig miután maga is belátja, hogy ez a valóság és nem paranoia, saját eszközeivel megnyeri a saját kis szabadságharcát. A legmegrázóbb novella ebben a vonatkozásban az *Ország*, ahol a szereplőnek egy tizenéves suhanc elgázolásával kell bizonyítania a hátsó ülésen ülő gyermekének, hogy „ez ököljog-ország; aki gyilkol, megmarad.” Az olvasó pedig csak reméli, hogy az ehhez hasonló utópikus írások (*Reggel, Baba, Melyik szomszéd*), amik nem a jelent, hanem az elképzelhető jövőt ábrázolják rendkívül pesszimistán, nem fognak realitássá válni. Ezekben a történetekben elborzasztó képet kapunk az ajtóból kilépő történelemtanárnarról, akit lekaszál egy sorozat, illetve a hatásvadász médiáról, akik minden áldozatot kihasználnak.

A kötetből pedig nem maradhatott ki az egészségügy helyzétének kritikus ábrázolása sem, illetve hangsúlyos az értelmiségi lét kiszolgáltatottsága is. Az író rámutat arra, hogy egyre kevesebb az értelmiségi, még inkább az értelmes ember, aki képes gondolkodni. A *Temetői járat* című novella – amellett, hogy Spiró felidézi benne az őt ért politikai támadásokat – arra a tényre világít rá, hogy egyre kevesebb az olvasni szerető ember, a kultúra eltűnik, az emberek már nem bújnak lektűröket, nem silabizálnak újságokat a villamoson, és „ma már egy képekkel teli bulvárlap címeinek kibetűzése is nehezükre esne.” A *Mit ír az ember, ha magyar* című esszékötet *Betű* című írásában is bemutatta Spiró, hogy mi történik az új generáció tagjaival, miért nem tanulnak meg olvasni, manapság pedig annyira kiszorul az irodalom az érdeklődési körükből, hogy „ezeknek fogalmuk sincs arról, hogy ki mindenkit ne olvassanak.” A *Hetvenkilenc augusztusa* című novellában pedig éppen úgy kérkednek pozíciójukkal és a kezükben lévő hatalommal a vámosok, ahogyan Örkény István *In memoriam dr. K. H. G.* című novellájában az őr áll fölényeskedve a fogoly felett, aki rávilágít annak műveletlenségére. Mindkét novellában be kell látniuk a rendszer egyenruhásainak, hogy a szellemi fölénytel szemben mindenképpen alulmaradnak, a kulturális alárendeltséget pedig valahogyan kompenzálniuk kell: így a német őr lelövi a rabot, a vámosok pedig megfosztják a turistákat azoktól a könyvektől, amiket hosszú napokig tartó koplalás árán sikerült külföldön vásárolniuk. A Shakespeare-összeg azonban megmarad nekik, hiszen „nem félnek ezek Shakespeare-től eléggé. Nem ismerik.

Ez a mi szerencsénk.” A történet idejét pedig nem feltétlen kell megjelölni, hiszen általános jelenségről van szó, ami bármelyik korban érvényes lehet, akár napjainkban is. Ez az egyik tényező, ami erősen hat az olvasóra.

Hatásos a novella nyelve is, hiszen a megrázó témákat
62 Spiró tényközlő, olykor szenttelen narrációval tárja elénk. A novellák tömörök és pontosan festik le társadalmunkat. Az író nem távolítja el magát a leírtaktól, megdöbbenő a novellák személyessége, ahol az író szinte végig egyes szám első személyben, olykor egy kisgyermek (*Kocsiút éjjel*) szemszögéből szólal meg. Az én-elbeszélés pedig többnyire arra csábítja az olvasót, hogy a szerzőt azonosítsa a történet elbeszélőjével. A könyv pedig tele van olyan mozzanatokkal, ami arra sarkall, hogy kettejüket azonosítsuk egymással, így megfordul az olvasó fejében, hogy a leírtak akár igazak is lehetnek, nem feltétlen van szó mindig fikcióról. Vannak azonban olyan novellák is, melyben külső szemlélőként festi le magát az író. Ennek célja lehet az általánosítás, hiszen az elbeszélt történetekben nem a személy a fontos, hanem a jelenség, ami általános érvényű. Be kell mutatni, hogy mi zajlik körülöttünk, nyersen és tényközlően kell az olvasók elé tárni az elkészült jelentést a jelenkori társadalmunkról.

Az elbeszélőt pedig olykor kémnek is nézik (*Kémjelentés* című novella), néha maga is kémkedik (*Lehet, hogy ő az*), megfigyeléseit pedig a világ elé tárja. Az író mindig megfigyelő, az eseményektől eltávolodva képes látni a folyamatokat, jelentéseiben pedig az a leghatásosabb, hogy azt mutatja be az olvasónak, amivel ők maguk is tisztában vannak, hiszen nap mint nap nézik, de nem látják. Az író feladata, hogy a környezetünkben zajló eseményeket, jelenségeket elénk tárja, és rácsodálkozhassunk arra, ami eddig is ott volt körülöttünk, csak nem vettük, vagy nem akartuk észrevenni. Spiró azonban a kortársaira nem jellemző módon nyúl hozzá a mindennapi problémákhoz, ez az egyediség pedig kiemeli őt, és megdöbbeníti az olvasót, aki még nem szokott hozzá ehhez az ironikusan bemutatott, de fájdalmasan igaz társadalmi látülethez. Spiró megtalálta azt a hangot, amit már a *Feleségverseny* írásakor is kereshetett: a történetekben kellő mértékben van jelen egyfajta személyesség, gúnyos hangnem, ironia és humor, a helyzetek és állapotok pontos felismerése. Az olykor szenttelen, nyugodt és nyers hang, tárgyilagos előadásmód miatt pedig elhisszük a leírtakat és elgondolkodunk az igazságukon, hiszen az elbeszélői hang a maga megfontoltságát és a kimondottak végérvényességét sugallja. Spiróról pedig – főként történelmi regényei révén – tudjuk, hogy valós alapokkal dolgozik.

Témája, nyelve is és stílusa együtt teszi megrázóvá és elgondolkodtatóvá ezt a kötetet, melynek mindegyik novellája egyformán erős. A társadalmi látület pontos, így ha nem tetszik az elénk tartott tükörkép, nem a szerzőt kell hibáztatnunk, hanem a leírtakat emésztgetnünk. (*Magvető, Bp. 2011*)

BS*:

„Magasságos Örökkévaló!” – kiált fel, mégpedig egymás után kétszer is, a római születésű és zsidó származású Uri a *Fogság* harmadik, Alexandriában játszódó könyvének legelején, miközben kíváncsian és lelkesen behajózik a Krisztus utáni első század multikulturális világvárosába. Majd, vilámgyorsan levonva a tanulságot, így szól a júdeai hajóskapitányhoz: „Ez a város való nekem.” Mire a kapitány nevetve: „Ez a város mindenkinek való.”

Bazsányi Sándor – 63

Wesselényi-Garay Andor
„ÓRIÁSI VÁSÁR-
CSARNOK EZ...”

Spiró György: *Fogság*

Az olvasó pedig együtt nevet a kapitánnyal, hiszen óhatatlanul kívülről látja a lelkes Urít, az ő egyszemélyes lelkesedését az egyébként „mindenkinek való” város iránt. Spiró György olvasmányos s így jóformán „mindenkinek való” regényének hőse tulajdonképpen makacsul végiglelkendezi a majd’ kétszáz oldalas Alexandria-könyv kétharmadát – egészen a várost felforgató zsidópogrom kitöréséig, amikor is a parttalan lelkesültség átvált tartós borzongásba („Megborzongott. / Háború lesz.”). A harmadik könyv legvégén, a Keleti Kikötőből való távozásakor a vaksi Uri „hunyorogva visszanéz” a búcsúzkodó víziójában behavazottnak tűnő városra, amelyben tehát „hűvös volt a reggel, de nem hideg, ám mintha mégis ellepte volna az egész csodavárost valami fehéres, csöndes, végleges, halálos”. Ahogy korábban a lenyűgözöttség kerítette hatalmába az utazót, úgy most Uri valamilyen nyugtalanító érzés fogságába kerül.

Uri a regényben egyébként is többszörös „fogságban” van – szó szerinti és átvitt értelemben is. Hiszen azon kívül, hogy az emberöltőnyi időt felölölő, mechanikusan fordulatot történet fogaskerekei közé szorulva olykor fizikai voltában is rabságba esik, és hogy eleve foglya a testének, teste megannyi kényszerének (a fokozódó rövidlátástól a szexuális kíváncsian át az ürítkezési kényszerig), foglya lesz egyúttal a regény műfaji és elbeszélés-technikai keretfeltételeinek is. Foglya lesz a Krisztus korában játszódó kaland-, utazás- vagy fejlődésregény műfaji kliséinek; a műfaji körülményeket megteremtő szerzői akaratnak; a történelemre és az emberi létezésre vonatkozó szkeptikus szerzői világlátásnak; a korabeli műveltség, a gazdag tárgyi és szellemi kultúra színrevitelét erőltető szerzői szándéknak... [*Nem feltétlenül idegen ez Spiró szellemi alkatától. Több esszéjében is kifejti: egy író dolga az, hogy átadja szövegeiben mindazt, amit tud a világról. Valahol itt húzza meg az irodalom és nem-irodalom közötti határt*

is: azok a művek tekinthetők irodalomnak, amelyek elvezetnek e mélyen átélt tudáshoz, léttapasztalathoz. Olyannyira lenyűgöz ez a szándék, hogy kínomban, amikor az egyik tanítványom a tervezés-korrektúra során (ez olyan, mint egy szeminárium, csak közös beszélgetések helyett inkább hasonlít a fülbegyónáshoz) nekem szegezte a kérdést, hogy miért is nem jó az a kalyiba, amelyet a papírra

64 *tákol, és most azonnal magyarázom meg, mi a jó építész, nagy hirtelenjében Spiró fenti gondolatához nyúltam]* Foglya lesz továbbá az alkalmi város- és épületterítés, mint tágan értett *ekphraszisz*, megannyi műfaji követelményének, leginkább az egyik nagyon könnyen önműködővé váló szemléleti-stiláris alakzatnak: a csodálkozás, a lenyűgözöttség, a lelkendezés – már-már turistaretorikájú – érzelmi állapotának. Utazásai során Uri elcsodálkozik például a szürakuszai Áron római mintára csatornázott, vízöblítésű árnyékszékkel rendelkező házán („... az est folyamán háromszor is hosszasan ücsörgött az ovális agyagülökén...”). De ugyanúgy ámulatba ejtik az organikus véletlenszerűségeket kiküszöbölő, megtervezettségében „hideg, barátságtalan” Kaiszarea „pompás épületei, hatalmas palotái és villái, amelyek a legszebb görög stílusban épültek”. [Mindezen csodálkozás, lenyűgözöttség és lelkendezés mintha az ésszel felfoghatóknak, az adattal rögzíthetőnek, a tényeknek szólna. Annak, hogy többbe került Kaiszarea odalenn, mint amennyi látszik belőle idefenn; szól továbbá a vízre kötő cement Plotius által keresett, de mára feledésbe merült titkának, vagy a Via Appia részletesen ismertetett építéstechnológiájának. Az a hatalmas és imponálóan mélyvízű szövegterengő, amelyen Spiró felkészülésként átúszott, persze majd-hogynem megfullasztja a regény szereplőit; ajkukról szinte ki sem fogy a sok okosság. BS kritikája kapcsán felmerül a kérdés: vajon mit lehet kezdeni az efféle tudásanyaggal a regényművészet műfajában? Hagyja ki a szerző? Szántsa jobban a szerzői sorok közé? Nyúljon intertextekhez, ahogyan Szilasi László teszi a Szentek hárfájában? Az vízszint idegen lenne a történelmi zsánertől... Lenne esetleg egy műfaji határ, amelyet elérve az adatok, a tények már felszámolják a regény autonómiáját? Megszűntetik az egységét? Hús-bavagó kérdés ez például annak, aki úgy dönt, megírja az építész regényét. BS szavaiból arra a következtetésre jutnék, hogy egy építész erre nem lenne képes.] (A grécizáló építészeti stílust tükrözi vissza a regény első negyedének egyik kaiszareai beszélgetése során tett poétikus ígéret gyakorlati beváltása a regény utolsó negyedében: a Plotius által Ostiában emeltetett, görög oszlopokon álló zsidó imaház.) Továbbá nem titkolja Uri a bámulatát Nagy Heródes jeruzsálemi palotája láttán sem; és persze a Templomén sem, amelynek megannyi részletét „hunyorogó szemmel” figyeli, miközben Pilátus katonái – alkalmi és néma idegenvezetői – alaposan körbekalauzolják az épületen. Az erődszerű jeruzsálemi Templomban – „Erőd ez a templom...” – Uri megintcsak kettős fogságba kerül: egyrészt örei, másrészt érzései fogságába; mely kettős kötöttség a kis és a nagy, a lent és a fent, a törekeny és a masszív, az emberi és az architekturális közötti testi, de még inkább lelki feszültségek térélményében összpontosul: „...felnézett a Templomra: innét, az aljából látni csak, mennyire hatalmas.” És ugyanilyen érzelmi helyzetben, lelki béklyóztottságban találja magát Uri a korabeli Alexandria megannyi épülete láttán, amelyek egyik leghatalmasabbika: a „Bazilika”.

Miként a regényben ábrázolt épületek jelentős többségénél, úgy itt is egy ma már nem létező építményt láthatunk – Uri szemével. A vaksi főhős épületleíró lelkesültsége pedig éppenséggel az elbeszélővel szövetkező szerző fáradhatatlan közlésvágyát képviseli. A *Fogság* egészére is jellemző lelkes taxonómia, vagyis a történelmi tények, tudnivalók fáradhatatlan halmozása a pikareszkszerű történetvezetés egyre táguló övezetében, jelen esetben az alexandriai zsinagóga rekonstruálható részleteinek katonás elősorolása – nem mást szolgál, mint a nem jelenlevő, mivel elveszett, architekturális egész verbális visszaperlését; az *ekphraszisz* műfajának mindenkori vágyát, hogy tudniillik a leírás lépjen a létezés helyébe, azazhogy kezdjen el maga is létezni. Ez a vágy nagyjából háromféle helyzetben működhet: (1) lehet az ábrázolás tárgya létező, azaz megtekinthető, mint Victor Hugo Notre-Dame-ja; (2) lehet nem-létező, azaz képzeletbeli, mint Kafka kastélya; (3) és lehet már-nem-létező, azaz csakis korábbi – többé-kevésbé pontos – leírásokban és ábrázolásokban fennmaradt, mint a Spiró-regényrészlet alexandriai zsidó imaháza. [Bizonyára eltérő prózatechnikákat feltételeznek az eltérő alapanyagok is. Csatlakozva BS strukturalista megközelítéséhez: (a) követheti a szerző az épületjáró főhős tekintetét, mint Spiró Fogságában; (b) posztmodern citátumerdőbe veszhet a ház kapcsán fellelt dokumentumok újrairásával, mint Szilasi Szentek hárfájában, és helyenként a Fogságban; (c) mondatokra fordíthatja a képet, mint Lengyel Péter Cseréptörésében, Macskaköjében, és oly sokanknál általában; d) esetleg szavakká gyúrhatja a vonalakat, mint Böll Biliárd fél tízkorjában.]

Az *ekphraszisz* írója mindhárom esetben arra törekszik, hogy megjelenítse a szükségszerűen nem jelenlevő épületet. Más szóval megkísérli kiváltani a dolog saját szemmel látásának, autopsziájának hiányát az – úgymond – illuzórikus autopszia, a beleélés, egyfajta 'beleérezékelés' hiperaktív minőségével. De talán érdemes röviden felidézni az autopszia szabályosabb, azaz valamely jelenlevő tárgyra irányuló formáit. Radnóti Sándor például két változatot különböztet meg az ókor tárgyi kultúrájához viszonyuló Winckelmann-nál: egyrészt az adott műtárgy „közövel és ólmos színtezővel” végzett technikai felmérését; másrészt „az eszményi mű eszményi befogadójának” poétikus, vagyis „az enhuiziazmus, vagy egyenesen az eksztázis állapotát” előidéző beállítódását. [Szerintem Spiró közelebb áll a közös-vonalzós technikához. Továbbá kétkem, hogy a Fogság épületleírásai feltétlenül az olvasó lelkére hatnának. Amikor Uri „megrendül”, „megborzong”, az pusztán tudósítás egy állapotról, amelyben nem feltétlenül osztozik az olvasó. Ráadásul abban sem vagyok biztos, hogy feltétlenül a BS által említett duális oppozíció mentén értelmezhető az a tekhné, amellyel Spiró nyúl az építmények problémájához. Érdekes lehet felidézni a Kémjelentés-kötet Domb című novelláját, amely a Fogsághoz készített film ostiai forgatásáról számol be. Már leáll a kamera, amikor Spiró észreveszi, hogy a helyszínen levő domb nem természeti képződmény, hanem az imaházhoz csatolt egykori szálloda rommaradványa. Röpké számítását végez, hányan

is fordulhattak meg itt évente, de ezt az adathalmazt nem az épület, hanem a zsidó háború utáni helyzet jellemzésére használja fel. Nem tudom, mennyiben eltérő a véleményem, de számtalan nyoma van annak – például a Messiásokban Ram beszélgetése a londoni kocsmában, a Fogságban a Templom udvarára rekonstruált mészárszék, mely utóbbi kapcsán a Szélgjegyzetekből értesülhetünk arról, hogy

66 egyetlen kutató sem mert elképzelni ide efféle funkciót (noha valahol a közelben kellett leőlni az áldozati állatokat)... –, tehát számos nyoma van annak, hogy Spiró nem pusztán a szöveg-szerűsítés céljával, hanem igencsak kreatív rekonstrukció-lehetőségként tekint az ekphrasziszra. Ennek során azonban kevésbé a hatást, mint inkább az intellektus leleményét, az önmagukban is lenyűgöző tényeket, és különösképpen a rejtett összefüggéseket hangsúlyozza. Ezért lesz elég neki a körző és a vonalzó, ezért nem lesz szüksége arra az elragadtatásra, amelyet például Goethe érez a strasbourg-i székesegyház kapcsán. És ha belegondolunk, Szilasi László is hasonlóképpen tömöríti adattá Makovicza beszámolóiban az árpádharagosi Nagytemplomot.] Nos, ha ezek volnának a Winckelmannban megtestesülő modern befogadó autopsziaigényének antik épületekre is kiterjeszhető alapformái, akkor tényleg úgy tűnik, hogy a Spiró-regény illuzórikus autopsziát megcélzó elbeszélője éppenséggel a technikai részletek fáradhatatlan lejegyzésével próbálja előcsalogatni a feltűnően modern karakterű főhősből – és persze az olvasóból is! – ama bizonyos „entuziasztikus”, sőt „ekszztatikus” lelkiállapotot. [Ez persze vagy sikerül, vagy nem. Ha nem is folyamatosan, de legalább a Templom megpillantásakor elvárható lett volna az ekzztatikus állapot. Az efféle illuminációnak bizonyára nem kedvez, ha a régóta látni vágyott ház még mindig állványzattal borított, de ha Uri valóban az Isten közepének tartja Jeruzsálemet, akkor ezt az együttest semmiképpen sem házként kell(ene) felfognia. Márpedig éppen ez történik.] Ami Uri esetében vitán felül sikerül is neki; hiszen az épület szemrevételezése során a főhős – miközben egyre „közelebb lép”, sőt „közelebb hajol” a látható (még akár meg is tapintható) részletekhez – folyamatosan „megborzong”, „elámul”, „belefeledkezik a látványba”...

No de mi lesz azzal a regényolvasóval, aki az autopszikus részletekben tobzódó technikai leírás ellenére, vagy éppen hogy annak köszönhetően, nem tud eljutni a főhős emelkedett lelkiállapotáig? Mint például az ábrázolt korszak kutatója, Zsengellér József, aki ezúttal kritikusként – a Fogságban található „szentföldi leírások pontatlanságainak” lajstromozása, mondhatni a regényírói taxonómia szaktudósi taxonómiája során [Ez pedig az ítések felelőssége. Regényként vagy taxonómiaként, esetleg az igazság tükréeként kell-e olvasni a történelmi tárgyú szöveget? Az ostiai imaház építése például cselekménytechnikai okokból kerül a regény lapjain harminc évvel korábbra; a zsidó háborúban híressé vált Maszadáról pedig hasonló megfontolások nyomán nem történik említés. Ez a könyv – akárhonnán is nézzük – hatalmas univerzum. Részleteiben, kishal módjára cincálni, esetleg megrágalmazni, nagyon könnyű; mérete okán csábít a legeltérőbb értelmezésekre. A regényt működtető, BS által fenntartásokkal fogadott, „könnyen önműködővé váló szemléleti-stiláris alakzatokhoz” hasonlóan, az értelmezőnek is rendelkezésére állhatnak mindazok az elemzési eljárások, amelyeken egy esszét fárasztó állhatatossággal végighajtva, azaz reálisan lehet olyan következtetésre jutni, amelynek viszont már talán a könyvhöz sincs köze. Nem feltétlenül érzem jól magam akkor, amikor

építészeti anomáliákat kérek számon a regényen, jöllehet a Bazilika kapcsán felmerül néhány. (Más kérdés persze, hogy egy igazán nagy formátumú alkotás integritását nem érinthetik az efféle 'arbitz-kekeckedések'.)] – kitér az alexandriai szakrális épület megnevezésének kérdéses voltára: „A szóhasználatban [...] megütközést keltő az alexandriai nagy zsinagóga esetében a következetes nagybetűs »Bazilika« megnevezés. A Talmudban három helyütt olvashatunk arról, hogy ez a zsinagóga bazilika-stílusban épült, de hogy a zsidók ezt így nevezték volna, akár még Alexandriában is, azt kétkem, Philón is mindenütt a *szünagógét* használja. Ráadásul a mai olvasó számára félrevezető képzettársítást ad, felidézve a keresztény katedrálisokat.” [Ez azért nem egyszerű szó, építészek is gyakran keverik. A „bazilika” fogalma mögött viszonylag rövid időn belül változnak úgy az építészeti, mint a köznyelvi tartalmak. Már a kifejezés is sokatmondó: a szó görög, jelentése: 'királyi'. Róma építészetében viszont egy építészeti funkció meghatározására, a nyilvános csarnokok jelölésére kezdték használni. A Forum Romanumon az egykori Basilica Sempronia helyén, Julius Caesar által felépített Basilica Iulia úgyszintén három irányból nyitott építmény volt, pár évtizeddel Uri utazása előtt fejezték be, és – ívtámaszos szerkezetét leszámítva – hasonlíthatott is az alexandriai együttesre. Az első századra tehát oszlopcsarnokként, esetleg falakkal körbevett, önmagába fordított görög templomként, de középen feltétlenül nyitott épülettípusként is rögzül a nyilvános csarnok funkciója. Bonyolítja a képet, hogy az építészettörténet a bazilikális szerkezeten a főhajók kiemelését érti. Amire a világítás miatt volt szükség. Míg az oldalhomlokzatokon képezett nyílások elegendő fényel látták el a mellékhajókat, addig a főhajó sötétben maradt, ragyogásáról a kiemelő falszakaszba vájt ablakok gondoskodtak. A bazilika tehát éppúgy 'elrendezés', mint ahogy funkció és szerkezet is egyszerre. A kora keresztény templomépítéssel, így a San Pietro Vecchio is átveszi a mellékhajós elrendezést egy jóval későbbi példától, a Basilica Maxentiustól, amely már elszakad a Basilica Iulia vagy az alexandriai Bazilika nyitott, csarnokos szerkezetétől, és – a későbbi hosszaházis templomokat megelőlegezve – zárt, de még mindig nyilvánosan látogatható házként épül fel.] Mely „félrevezető képzettársítás” ráadásul jócskán idegen is volna a regény historizáló-materialista világfestésétől, azon belül szkeptikus-ironikus kereszténységábrázolásától. És noha a nagybetűs jeruzsálemi Templom rendszeres felemlegetésével óhatatlanul versenyhelyzetbe hozott alexandriai épületre vonatkozó s így szintén nagybetűs „Bazilika” [Miközben e két háznak nincs két azonos eleme, amelyek alapján egyáltalán összevethetők lennének. A Templom tömszerű, a „Bazilika” áttört; az előbbi monumentális, az utóbbi jelszerű; az zárt, ez nyitott; amaz testszerű, emez térszerű; az első a palota által képzett térbeli hortus conclusus közepén áll, a második pedig a városi szövet szerves része.] kifejezés tényleg csak a funkcionális formára (stílusra) utal, jogosnak tűnik a kérdés, hogy vajon egy korabeli zsidó hívhatta-e „Bazilikának” az „imaházként is használatos vásárcsarnokot”. Spiró szerint: miért ne. Kritikus szerint: aligha. Talán az ilyesféle kényes pontokon válhat egészen világossá, hogy a *Fogság* tudálékos elbeszélője elsősorban nem a főhős, hanem a szerző tudatmozgását (és szóhasználatát) követi; miáltal

a fentihez hasonló vitás helyeken már nem is annyira magáról a szövegről, annak poétikai milyenségéről van szó, mint inkább a szerzői és olvasói tudatok, sőt tudások összeütközéséről, netán versengéséről. Láthattuk: a jókora többletismerettel vagy sajátos érzékenységgel rendelkező szaktudós olvasó nem feltétlenül azt kapja a római császárkor első századi kultúrájának tárgyi és szellemi gazdagságát felvonultató regénytől, amire számít; amennyiben alapvető bajai lehetnek bizonyos *részletbeli* pontatlanságokkal (például az épületleírás szóhasználatával, annak egyetlenegy nagybetűjével). Ami persze nem zárja ki, hogy a szerzői tudástól (vagy legalábbis alapos tájékozottságtól) *egészében véve* lenyűgözött, mivel nem szaktudós olvasó számára meg a hellenisztikus épület ábrázolásának egyéb aspektusai tűnjenek fontosnak. Mondjuk az, hogy mennyire magára ismerhet a modern műbefogadói érzület Spiró antik hőséneke viselkedésében; ahogyan Uri csodálkozik, és ahogyan hangot ad a csodálkozásának, vagy ha úgy tetszik, hangot kap hozzá az elbeszélőtől.

A Rómában felnövekvő Uri álmétkodó hajlamát már eleve meghatározza ifjúkorának szűkebb építészeti-urbanisztikai környezete, a Tiberius-kori birodalmi öntudatot tükröző monumentalitás, amely szinte kikényszeríti a tartós csodálkozással egyivású fogékonyságot a méretek, a méricskélés, a versengő összevetés iránt – mondjuk a római zsidó közösség felől tekintett, noha saját szemmel egyelőre még nem látott jeruzsálemi Templom és alexandriai zsinagóga esetében: „... azt is kihallották az alexandriai zsidók szávaiból, hogy ők ott Rómában szégyellhetik magukat, amiért nincs egy olyan hatalmas, a jeruzsálemi Templommal *vetélkedő* imaházuk, mint Alexandriában a Bazilika...” (kiemelés: BS) De már magában Jeruzsálemben is jócskán tagolt lehetett az építészetében is megnyilvánuló zsidó vallásosság – ahogyan *Az apostolok cselekedeteinek* egyik mondatából tudhatjuk, amelyben megkülönböztetve szó esik „a libertinusok [római származásúak], cireneiek, alexandriaiak, kilikiaiak és ázsiaiak zsinagógáiról”. (6: 9) A zsidó szakrális épületek alkalmi összeméricskélése később egyenesen az ókori (diaszporikus vagy birodalmi) kultúrák közötti építészeti-urbanisztikai harccá kerekedik, elsősorban Jeruzsálem, Alexandria és Róma között, amely ráadásul végigvonul a regény teljes szerkezetén. [*Uri természetesen folyamatosan összeveti az egyes városokat: Kaiszareában nincsenek véletlen által létrehozott szabálytalanságok, mint Rómában; Jeruzsálem nem csak Rómával összevetve, hanem vidéki száműzetéséből visszatérve is kicsinek tűnik. Visszapillantva a városra viszont úgy érzi: a „Túlán” és Róma keveréke sejtik fel szemei előtt.*] Nézzük röviden: az első könyv (*Rómától Jeruzsálemig*) fent idézett megjegyzésében körvonalazódó versenyhelyzet fokozódik tovább a második könyv (*Júdea*) részletes Jeruzsálem-leírásában, csak hogy látványosan kiteljesedjék a harmadik könyv (*Alexandria*) átfogó igényű városrajzában; miáltal a multikulturális hellenisztikus központ építészeti pompája markánsan szembeállítatik az imperialista

államigazgatási központ urbanisztikai csúcsteljesítményével; mely utóbbi város végül, az utolsó könyvben (*Róma*) fényes győzelmet arat: míg a keleti tartományokat (Jeruzsálemet és Alexandriát is) háborúk pusztítják, addig a Nero- és Vespasianus-kori császárvárosban egymást érik a hatalmasabbnál hatalmasabb – a mai Róma turisztikai arculatát meghatározó 69 (lásd például: Colosseum) – építkezések. [Szinte kegyeletsértő győzelem ez, ha egyáltalán. Kétséges, hogy egy római zsidó győzelemnek tekintené a Colosseum felépítését: a házat ugyanis a zsidó háború során Rómába hurcolt zsidó rabszolgák építették szinte kizárólag azokból a kincsek közül, amelyeket a Templomból, annak lerombolása során raboltak el. Különösképpen ányalja a Colosseum szerepét a tény, hogy a keresztényüldözések idején itt tépetik majd szét országnokkal azokat az őskeresztényeket, akiknek többsége a Rómába hurcolt zsidó rabszolgákból lett az új vallás követőjévé.] Így tehát a regényszerkezet zárt logikáján belül sem diadalmaskodhat a városok közötti versengésben Alexandria, a főhős csodálkozásának töretlen tükrében hatásosan megjelenített – átmenetileg győztesnek tűnő – egyiptomi kikötőváros. És noha a zsidók hite szerint „Templom csak egy van, a jeruzsálemi”, Uri később mégiscsak azt hallja kaiszareai vendéglátójától, hogy „ezt csak az alexandriai zsidók nem hajlandók tudomásul venni”, ráadásul „a maguk legnagyobb imaházába, a Bazilikába a luvavot és az etrogot [holmi piaci árukat] pofátlanul beviszik”. Rendületlenül folyik hát Spiró regényében a kulturális, azon belül építészeti küzdelem Róma és Alexandria, illetve Róma és Jeruzsálem között; de még Alexandria és Jeruzsálem között is. Mindenesetre, a három ókori város imaházszempontú összemérése a regény legelején egyfelől megelőlegezi Uri későbbi épületapasztalatait (Jeruzsálemben és Alexandriában), másfelől kijelöli a hiányt (Rómában), amelyet majd a császárváros melletti Ostiában emelt zsinagóga tölthet csak be sajátosan a regény vége felé: „Uri elcsodálkozott, ilyen nagy zsidó imaházat még nem látott az alexandriai Bazilikát kivéve, de az vásárcsarnoknak épült.” És visszatérve a „vásárcsarnoknak épült” alexandriai zsinagóga lelkes méricskéléséhez: noha „a város közepén, a főutcán állítólag még nagyobb piac van, a legnagyobb a görög világban”, a „Bazilikában” működő piachoz képest „a jeruzsálemi legnagyobb piac” is csak „falusi kótyavetye színtere”. Az alexandriai zsinagóga: piac voltában, piaci szempontok szerint – tényleg a legnagyobb.

„Óriási vásárcsarnok ez a Bazilika voltaképpen” – foglalja össze benyomását Uri az alexandriai imaházról, amelynek leírt pompája hangsúlyosan a leíró személy lenyűgözöttségében válik láthatóvá. Az egymást tükröző tárgyi és alanyi összetevők azonban könnyen változhatnak; azaz bármikor károsulhat az anyagi állag, illetve mérséklődhet a belső szenvedély. Nézzünk először egyetlen példát az épületleírás tárgyi oldalán. A „Bazilika” északi

bejárata előtt álló tömör arany karosszékek, hiába vívják ki Uri lajstromozó csodálatát – „Meggzámolta őket: hetvenegy.” –, végül úgyszólván áldozatul esnek a későbbi zsidóellenes zavargásoknak: „A hetven[!] aranszéknek már nincsen meg az aranyozása, leverték és ellopták a görögök!” A főhős le-
70 kendező templomleírása így végül nem lesz más, mint: a pusztulásra ítélt tárgyi gazdagság csalóka megfestése, valamiféle előzetesen összeállított veszteséglista. A leírás alanyi oldalának változását pedig jól példázza az eleinte csak „nézegető” Uri belső „késztetése”, hogy „majd istentisztelet idején” leüljön a szószéktől nyugatra található padosor kitüntetett helyeinek valamelyikére; hiszen „úgy érezte: az a tiszte, hogy meghódítsa Alexandriát.” És ez a vágya később be is teljesedik: helyet foglalhat végre „az alabarkhosznak [*Felette ironikus, ahogyan Uri az alabarkhosz tisztségéről mélyázik: „Az valami nagyon nagy rang lehet”, miközben egyértelmű, hogy a mindentudó szerző tiszttában van a jelentésével. Észrevehető prózapoeitikai döccenés, amikor fakó szócikként találkozunk e tudással: „Az alabarkhosz fővámszedőt jelent, a Niluson szállított minden vámját ő szedeti be és ő is fizeti be a római államkincstárba.”]* és bővebb családjának fenntartott első nyugati sorban”; mely kitüntetés viszont a pogrom idején éppen hogy veszélybe sodorja az alexandriai zsidóközösségbe immár beilleszkedett hőst. Mert hát hiába válaszol Uri büszkén egy ismeretlen férfi kérdésére („– Te szoktál az alabarkhosz mellett ülni a Bazilikában? / – Én.”), ha egyszer ugyanez a kiváltság néhány nap múlva már vádként irányul ellene: „– Az alabarkhosz kéme! – mondta valaki. – Mindig ott ül velük a Bazilikában!” Egyvalami azonban biztos: a római születésű zsidónak muszáj valahol helyet, mégpedig jó helyet találnia Alexandriában – akár a zsinagóga nyugati padosorának első sorában, vagy akár a Fárosz-szigeti zsidó csillagászok tornyának panorámás árnyékszékén. Lévéni Uri mindkét helyen ugyanúgy lelkesedik, ugyanúgy jubilálja Alexandriát. Zsigeri vágya éppúgy, éppolyan érvénnyel vonatkozik az óriási „vásárcsarnokra”, mint a meghittebb zugok valamelyikére, bármelyikére: „Istenem, sóhajtotta Uri [...], bárcsak kerülne egy bódé számomra ebben a csudavárosban!”

„Micsoda város ez, Magasságos Örökkévaló, micsoda város!” – olvashatjuk tehát a zsinagógalátogatás másnapjának reggeli árnyékszékjelenetében arról a városról, amely nem sokkal később a zsidók elleni gyűlölet és erőszak helyszíne lesz. Ugyanakkor az eufória egyelőre még csak tovább fokozódik, például Uri *gümnaszion*beli látogatása során (a kuplerájokról most nem is beszélve): „Ha eddig csodálatos volt Alexandria, hát ettől kezdve még csodálatosabb.” A töretlenül kibontakozó lelkesedés azonban előbb-utóbb, a zsidókat sújtó pogrom felé mutató események jóvoltából mégiscsak megtörik: [*De hisz ez természetes: e változásnak nincs tartalmi kapcsolata Uri jellemfejlődésével – ha már olyan sokan nyilatkoznak a Fogság kapcsán fejlődésregényről –, hanem pusztán reakció. Még ha maga Frank Gehry tervezne egy új Fradi-stadiont, akkor is utálnám a házat – amennyiben MTK-, esetleg*

Újpest-szurkolóként kellene végigülnöm ott egy meccset. Uri Alexandria iránti lelkesedése inkább a helyek és a jellemváltozásai közötti kapcsolat szempontjából lehet érdekes. Ez az egyetlen hely, ahol ambíciói támadnak; ahol azt érzi, hogy lehet valaki; ahol – ha ideig-óráig is, de mégiscsak – viszonylagossá, átjárhatóvá válnak fogságának határai. Nem lehet véletlen, hogy éppen itt, ebben a városban vesztí el a szüzességét; hogy az alexandriai fürdőkben fedezi fel a testiség olyan új tereit, ahonnan nem kényszer, hanem saját döntése hatására vonul vissza, amikor felvételét kéri a gümnaszionba.] „Valami büzlik Alexandriában.” És így Uri felhőtlen városvíziója villámgyorsan mintegy a visszájára fordul – többek között a retrospektív elbeszélői nézőpontot sugalló költői kép jóvoltából: „Különös érzése támadt: ez a csodás Alexandria, ez a hatalmas, tüneményes város mintha nem volna valós, mintha márványból és gránitból emelt, leronthatatlan épületeiben az elmúlás férgei munkálkodnának szorgosan, s mintha e kőben élősködő, láthatatlan szúk, az Idő férgei, már megtették volna a magukét, csak egy közepesen erős északi fuvallat kell a kikötőből, és az egész tünemény összeomlik.” [Mint ahogyan az összes város ebben az időben, és még később is Európában, átlagosan harmincven évenként összeomlik. Tűzvész és népvándorlás, háború és dögvész; esetleg maga a természet követeli vissza az embertől azt, ami az övé. A technika védőbástyái őrzik ma Velencét éppúgy, mint Manhattant, Hollandiát éppúgy, mint a pisai campanilét. A pogrom után a visszatekintő elbeszélői nézőpont ismét összeforr Uri jövendölésével: „Alexandria a példa, dívatot teremt. Ahol csak jelentős zsidó kisebbség él, azt így fogják kivégezni.” Miközben Uri kérdésére: miért nem szeretik az egyiptomi görögök az alexandriai zsidókat, Szótadész csak annyit képes válaszolni: mert túl sokan vannak. Majd kis tünődés után hozzáteszi: „Ha nagyon különbözöttek tőlünk, jobb lenne talán. De hát pont olyanok vagytok, mint mi. Ez a baj.”] A zsidó Uri végül „boszszút akar állni” az őt be nem fogadó városon, aminek egyik lehetséges formája, hogy a kezdeti naiv lelkesedését felváltó tanácstalanság – „Mit keresek én Alexandriában?” – után egyszerre csak zavaros „sejtelemként”, hamis „képzelményként” tekint a több száz évvel korábbi hellenisztikus varázsát már csak hiú fikcióként őrző városra. A korábban lelkes Uri a képzelt vagy egykori Alexandriával – mintegy arra hivatkozva (emlékezve) – győzi le a valóságos és jelenbeli Alexandriát. Innen nézvést persze jókora ironikus fénycsóva vetül korábbi lelkesedésére, lelkes épületeírására, sőt annak tiszteletet parancsoló tárgyára is. A nagybetűs „Bazilikára” – mint érzelmi fikcióra.

Az alexandriai zsinagóga „tüneményként” végül éppúgy „összeomlik”, azaz méltóságát veszíti, mint maga Alexandria – és nem csak Uri szemében (szimbolikusan), hanem a szeme előtt is (ténylegesen): „Megszentségtelenítették az összes zsidó imaházat! Nincs hol imádkozni többé! A Bazilikában állították fel a legnagyobb császárszobrot, nagyobb, mint Augustusé a Szebasztionban.” Uri később immár „a kirabolt, szeméttel lepett Bazilika mellett” kénytelen szomorúan elvánszorogni, amely így előképe lesz a jeruzsálemi

Templom néhány évtizeddel későbbi – az egyre gyorsabb időritmusú regény végén röviden megemlített – kirablásának és földig rombolásának.

Ha az épület sorsa: a pusztulás, akkor az épületleírás dolga: a pusztulás méltó előkészítése. [*Gyönyörű, gyönyörű gondolat.*]

72

*A zárójelbe tett, kurzivált kommentárokat készítette: WGA

WGA*:

Amikor Nagy Sándor lett a világ ura, Deinokratész, a makedón építész elhatározta, hogy kihallgatást kér az uralkodótól. Bizott ügyességében és elképzeléseiben, felkerekedett hát, hogy személyesen találkozhasson a királlyal. Az udvaroncok emberségesen fogadták, de ajánlólevelei segítségével sem tudott túljutni rajtuk. Megelégetve a várakozást, Deinokratész maga vette kezébe sorsát. Nagy termetű, tekintélyes arcú és jó alakú ember volt. Bizván a természet eme adományaiban, mezítelenre vetkőzött, testét olajjal kente be, fejére nyárfa koszorút tett; bal vállát oroszlánbőrrel fedte be és jobbában bunkót tartva járult a király széke elé, amikor az bírászkodott.

E szokatlan látvány magára vonta Sándor figyelmét; maga elé rendelte őt. Deinokratész bemutatkozott és előadta tervét: Athosz hegyét alakította volna egy férfi szobrává, egyik kezében hatalmas várossal, a másikon pedig áldozati csészével, amely a hegyből eredő folyók vizét összefogva, vízesést zúditott volna a tengerbe. Sándornak tetszett az ötlet, csakhogy nem voltak földek a város környékén, ezért ellátása csak tengeri szállítással lett volna lehetséges. „Úgy vélem – mondta –, hogy ha valaki arra a helyre vinne telepeseket, kétségbe vonnák józanságát.”

Noha Sándor elvetette a helyet, Deinokratésznek állandó helye lett mellette. [Ha a fantasztikus épületnek nincs is „helye”, azért a birodalmi építésznek mégiscsak ott a biztos „helye” az uralkodó közelében. Így hát az épület valóságos térben való elhelyezésének tehknéjét felváltja a nem-valóságos térben való elhelyezés tehknéje, ami végső soron nem más, mint: az uralkodó környezetének valóságos terében elhelyezkedő udvari építész tehknéje. És hogy ebből az udvari szövetségből mi sül ki, hogy tehát mennyi valósul meg mondjuk az Adolf Hitler által felfogadott birodalmi főépítész, Albert Speer makett-Berlinjéből – szerencsés vagy szerencsétlen (kinek szerencsés, kinek szerencsétlen) csillagállás dolga.] Az építész Egyiptomba is követte a királyt, és amikor itt Sándor figyelmes lett egy természettől védett kikötőre, kiváló piachelyre, körül pedig a termékeny gabonaföldekre és a Nílus hasznára, neki adott parancsot a róla elnevezett Alexandria felépítésére. A város határait – Spiró György Fog-sága szerint – Sándor tűzte ki futtában, a katonai felszerelést ledobálva.

*

Az efezusi Artemiszion építését végző Deinokratész valós személy; a fantasztikumba hajló tervről Vitruvius is beszámol. A találkozás mikéntje kettős parabola. Kétezer évvel megelőzve a Philip Johnson által költött Mies van der Rohe-parafrazist: *architect is a whore*, példabeszéd a leleményről, amellyel egy építész eladhatja magát, továbbá felmentés az öregséggel eltorzult arcú Vitruvius számára, amiért könyvét, nem pedig személyét ajánlja az imperátor, Augustus figyelmébe. [Az udvari építészből udvari író lesz – még akkor is, ha építészeti író. Victor Hugo emlékezetes fordulatát alkalmazva: ez (az irodalom) elpusztította amazt (az építészetet).]

Új Forrás 2011/9 – Bazsányi Sándor – Messelényi-Garay Andor: „Óriási vásárcsarnok ez...”
Spiró György: Fog-ság

A *De architectura libri decem*ben megírt építészettörténeti 'faktumok' is különös erővel láttatják: a világra vonatkozó tudásunk textuális, szövegekre utalt; az igazság nem egyéb – Márfai Molnár Lászlót idézve –, mint „korábbi, mások által alkotott szövegekre vonatkozó értelmezés nyomán újabb textusokban testet öltött újabb jelentés”. [A csak szövegekben (vagy képi ábrázolásokban) létező épületek: vagy nem valósultak meg, vagy már nincsenek meg. Létük eleve vagy idővel áttevődött a teleirt papírra (vagy megfestett vászonra, auktorizált nyomatra, megvágott celluloid szalagra stb.), és azon keresztül az olvasó (vagy néző) képzeletébe (vagy képzetébe).]

Éppúgy illusztrálják mindezt a krónikások szövegei, mint a hitelesség igényével írott történelmi nagyregények, így Spiró György *Fogsága* is. [Még ha nem is feltétlenül ez, tudniillik a történelmi hitelesség volna a Spiró-regény legfőbb érdeme, hanem a hitelesség szempontjának arányos súlyozása az akár még a történelmi – vagy csak egyszerűen valamilyen történelmi korban játszódó? – regény műfajába is sorolható szépirodalmi alkotáson belül.] A műben egymástól elválaszthatatlan rétegekként hajlanak egymásba a szöveget alakító, valamint a szereplők hangján artikulálódó tapasztalati és szerzői tudások. A belőlük táplálkozó, eltérő értelmezési hagyományokra lehet példa az alexandriai Bazilika pusztán egyetlen, bár kulcsfontosságú eleme, a sztoát alakító háromemeletnyi magas oszlopok „gyönyörű görög” fejezete. Mert milyen is lehetett ez az oszlopfő? Dór?, jón?, esetleg korinthoszi? Aeol nem, az túlzottan archaikus. Toszán sem, az ugyanis tájidegen. A római építészet egyetlen új motívummal, a jonika és a korinthoszi rendek házasításával képzett kompozit oszlopfővel gyarapította a támaszok elemkészletét; erre viszont aligha illene a „görög” jelző. [Nincs tehát baj önmagában a mérsékelten alliteráló jelzőhalmazással („gyönyörű görög”), csak éppen az adott szövegösszefüggésen belül ütik egymást az egyes szavak jelentései. Aminek meglátásához persze kell az építész szeme.]

A görögöknél a domináns rend a dór volt, Kis-Ázsiában viszont az uralkodói pompával, a felvonulásokkal járó ünnepi tengelyességet támogató jonika vált főmotívummá. Az esztergált forgástestként megjelenő dór oszlopoknak nem volt iránya, a jellegzetes csigamotívumból szerveződő jón fejezetnek azonban két eltérő nézete – ekként 'főhomlokzata' is – adódott. Ezt ki is használták a tengelyek jelölésére. Ebben a bazilikában azonban nem voltak irányok. A körbefutó kettős oszloposor miatt úgy nézhetett ki, akár egy görög templom, amelyből tetőtől felejtették ki a szentélyt. Kézenfekvő lenne tehát mégiscsak a donikát elgondolni főmotívumként.

Talányos azonban a szó: „gyönyörű”. [És még csak most jön a java: a „görög” szó után a „gyönyörű” jelző, amely a magyar nyelvben színönimája annak a szónak, amelyről oly sokan oly sokat mondtak és írtak az esztétika történetében, és amelyről így nyilatkozik Wittgenstein 1938-as cambridg-i esztétikatörténeti előadásai legelején: „Ha csak a mondatok nyelvi formájára figyelünk, akkor egy olyan szó használata, mint a szép, sokkal könnyebben vezet félreértéshez, mint más szavak általában.” Vagy legalábbis sokkal könnyebben vezet erős értelmezésekhez – mint majd láthatjuk is WGA

elemzésében.] Hiszen a dór rendhez társított jellemzők kevésbé az efféle érzelmi szépséget, mint inkább – igencsak széttartó szempontokként – a kompozíció tektonikai logikáját, továbbá férfias jellegét emelték ki. *[Kéynes metaforika. Itt WGA Vitruvius nyomán egyenesen a szépről és a fenségesről értekező Edmund Burke maskulin érzületű különbségtevését követi, miszerint a női(es) forma leginkább: szép, azaz kecses és kívánatos; ellenben a férfi(as) alak egyenesen: fenséges. Minekután még akár így is láthatjuk a mindenkor szövegértelmező műfaji alaphelyzetét: szép tárgy – fenséges gondolat. Jelen esetben: nőiesen „gyönyörű görög” épületelem – férfiasan távlatos építészeti elemzés. De csitt csak; hiszen a két-pólusú képlet ragadós. Bármikor válhat egy férfiasan fenséges értelmezés valamely nem kevésbé férfiasan fenséges értelmezés nőiesen szép tárgyává...]* A donika maskulin olvasatát Vitruvius adja akkor, amikor a férfi testét határozza meg a formaegyüttes eredetüül, az építészettörténet az erőjátékok illusztrációjaként nyilatkozik a formáról. A hadmérnök ugyan a férfítést *szépségéről* beszél, a teoretikus a tiszta forma puritánságáról; kétséges azonban, hogy Uri – Spiró György – ennek alapján tartaná „gyönyörűnek” a fejezeteket.

Az interferáló hagyományok hasonló példája olvasható a jón oszloprend különböző keletkezés-mítoszaiban is. Vitruvius a női test arányaihoz köti a kompozíció karcsúságát, a hajfonathoz a fejezetet, az aláhulló stólához pedig az oszlopvázatokat. Ez rendben is volna, csakhogy a leplek redőit mímelő kannelúrák eredetmagyarázataként éppily valószínű a növényekből kötegelt őszoszlopok egykori nádrédőit idézni. Miközben persze változatlanul érvényes a látvánnyal, az észleléssel kapcsolatos értelmezés. Egy henger ritmusosan rovátkolt epidermizén ugyanis gazdagabb a fényárnyék hatás; a reflexek játéka adja az igazán testszerű látványt. A rész és egész közötti termékeny ellentétek teszik az *általában* vett dolgot *valójában* dologszerűvé. Akár egy egyenes fal: csak keményebb és falszerűbb attól, ha textúrájában felsejlik a téglamintázat. *[Spiró regényének „termékeny ellentéte” talán így nézne ki: az építészeti (és persze más egyéb: történelmi, eszmetörténeti, művelődéstörténeti, teológiai stb.) részletek egyfelől önmagukban hordják „téglamintázat”-jellegű dokumentumértéküket, másfelől hozzá is járulnak a hatalmas ívű narratív egész „falszerű” kiépüléséhez.]*

Hiába díszes tehát a jonika, nem valószínű, hogy annak rendjében építették volna a zsidó Bazilikát. Legkézenfekvőbb a korinthoszi fejezetekre gondolni – talán Spiró is ezt teszi, amikor azokat „görögként” jellemzi.

Erősítik mindezt a Nagy Heródes által építtetett második templom gréko-román részletei, amelyek feltűnő – írnam: posztmodern, de ilyen akkor még nincs *[Illetve retrospektív értelemben van, vagy olyan, mintha volna. Amennyiben a modern önmagába zárt diója tulajdonképpen olyan diótörőbe, sőt egyenesen harapófogóba kerül, amelynek egyik pofája a posztmodern, a másik meg a premodern. A két szerszámopfa pedig tökéletesen, olykor az összetévesztésig illeszkedik egymáshoz – máskülönben a harapófogó nem tehetné azt, ami a dolga:*

harapni, szorítani... Gondoljunk csak például arra, ahogyan Esterházy Péter A tizenhét hattyúban, annak archaizáló nyelvvel visszanyúl a posztmodernből a modernen át a premodernbe; vagy ahogyan a posztmodern 'intertextuális' klímájában meghonosítja a modern eredetiség-toposz kritikájaként működő premodern másolásgyakorlatot, akár annak legprovokatívabb formáját is: a jelöletlen

76 idézőtechnikát. Most nem beszélve a posztmodern építészet premodern elemeket újraszamosító idézőtechnikájáról.] – feszültségben állnak a Templom töombszerű, egyiptomi hagyományokat követő tömegével. Akárhogy is értékeljük: a részletazonosságoktól eltekintve, amelyeket a *Fogság* főszereplője egyébként sem lát, hatásában, testi valójában is drámaian eltér a Templom attól az építészettől, amelyet Uri Rómában megismerhetett.

*

Az együttes(ek)nek mégisincs hatása Urira. Noha megrendülten veszi tudomásul apja döntését, és a könnyek is kicsordulnak szeméből a gondolatra, hogy eljut Jeruzsálembe – mert lehet ugyan Róma a nagyvilág közepe, de Jeruzsálem az Istené –, a térnek, a Templom oltárának hétszeri körbejárása mégsem hat Urira. Legalábbis nem oly mértékben, mint ahogy első, az utazás kapcsán feltörő gondolatai alapján feltételeznénk.

Ez a távolságtartás éppúgy táplálkozik a rövidlátásából adódó érzéketlenségéből, [Fontos megjegyzés; még akkor is, ha az olvasónak olykor az lehet a benyomása, hogy az elbeszélő hol kihasználja Uri vakságát, vagyis kreált hőse egyik meghatározó adottságát, hol meg úgy tesz, mintha főhőse mindent tisztán és részletesen látna. Másképpen mondvá: mintha olykor hagyná Urít látni, és persze beszélni mindarról, amit lát; olykor meg mintha átvinné tőle a szót – és a látást/látatást. Persze ez a különbségtétel pusztán technikai szempontnak, másodlagos műhelyitoknak tűnik, ha elfogadjuk WGA másik fontos meglátását: Uri akkor sem látja a dolgokat (épületeket), amikor azok előtt áll, hanem előzetes, leginkább olvasmányokon (vagy szóbeli közléseken, mendemondákon, netán képzelgéseken) alapuló tudását mozgósítja. Az olvasmányaira támaszkodó főhős és a szintúgy komoly olvasottságúnak tűnő elbeszélő közötti munkamegosztás jellege, az ábrázolás- és elbeszélés-technika belső arányainak kialakítása a szerzőtől függ – mindezek megítélése pedig az adott olvasótól. WGA igazán megértő és elfogadó olvasónak tűnik.] mint az ugyanide visszavezethető olvasásszeretetről: Uri nem a látvány, hanem az olvasmányélményei alapján építi feljő előre a jeruzsálemi környezetet, és amikor megérkezik, majdhogyan ismerős térként tekint a városra. Az építészethez kötődő, inkább szemlélődő, semmint illuminált viszonya, a mások szeméin keresztül megismert szövegvalóságot a térbeli helyzettel összevető, ám változatlanul a textusokba zárt tapasztalata rendkívül fontos, ámbár ki nem mondott regénytechnikai felismerésen alapul, mégpedig azon, hogy a hely – vele az építészet és a tér is – megismerhető lehet szövegekből, leírásokból is. [Sőt, számunkra már csakis így, szövegáttételeken (vagy azokon alapuló vizuális ábrázolásokon) keresztül ismerhető meg a Krisztus után 70-ben – tehát még Uri életében – lerombolt jeruzsálemi Templom.] A tér és a látvány csak igazolják Uri olvasmányélményeit. [És az olvasóét is; amennyiben mi utólag azt olvassuk, hogy Uri miként látja mindazt, amit előzőleg olvasott. Csak az látható tehát, ami írva vagy olvasva van

a szöveg - világszerű! - történében.] Ha nem így lenne, Uri annak ellenére megrendülne a Templom oltáránál, hogy a háttérben az épület még mindig állványzattal borított. Reakciói azonban csak kíváncsiságot tükröznek.

Az emberi drámák iránt érzett fájdalmas közönyét, fásultságát persze tökéletesen indokolja az élmény, amelyet Seianus gyermekeinek lemészárlása jelentett már a regény legelején. A tér és a közötté lévő távolságot magyarázhatja vaksága. Azonban a megrendülés hiánya, amelyet a templom előtt érez, a szemlélődő *flâneur*t engedi felsejleni. Különösképp hangsúlyossá lesz ez a szerep, amikor anyját, hűgát és feleségét, Hágárt kalauzolja körbe a számukra ismeretlen Rómában. *[A könyvember flegmatikus idegenvezetőként bolyong a valóságos várostér valóságos épületei között.]*

És ez távolról sem életidegen helyzet: az építészeti tudás képek, rajzok és szövegek formájában öröklődik, halmozódik, s ugyan ezen médiumok segítségével válik elsajátíthatóvá. Uri reakciója – noha erről részletesebb beszámolóval nem szolgál Spiró – azzal a csendes álmélkodással lehet rokon, amelyet a tanult és a (meg)látott finom egymásra illesztésekor érez legtöbbszörünk. A csalódás is itt, a képzet és a valóság között támadt repedésben verhet gyökeret. Uri azonban nem csalódik, nem csalódhat; olvasmányjaiból tényeket, és nem képzeteket sajátít el, *[Tényeket, ámde először csak képzetként, majd később persze – jó esetben – fogalmi tudásként.]* A tér pedig rossz szeme miatt nem nyílik fel előtte. Nem házak, hanem városi együttesek, amelyek igazán hatnak rá – vágyai, lelkesedései pedig csak Alexandria kapcsán támadnak. (Izgalmas persze, hogy Jeruzsálemet Uri kicsinek véli. Ez a kicsinység azonban úgyszintén többértelmű; értelmezhető akár Róma irányából, és következménye annak is, hogy vidéken Uri idővel „megtanul látni”; csalódásnak viszont a fenti értelemben sem lehet nevezni.)

Kaiszareába érve azonnal felfogja a város hippodamoszi szerkezetét, a négyzettrácsos utcahálót. Uri kihalt, itáliai fürdőhelyhez hasonlatos csendes, álmos városként látja Kaiszareát, és nem is mulasztja el összevetni azt a római „Túlán” zezugos, várszerű jellegével: „Hideg, barátságtalan város. Itt nincsenek sikátorok, véletlenszerű ki- és betüremkedések, tulajdonosi okokból megtörő, kígyózó vonalak.” Majd, mintegy ítéletet mondván a történelem összes urbanisztikai kísérlete fölött, így zárja belső beszédét: „Ezt a várost tervezték. Ez a város nem is él.” Amikor a dombtetőre érnek, Uri különös ürességet tapasztal a gyomrában: „Volt ebben a csöndes, halott, birodalmi városban, a római helytartó székhelyében valami fenyegető, amit máshol nem érzett. Nem lehetett jó soruk a zsidóknak Nagy Heródes uralma alatt, aki ezt a várost kitalálta.” Összefonódik ok és okozat; nem tudni, hogy Uri rosszérzését a néptelen utcák komor hangulata, esetleg a tervezettségé okán fenyegetővé váló terek

okozzák, vagy pusztán olyannyira eltér ez a környezet a „Túlnantól”, hogy azt nehéz hirtelenjében feldolgozni. Beteljesült vágyával Alexandriába érve azonban már nem jelent számára problémát a tömbraszter mérnöki jellege.

78 Életteli a város, ennek azonban nincs köze a tervezettséghez, sem az utcaháló geometriájához. A ’tervezettség = élettelenség’ toposzából persze nem lehet nem kihallani a huszadik századi urbanisztika rémtetteinek kritikáját, [Egyébként is szokás a Spiró-regény egyes szövegrétegeit, részleteit aktualizálva olvasni.] ám ez a kritika éppen Uri Alexandria-élménye során veszíti el érvényét – és válik visszamenőleg is Kaiszarea kapcsán légüressé.

Kaiszarea és Alexandria eltérő fogadtatása nem lehet érv a tervezettség vagy spontaneitás vitájában, sokkal inkább árulkodik az elkülönülő vagy keveredő városfunkciók érzettapasztalatainak pontos megfigyeléséről. Akár egy kertvárosban, Kaiszarea-ban az utca nem tér, és nem is csatlakozhat a földszintekhez, mert olyan nincs: a privát és a publikus terek fenyegető-fárasztó kíméletlenséggel válnak el egymástól. Alexandriában – mint minden jól működő nagyvárosban – a térfalak transzparenssek, átjárhatók, a földszintek elhagyják az utcát, hogy köztérjellegüket a nyilvános fürdők, kocsmák, üzletek és piacok helyeire is kiterjesszék. Nem geometria, hanem használat; hiszen Velence festői en kanyargó síkatorai éppily kihalttá lesznek, amikor nagyobb, egybefüggő lakónegyedekbe fordulnak; nem a tervezettség, hanem az egyes terek átjárhatósága képezi Kaiszarea és Alexandria között a fő különbséget. Ennek a tömeggel folyamatosan át- és újraöblített, falaktól független utcaternek – mely teret először Giovanni Nolli ábrázolta térképén a Rómába érkező zarándoktömeg kalauzolására –, nos e földszinti térömlenynek válik szerves részévé a zsidó Bazilika.

És ezt korántsem könnyű Uri beszámolója alapján újjáépíteni. Egy helyütt ugyanis drágaköves mesterek árulják a portékáikat a dupla oszlopsoros épület *boltíve* alatt, ami némiképp elbizonytalanító. A görög és a római építési rend is következetes volt az alapelemek tekintetében. Így oszlopokra gerendát fektettek, pillérekre pedig ívet terheltek. Az ellentétes geometriák egyidejű feszültségére lehet példa az egyik, de a másik kompozíció is. Csak később, a Colosseum homlokzatán – az arról elnevezett motívumban – békülnek egymás mellé: a fél- és áloszlopokról induló gerendák intarziaként olvadnak itt a pilléreken nyugvó ívközök felületére. Lehet, hogy nem oszlopokat, hanem pilléreket díszítettek a zsidó Bazilika „gyönyörű” görög fejezetei? Vagy fordítva: nem is voltak ott boltívek? Csalfa árnyék téveszthette meg a rövidlátó Urít?

Az olvasott és az értelmezett valóságok közé gyűrődő redőre lehet példa a Máté által elképzelt ostiai imaház is. Amikor az ötletet hallván Plotius, a delegáció építész tagja a levegőbe kezdi rajzolni az elrendezést, annak ellenére is elvész az olvasó, hogy látja, hallja, érzi és olvassa: abban a térben

mindketten ott vannak. [És később mégis megvalósul az ostiai imaház – ha nem is a valóságban, de Spiró regényének lapjain mindenképpen.]

Ezek az észrevételek távolról sem a hitelesség vizsgáztatását, netán kérdőre vonását célozzák; inkább a történelmi környezet ábrázolás-technikai kihívására Spiró által válaszként adott és működtetett prózatechnika szoros olvasásának eredménye. [Lehet a regényt szorosan olvasni ókortörténészként, művészettörténészként, eszmetörténészként, teológusként... És még akár irodalmárként is.] A 'hiteles' történelmi regények téri környezetei, az időbe szórt szövegekből felépített, majd oda visszaírt mégoly töredékes tudások – szerzőként és olvasóként is – rekonstruálhatók, csakhogy ez távolról sem egyszerű művelet; feltételez valamilyen műfogást, amely a fikciót is a hitelesség téri-cselekménybeli keretei között tartja. Ennek remek prózatechnikai fogása, hogy Uri nem lát jól; így olyasfajta részletéről sem tud beszámolni, amelyek mára esetleg szöveggént is elporladtak. (A Templom oltárát körbejáró és közben csaknem *flâneur*ként szemlélődő Urít ugyancsak ez, a rövidlátás kulcsfontosságú, regényműködető *tekhnéje* menti meg vesztétől és gördíti egyúttal tovább a cselekményt.)

*

Történelmi regények kapcsán vizsgálva építészeti és irodalom viszonyát, épphogy a hitelesség igénye vezet bizonyos, Spiró művétől talán független sejtésekhez. Ezek egyike a házak, illetve az ábrázolt környezet tényjellegéből fakad; e tényszerűség és történelmi beazonosíthatóság – a történelmi regény mint zsáner [A történelmi múlt és a regényforma alkalmi nászából születő zsánerek száma több is lehet, mint egy: 'történelmi regény', mint Móricz Erdély-trilógiája; 'történelmi korban játszódó regény', mint Mészöly Saulusa; 'áltörténelmi regény', mint Háy János Dzsigerdilenje; 'áltörténelmi álregény', mint... No, ez utóbbira igencsak nehéz volna nyugodt lélekkel példát mondani. Hiszen a „regény” szó még a „történelem”-nél is nehezebben definiálható; következésképpen szinte lehetetlen megmondani, hogy mihez képest volna valami nem igazi, csak „ál”.] – szükségképp tartja a szöveget olyasfajta elbeszélői vágányon, amely természetszerűen lemond arról, hogy hangulatfestő, szimbolikus tényezőként, esetleg a korszellem vetületeként láttassa a házakat. A 'hitelesség' kívánalma a legismeretlenebb építészeti együttesre helyezi a legnagyobb terhet: ennek hihető rekonstrukciója határozza meg a regénytáj koloritját, részletességét, az elbeszélői fókusz irányát és élességét. Ami általánosságban: elnagyolt táj, néhány pontos és rendkívül gazdag részlettel.

Különleges – és írnám: éppoly homályos, mint Uri látása – a szerzői tekintet, [És talán nem csak hogy „éppoly homályos” a két tekintet, de ugyanaz homályos: a szerzői tudást képviselő elbeszélő tekintete sok esetben azonossá válik a szereplő homályos látásával – és talán nem csupán metaforikusan.] amely aprólékos gonddal pásztázza a kétezer évvel

ezelőtti vidéket. E tekintetet írja le Spiró, amikor a Templom udvarán lezajlott vizsgálat után Urít egy hivatalnok fogadja. Miután a fiatal ember tömören ismerteti vele a további sorsát, Uri kutatva néz az arcába, és azt veszi észre,

80 Nem Urít nézi, az embert, hanem a feladatát.

Spiró sem az építészetet, hanem annak tényét írja meg.

Emberszabású báb ez a hivatalnok.

Épületszabású makettek a leírások.

Urinak a Templom felé vezető útján – az épületbejárás kedvelt, ekphrasztikus alakzataként – nem a saját mégoly homályos képeit olvassuk, hanem a *szertő* tekintetét követjük, midőn az a komplexumról készített, ötvenes léptékű modell *fényképrészletein* vándorol.

Nem a hangulat, az atmoszféra, hanem a térbeli tények – amelyek olykor technikai talányok (Nagy Heródes kikötője Kaiszareában), esetleg építéstechnológia leírások (a Via Appia építéstörténete) –, vagyis az archeológia rögzítése a cél. *[Ezen a ponton válhatnak el a regény különböző érdekeltségű olvasói: azok, akik kulturális ismeretekre vágyanak, és azok, akik kalandos történetbe göngyölt szövegcsomagokra; vagy esetleg azok, akik – a dolce et utile ősi (és igaz) közhelyének értelmében – sóváran keresik az archeológiai tudásfelhalmozás úgymond esztétikai többletét, tudniillik azt a többletértéket, amiért éppen Spiró regényét olvassák, csakis azt olvashatják, és nem valamely történettudományi szakmunkát.]* Különösen árulkodó e tekintetben Uri jeruzsálemi bebörtönzése: amikor felébred, végigtapogatja a falakat, otthoni szokásának megfelelően meg is szagolja a köveket, csak hogy erről a tapasztalatról, az illatról, a mozdulat élményszerűségéről nem kapunk beszámolót. Nádas Péter *Évkönyvét* idézve elgondolkodtatónak tűnik ez a hiány: a parasztház vályogtapasztásának javításakor érzéki kapcsolat jön létre – nem csak Nádas tenyere és a fal, hanem a falat egykoron simító parasztember tenyere között is. Uri 'vaksága' kapcsán is feltűnő az érzet(ek) hiánya: élményeket befogadni csak korlátozottan képes a szemével, a többi érzékszervével pedig – úgy tűnik – nem is akar. Spiró sem élmények halmazaként – olyanja ugyanis nem lehet –, hanem makettként szemléli és ábrázolja a környezetet; a tér éppúgy a történelmi keret része, mint a jól datált esemény.

E keretek között a *hely* mégoly plasztikussága és színösszege hasonló a 3D filmek térbeliségéhez, egy megelevenedő terepasztal keretbezárt animációjához. Ahogy ezt Uri gimnáziumi társa, Apollónosz mondja: az igazi tér, az összefüggések az ő szemei mögött vannak.

*

Uri – nem antropologizált személyiségmásként, hanem térbeli helyzetét tekintve –: Spiró György szellemi, textuális tükörképe. Mindketten zárt világban élnek; akár leírva, akár elolvasva, de a szövegek nyitják fel azt a határtalan univerzumot, amelybe belépnek az olvasás, illetve az írás aktusával. Uri és

Spiró szövegterei azonosak; az egyik „túlnani” odúját, a másik dolgozószobáját hagyja el, amikor a betűk tengerébe zuhannak. Szerzőt és szereplőt az elbeszélés tere rendez azonos helyre, és ez különösképpen igaz lehet azokra a történelmi regényekre, melyek – Spiró művéhez hasonlóan – archeológiai pontossággal rekonstruálják a befogadó kort és teret. A környezet, a regénytáj, úgy is, mint tapasztalati alapanyag Uri számára, és úgy is, mint elsajátítandó tudáshalmaz a szerző számára, közel egyforma távolságra van mindkettőjüktől; Spiró számára az idő, Uri számára pedig vakasága okán. A történelmi regény zsánere nem csak a fenti – és nem feltétlenül csak a *Fogság* kapcsán felsejlő – térparadoxonnal lett megtermékenyítve, hanem sejtetni enged további korrespondenciákat is. Spiró több előadásában, interjújában, de a *Fogság* széljegyzeteiben is nagy ívű összefüggést feltételez bizonyos prózai műfajok és a közösség, így a szerző, rendelkezésére álló földrajzi tér között: „... micsoda világba született bele Jókai és Mikszáth, és mi volt Móricz nagy problémája Trianon után. [...] Egyszerre nagyok lenni és igazat írni a húszas évektől már nem lehetett [...], de ha valaki még mindig a lelki nagyságot akarta ábrázolni, kénytelen volt a korabeli Magyarországról képzeletben emigrálni a történelembe, vagy máshová. Erről szól az *Erdély-trilógia*.” Majd később tézissé tömörítve: „A kismemzeti állapot általában nem kedvez a nagyprózának és a drámának...” Programszerű illusztrációja [*Ez a kéttagú kifejezés vajon most dicséret vagy elmarasztalás?*] mindennek a *Fogság*, amelynek megírása során – a cselekmény és a geográfia értelmében is – az európai kultúra horizontján valaha létezett legnagyobb térbe emigrál Spiró.

* A zárójelbe tett, kurzivált kommentárokat készítette: BS

Amíg az egyik művésznek a saját lakása a műterme, addig a másik bérlí. Van, hogy egy portré a kép témája, máskor egy tájkép. Ritka, mikor egy képre nézve azt mondjuk, hogy tulajdonképpen senki és semmi nincsen rajta. Ritka,

82 Ujházy Mariann

GYÁRON INNEN ÉS TÚL

Nagy Gézaról

de azért előfordul. Nagy Géza ilyen képeket fest. Látszólag üres tereket. És a helyszín sem a megszo-
kott stúdió. Egy gyárépü-
let ad otthont számára.
Ez az Ő műterme. És nem
csak az övé. Az Artus tag-
jaként többedmagával a

régi Fonó épülete az alkotás helyszíne. A tér, amely nem csak helyként szolgál, hanem témaként is. A kettő megtalálása azonban nem tehető egy időre. Hiszen már a szokatlan műterem előtt is érdekelte a belső és külső tér viselkedése. Az egyetemi évek alatt – színes, figuratív képei mellett – több olyan kompozíció is született, ahol a fény útját, mozgását és helyét figyelte meg, sajátos képkívágással. A horizont oda került, ahol a legjobban megérdemelte, a felesleges képrészletek lemaradtak. Képein úgy esik be a fény a kinyitott ajtón, ahogy azt a tér megkívánja. Nem megerőszakolva, hanem természetes formában, a síkokat követve csúszik be a szobába. Fénycsóvák, kör alakú fényfoltok ülnek a padlón. Portréi, figurái sincsenek túlkomplikálva ebből az időből, erőteljes színfoltok kerülnek egymás mellé, titokban tartva az ábrázolt kilétét. Festékfoltok gabalyodnak egymásba. 1998-ban aztán megtalálja az Artust, ahol a képzőművészek célja nem a magányos festegetés, hanem éppen ellenkezőleg. Egymás inspirálása, a művészi problémák átbeszélése, a külön, de mégis együtt alkotás a cél. Megtalálni az ideális állapotot egy nem túl ideális közegben. Mert télen a falak hidegek, nyáron forróságot sugároznak, a régi gyárépület nem egy esztétikai élmény, sőt elég lehangoló. Azonban ez a hely enged szabad teret a művészi áramlásnak, inspirál, körbevesz, otthont ad. 1998-tól aztán – kikerülve a főiskoláról és bekerülve a „gyárba” – egyre több térélményt láthattunk tőle. Lépcsők, folyosók, éles háttároló vonalak, neoncsíkok. A kis részletek azután évről-évre egyre jobban kinyílnak, kiragadott pillanatok helyett megjelennek a kongó üres terek. A zord, piszkos, sötét zegzugok szerethetővé válnak a „nagyézai” megfogalmazásban. A meleg, finom színek barátságossá teszik a termeket. Átlényegül minden, nem taszít, inkább vonz. A festés soha nem a fehér vászonra történik. A tiszta fehér felület csak zavaró tényező, az alapozás rétegekben pakolódik a felületre. Ez az a hely, ahol az alkotó és a néző is jól érzi magát. A tér a művészért van és a művész a térért. A kettő együtt, a kettő ugyanaz. Önarcképeket látunk, amik leírják, hogy mit szeretne magából megmutatni

valaki. Nem portrék, hanem portálok, falak, ablakok, üvegek, amin kinézhetünk, benézhetünk, megismerhetjük mi van bent és mi van kint, mit takar a belső és mit nyújt a látvány. Itt-ott nem pontos a perspektíva, egy-egy sík elcsúszott picit. De hát valóban így van. A forró nyári levegő összekuszálja a vonalakat, a csikorgó hideg szétfeszíti. A képkivágás egyre inkább téglalapszerű, a lényeg a szem vonalába kerül, az alul felül lényegtelen részletek leesnek. Érdekessé válik egy csarnok, mert nem az aljtól a tetőig látjuk az oszlopokat, csak éppen a hasukat, a köldöküket villantják meg, vagy csak éppen a bokájuk villan ki. A függőleges csíkok, a tér tartóelemei szépen megosztják a belsőt, nem kötelező ritmusban, csak díszkréten, a kompozíció kívánalmai szerint. Ahogy a gyárat évről-évre egyre jobban belakja, úgy jelennek meg a személyes tárgyak is a vásznon. Függőágy, paraván, kuka, asztal kis tárgyakkal. A címek is egyre beszédesebbek. A szimpla folyosók és szobák galambszarosak lesznek, a paravánok között bújócskázni lehet a volt egyszer egy vadkeleten. A színek is egyre változnak. A barna és zöld néha hidegebb kékkel kombinálódik, a bevilágító fény már nem olyan kontrasztos, puhul, lecsendesedik. De hogy lehet az, hogy valaki ennyi éven keresztül ugyanabban a gyárban képes festeni? A kérdés nem is az, hogy -ban, hanem inkább az, hogy -at. Mindig ugyanazok a falak, ablakok, lépcsők! Hogy nem lehet ezt megunni, ennyi éven keresztül? Hát úgy, hogy minden részlet újra és újra mindig másik arcát mutatja. A képeket nézve nincs két azonos, itt a struktúra, ott a színek, amott pedig a perspektíva más. Ám idővel akármilyen érdekes, és akárhány arcát mutatja is valami, nem biztos, hogy kielégíti a kíváncsiságot. A „munkahely” megörökítése átcsusszan a privát térbe is. Az utóbbi években témaként szolgál a fényvel megvilágított, gerendákkal osztott kis lakás padlástérre – főleg szénrajzok formájában – , vagy az erkély. Rajta ruhaszárító, sámlí, szék, kaspó virággal. A képek színesebbé válnak, a kompozíció zártabb, a térből kiragadott tárgyak kisebb képkivágásban jelennek meg. A festmények nagysága is változik. A nagy formátum mára érvényét veszti, a képek egészen kicsivé válnak, a téglalap alakú tér kis négyzetekbe szorul. Csendéletek a teázás eszközeiről, vászon a vászonra applikálva. Átjönnek a festményekre azok a tárgyak, amik az életben is fontosak. Kivetülnek a sokatmondó tényezők, a tai-chi testi-lelki harmóniája, a keleti mozgásmeditáció lágsága, és az ehhez tartozó kultúra. A korábban lokális, határolt színek most jobban egybeolvadnak, a kontúrok felszabadulnak, a felület nem olyan homogén. Viszont a képek újra megtelnek színnel, a téma megújulásával visszatér beléjük az élet.

Mikor ülök a 47-es villamoson, úton a Fonó felé, folyton Hesse *Csillagsors* című könyvének sorai jutnak az eszembe: „Neki a művészete maradt meg,

melyben még soha olyan biztosnak nem érezte magát, mint most... övé a látás maradt, a megfigyelés és a titkos-büszke alkotói öröm különös, hűvös s mégis fékezhetetlen szenvedélye... az alkotás, a megzavarhatatlan magány hűvös gyönyöre. Sorsa az volt, hogy ezt a csillagot kövesse, s ne térjen le az útról.”

Fodor András és Tüskés Tibor hatalmas levelezésének harmadik, utolsó kötete 471 levelet tartalmaz és az 1977 és 1997 közötti huszonegy évet fogja át. Bár Fodor szerint ő és Tüskés is az 1960-as évek első felében érezte magát

legotthonosabban a magyar irodalmi életben – egyebek között azért, mert akkor Tüskés volt a *Jelenkor* főszerkesztője – , kétségtelen, hogy mindketten a fent említett két évtizedben érték pályájuk csúcására. Fodort az Írószövetség alelnökévé és a Kossuth-díjat odaítélő albizottság elnökévé választották, szerkesztette

a *Kortársat*, s három József Attila-díj után Kossuth-díjjal is kitüntették. Tüskés munkásságát szintén számos alkalommal ismerték el: 1979-ben Rippl-Rónai-, 1981-ben Janus Pannonius-, 1994-ben Literatúra-díjat kapott, 1994-től a *Somogy* főszerkesztőjeként dolgozott, egyik kötete a másik után látott napvilágot.

A tömérdek munkával, nagy áldozatok árán elért sikereik azonban nem szédítették meg őket, meglett férfikorukban is vívódó, önmagukat kereső emberek maradtak. Tüskés volt a tépelődőbb alkat. A szakadatlan lőtás-futás közepette egyre ritkábban érezte a „végzett munka édességét”, egyre gyakrabban csengett fülébe az intés: „miért ilyesmivel töltöd napjaidat, ezt más is el tudná végezni helyetted, mindez szekundér munka, menekülés az igazi feladat elől...” Nem véletlen, hogy legérettebb munkái – monográfiája Csorba Győzőről (1981), Illyés Gyuláról (1983), Pilinszkyről (1986) – éppen akkor születtek meg, amikor nem tért ki igazi feladatai elől.

Fodorra ritkábban törtek rá a kételkedés démonai, de évente egyszer szinte naptári pontossággal érkeztek a kínlását, vergődését rögzítő levelek. A fővárosi aszfalton, a szüntelen nyüzsgésben kiapadt költői vénája, ezért 1962-től kezdődően június második felében minden esztendőben a fonyódi családi nyaralóba számúzta magát – saját kifejezésével élve – „versíró koncentrációs táborba”. Évente mindössze ez a két hete maradt rá, hogy megőrizze magában a költőt, megkísérelje pótolni, amit év közben elmulasztott. Júniusi fonyódi leveleinek – és naplójának is – visszatérő motívuma az ihletért folytatott keserves küzdelme: „Én bezzeg elég nyomorultul vagyok, alig találok magamban a költőt...” ; „Egy hete vagyok itt, de csak 3–4 napom volt arra, hogy próbáljam a Múzsát magamhoz szelídíteni. Ilyen akaratos,

Babus Antal 85

„... HÁNY SZÁL FÚZI-KÖTI ÖSSZE MÁR AZ ÉLETÜNKET.”

Fodor András és Tüskés Tibor
levelezése III. 1977–1997.

ellenkező talán sohase volt még.” A két mondatot 12 év választja el egymástól, de alapérzésük azonos.

86 Tüskést 1977 és 1997 között nagy megpróbáltatások is érték. 1983 nyarán még azt írta Fodornak, hogy Görögországba indulnak, mert „ennyi »jutalom« és »ajándék« jut harmincévi türelem és áldozatvállalás után a legjobb feleségnek”, bő két és fél év múlva pedig – külső szemlélőnek váratlanul – már önvádoló levélben panaszolta el házassága csődjét: „Egy beképzelt, paranoiás, kórosan önző embertől jogod van a barátságot megvonni. Én – ahogy az életben már sokszor – a segítségedet kértem és kérem.” Fodor segítő kezet nyújtott, de ezután még jó ideig rossz testi és lelki állapotról vittek hírt a pécsi levelek. Tüskés Martyn Ferenctől, atyai festő barátjától igyekezett megtanulni, hogy „filozofálás” helyett a tennivalóra összpontosítsa figyelmét. A munkába temetkezett a magánéleti gondok elől: „Amíg van erőm és munkám, próbálok dolgozni. [...] Amíg tudok, megkapaszkodom az írógép billentyűiben, az íróasztalomban, a gondolataimban, a papírban, a tollban.”

Tüskés vitalitásáról tanúskodik, hogy válás után, 58 évesen képes volt új életet kezdeni. Mint oly sok mindent, új párját is az irodalomnak köszönhette. 1987 decemberében írta Fodornak: „Egy szakszervezeti vetélkedő résztvevőinek fölkészítése alkalmával állt előm egy fiatalasszony: verseket ír, olvassam el őket, segítsen megjelenésüket. A kérés oly határozott volt, hogy elképedtem. Aztán megtudtam, a szerző jogvégezett asszony, s az írókat még senkinek sem mutatta meg.” A levél után szűkszavú, diszkrét jegyzet tárja fel a versek írójának kilétét: Nagy Anna. Expressis verbis az csak a könyv végén, a keresztneveket feloldó listából derül ki, hogy Nagy Anna lett Tüskés második felesége.

Tüskés az egzisztenciateremtés embertelenül nehéz gondjain is fölülkerekedett, s a lakásvásárlás után még lakáscserére is futotta erejéből. A lakáscserére az elviselhetetlen állapotok, az országra az óta is egyre inkább rátelepedő csandála-mentalitás kényszerítette rá: a fölöttük lévő lakást „alvilági söpredék figuráknak” adták bérbe, s elszabadult a pokol: „már a déli órákban kellett rendőrt hívni a randalírozó és ablakból kivizelő társaság megfékezésére”. Tüskés négy évvel korábbi levele a bizonyíték rá, hogy ez már akkoriban sem elszigetelt jelenség volt, Siófokon nyaralva-dolgozva is hasonló jelenségekre panaszkodott.

A biztos családi háttérben Tüskés új erőre kapott, s állandó irodalom-szervező munkája mellett még azt is győzte energiával, hogy kimentse magát a város betonrengetegéből, hétvégi telket vásároljon Pécs közelében, s építkezzen, fát ültessen, kertészkedjen. (Példaképe atyai barátja, szerkesztőtársa, a költő Takáts Gyula lehetett, aki szintén hetven fölött vágott bele új telek vásárlásába.)

Ha csak Tüskés és Fodor mégoly érdekes személyes ügyes-bajos dolgai-
ról értesülnénk belőle, aligha lett volna érdemes megjelentetni ezt a vaskos
könyvet. A több mint 500 oldalnyi levélben azonban rengeteg közérdeklődésre
számot tartó eseményről is olvashatunk. Sokat utaztak, a könyvhéten
évente nyakukba vették az országot, s „szolgálatra” indultak. Bár egy- 87
kük sem tartozott a népiek írótáborához – Fodor főként Czine Mihályon
és Szécsi Margiton köszörülte a nyelvét közülük –, a népieknek életbevágóan
fontos magyar sorskérdéseket mindketten szívügyüknek tekintették. A könyv-
heti országjáráson megismerték a hazai áldatlan állapotokat, gondokat, de a
nagy megrázkódtatás a kisebbségben élő magyarok sorsával szembe-
sülve érte őket. A határokon túlra Tüskés utazott gyakrabban, és ő rend-
szeresen tájékoztatta barátját az ottani helyzetről. 1979-ben a
kisebbségek paradicsomának tartott Jugoszláviából, Vajdaságból írta:
„bizony ott sem fenéig tejfel nemzetiségi, kisebbségi magyarnak
lenni”. Egy évvel később a Felvidékre utazott: „igen-igen árvák az em-
berek ott Pozsonyban, s nem mindig látnak-kapnak tőlünk kellő figyel-
met. Janics Kálmán könyve már itthon akadt a kezembe, első
belepillantásra is fölkavaró olvasmány.” A legdrámaibb az 1983-as er-
délyi útjáról küldött beszámolója: „egy váratlan erdélyi utazásra nyílt
lehetőségem, ahonnét aztán teljes depresszióban tértem meg”.

Nyugaton jártukban is mindent a hazai viszonyokkal vetettek
össze. 1977-ben Finnországból jelentkezett Tüskés: „Meggyőződtem,
amit régebben is sejtettem, építészeink ordináréságáról, tudatlanságáról,
kurvaságáról. Megtapasztaltam, hogyan lehet ugyanazokból az anyagok-
ból, panelből, vasbetonból, téglából, üvegből ízlésesen, emberszabá-
súan, humánusan építkezni.” Hála egy nagy, iskolateremtő
egyéniségnek, Makovecz Imrének, azóta ezen a téren komoly változások
történtek nálunk is. Nemcsak Makovecz példája igazolja, hogy mindenek
a kulcsa az ember, az egyéniség, hanem a pesti pályaudvar hordárainak
faragatlan viselkedése is: ez ébresztette rá Tüskést félreérthetetlenül,
hogy már nem az ezer tő országában van. A szocializmus a jó modort, az udvarias
szót is pusztította az emberekben. Bár a viselkedési kultúra nem csak szociális-
gazdasági kérdés, a társadalmi berendezkedés és hangulat kétségtelenül befo-
lyásolja. Erről bizonyosodott meg Tüskés felesége és lánya Angliában.
Lenyűgözte őket, hogy a bolti eladó, az ismeretlen járókelő ugyanolyan udvari-
asan bánt velük, mint a tudós vagy a múzeumőr. Az Albiont már korábban meg-
járt Fodor nem csodálkozott ezen: „Fogadást mertem volna kötni rá, hogy
meghatottan gondolnak majd vissza a szigetország emberi klímájára.”

Az 1977–1997 közötti két évtizednek vannak visszatérő hősei is, min-
denekelelt a két korábbi kötetben is kiemelkedő szerephez jutott Fülep Lajos.
Fülep 1970-ben elhunyt, de monumentális egyénisége halála után is gyakori

téma volt Fodor és Tüskés között. Utóbbi részéről ez különösen önzetlen gesztus volt, hiszen Fülep „kiátkozta” őt egy zengővárkonyi utazásról írott, jó szándékú, de kissé elnagyolt cikkéért. Fodor annak árán is kiállt barátja mellett, hogy a Fülep és közte lévő atya-fiúi kapcsolat is veszélybe került.

88 Fodor napirendre tért Fülep kérlelhetetlen szigorán, s bár Tüskés esetében ez egyáltalán nem volt magától értetődő, ő is fátylat borított a fájó esetre: „a prófétai kiátkozás és kitagadás, nem ültette el bennem a gyűlöletet, hagytam ráam hatni azokat a hívásokat, szólításokat, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy a magam képessége és tehetsége szerint továbbra is szolgálhassam Fülep ügyét”. S valóban, élete végéig szolgálta. 1971-ben, a várkonyi parókia fala előtt ő olvasta fel Martyn Ferenc emléktábla avató beszédét, az egyik legjobb ismertetőt írta Fülep és Kner Imre levelezéséről, ő adta közre Fülep és Császár János zengővárkonyi tanító levelezését, a *Kedves Professzor Úr* című kötetet (sok szó esik róla a könyvben), sőt még az írást is tapogatózott, hogy írhatna-e könyvet Fülepről a Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatába. (A kötet a Fülep-kultuszhoz egy merőben új adalékot is szolgáltat: itt, és csak itt olvashatunk egy hamvába holt próbálkozásáról, a Fülep Lajos Baráti Kör formálódásáról.)

Fodor életének kiemelkedő eseménye volt az *Ezer este Fülep Lajossal* című hatalmas, ezeröttszáz lapnyi naplójának megjelenése 1986-ban. A levelekben az *Ezer este* megjelenése körüli hercehurcát és a fogadtatás keltette hullámokat is lépésről-lépésre nyomon követhetjük. A mai írókat, akiknek nem ritkán 100, 200 példányban jelennek meg a könyveik, bizonyára előnti a sárga irigység, s értetlenkedve állnak Fodor bosszankodása előtt, hogy az eredetileg tervezett 10000 helyett csak 4000, esetleg 2500 példányban kerül majd a könyvesboltokba naplója. A példányszámok ilyen brutális csökkenésén is lemérhető, mekkorát változott a világ, s benne az irodalom, a kultúra megítélése negyedszázad alatt. Szakemberek egybehangzó véleménye szerint az *Ezer este* – időközben kibővülve Fodornak az 1979-es évig megjelent többi hatalmas terjedelmű naplójával –, megkerülhetetlen történeti forrás a Kádár-rendszer tanulmányozásához.

Ugyanez igaz Fodor és Tüskés levelezésére is, kiegészítve azzal, hogy nemcsak a Kádár-rendszer, hanem a rendszerváltoztatás első éve irodalmi életének tüzetesebb megismeréséhez is számos adalékot nyújt. A megváltozott irodalmi légkörben Fodor könnyen feltalálta magát, ellenben Tüskés ki volt szolgáltatva a liberálisnak mondott új nemzedék ízlésének, az ő szóhasználatában: ízlésterrorjának. Egykori főszerkesztőként egész életében rajta tartotta szemét a pécsi *Jelenkoron*, s nagyon bántotta az új főszerkesztőhöz, Csordás Gáborhoz köthető szemléletváltás. Tüskés szerkesztői elve az volt, hogy elsősorban Pécshez és a Dunántúlhoz kötődő szerzőknek biztosítson fórumot, s lehetőleg a tematika is kapcsolódjon a régióhoz. Ez az elv nem

szült provincializmust, mert nem utolsó sorban Fodor közvetítésével a lap nyitott volt a fővárosi írók előtt is. Tüskésnek 1964-ben azért kellett felállnia a főszerkesztői székből, mert a tolnai illetőségű, de minden ízében a pesti liberális irodalomhoz kötődő Mészöly Miklós *Ablakmosóját* közölte.

Csordás ellenben Tüskés szerint „import kultúrával” töltötte meg a *Jelenkort*, s ez keserű kifakadásra készítette: „lassan emigráns magyar írónak érezhetem magam itthon”. Az új főszerkesztő modora is sértette Tüskést: Csordás meg se köszönte a megküldött Rónay-monográfiáját. Nyilván az ilyen tapintatlan lépések hatására vonta le azt a következtetést, hogy „egy olyan türelmetlen, önző nemzedék túnt föl, amely nem akar semmiféle kontaktust az elődökkel. A nagy őrségváltás harcosai itt Pécsen is elnéznek a fejem fölött...”

Tüskés közérzete sokat javult 1994-ben, amikor átvette a *Somogy* című folyóirat szerkesztését. Az eseményt Fodor is diadalittasan üdvözölte: „a lap újra a MIÉNK”. Ha valaki valaha megírja a *Somogy* történetét, nem kerülheti meg Fodor és Tüskés levelezését. Lépésről-lépésre követhető benne a lap sorsa, kezdve onnan, hogy 1979-ben Takáts Gyula és Kanyar József hogyan szorította ki az illetékes megyei elvtársból az évi hat megjelenést egy boros vacsorán, egészen Laczkó András, a Tüskés előtti főszerkesztő magánéleti bonyodalmaig. Ez az egyetlen eset, amikor sérül az erre és a korábbi két kötetre is jellemző diszkréció. Igaz, most is sűrűn vannak a levelekben kipontozott részek, de Laczkó esetében nem elégszer. Ezért kényes dolog élő, vagy a közelmúltban elhunyt emberek levelezését közzétenni!

Az évek haladtával a levelekben egyre több szó esik betegségről, testi esendőségről. Tüskés kétszeri műtét után tanult a figyelmeztetésből, egészségesebb életmódra váltott át, naponta úszott. Korábban gyakran csodálta Fodor munkabírását, ellenben az 1990-es évektől kezdve egyre gyakrabban arra intette, hogy kötelessége vigyáznia magára. Ezek a dorgálások azonban falra hányt borsónak bizonyultak, Fodor nem lassított. 1992-ben harminc féle társadalmi és egyéb megbízatása volt, két év múlva már harminchét, s ebből tizenhét járt együtt „vezetőségbeli személyes felelősségvállalással”. Szüntelenül a rá nehezedő elviselhetetlen teherre, a vészes időhiányra panaszkodott, arra, hogy „megeszik” a közügyek, „kizsarolja a közhasználat”: az Írószövetség, a *Kortárs*, a *Somogy*, a Széchényi Könyvtár, a rádió, a televízió, a Kossuth Klub, a Fészek Klub, a Fonyódi Helikon, a Citerabarátok Köre stb. Előfordult, hogy egy nap tíznél több programot kellett volna lebonyolítania – csak hetet sikerült. A napi lőtás-futást, hasztalanságokat éjjel igyekezett kiegyenlíteni, számtalan leveléből kiderül, hogy munkaideje hajnali 3-ig, 4-ig, 5-ig tartott.

Új Forrás 2011/9 – Babus Antal: „... hány szál fűz-köti össze már az életünket.”
Fodor András és Tüskés Tibor levelezése III. 1977–1997.

Ilyen önpusztító életmód mellett Tüskés talán meg sem lepődött rajta, amikor 1996-ban azt a baljós hírt olvasta barátja levelében, hogy szívinfarktust vésztelt át. Fodor későn látta be, hogy változtatnia kell életvitelén: egy évvel az infarktus után, 1997-ben végleg megállt a szíve, s a Fodor–Tüskés-90 levelezés végérvényesen lezárult.

Akik Fülep Lajos vonzáskörében éltek, megszokhatták, hogy a legszigorúbb mércével kell mérni. Ettől a szellemiségtől vezérelve nem hallgathatunk a kötet néhány szeplőjéről sem. Kicsit nehézkessé teszi a kötet használatát, hogy a szerkesztők – nyilvánvalóan takarékosági megfontolásból – a jegyzeteket nem a levelek, hanem a kötet végére tették. Több esetben azonban a jegyzetek el is maradtak! Nem derül ki, hogy kik a 67. lapon említett „Mátéék”, de abban is biztos vagyok, hogy kevés olvasó tudja, mi a *krúda*. A névmutatóban is előfordulnak apróbb pontatlanságok. Fülep szerfölött kényes volt a nyelvi és nyelvhelyességi hibákra, különösen az bosszantotta, ha különlenyomatot írtak különnyomat helyett. Ha valaki, Fodor nagyon jól tudta ezt, ezért szinte elképzelhetetlennek tartom, hogy a 241. lapon ő hibázott volna. Él bennem a gyanú, hogy az autográf levélben különnyomat olvasható, csak a számítógépbe írás vagy a nyomdai munkák során bővült ki a szó a fölösleges *le* szótaggal.

Midőn Tüskés a harmadik kötet előszavát megírta, a jegyzeteket elkészítette, s a névmutatót is összeállította, még senkinek sem fordult meg a fejében, hogy a könyv megjelenésekor már ő is teljes bizonyossággal fogja tudni, vajon igaz-e a Fodor által oly szívesen idézett Babits-verssor: „S a Halál se több lesz, / mint két ing közt egy meztelen kebel.” (Pannónia Könyvek, Pécs 2010)

KOR
TÁRS
SZERKESZTŐSÉGE
BUDAPEST
Széchenyi u. 1.
1054

Budapest, 1959. T. 78

Kedves Imre,

Ha nem reagáltam ~ bemenés-
lahoz, így rögzítést megáll-
podisimre, hogy a kulcsot
dátumlan is megállapodtam;
tehát 28-adrón 07 lehel
an Trósvöctezben a a vérsel,
Sándor Imre, Szilárd Ákos, Nagy
György + székelyi részve-
televel tervezet bemutatás-
nak tárgykörön igényeket
személyi közreműködője (házi-
gardája?, tanadaja?) - lehel.

A találkozás, tehát ki-
vételre sok részvevő megmond-
nak is a részvevő, mi-
lora társaság új elviseledet
részvevő ötlettel:

Andri!

Szűk másfél évtized (1983–1997) leforgása alatt nekem írt több mint ötven levelet őrzöm. Ezeknek nagy többsége az *Új Forrással* (és vidékével) kapcsolatos, azaz András itteni szerepeit értelmezi, illetve dokumentálja. A most közlésre

92 Monostori Imre

Új Forrás-os levelesládából. IV.

1 levél Fodor Andrásról

seleket (alelnöke volt a szövetségnek hosszú ideig). Továbbá: a könyv- és folyóirat-bemutatóinkon való gyakori szerepvállalást. 1991 januárjától új folyóiratot indítottunk: ekkor tértünk át – egy időben a radikális, habár majdnem agyonrontott formátumváltoztatással – az évi tízszeri megjelenésre. (Addig évente hatszor jelent meg az *Új Forrás*.) András nagyokat hümmögött, látván az így átalakított lapot, ám derekasan buzdította a szép számú publikumot – és persze minket, szerkesztőket.

Ez időben Fodor András már törzstagnak számított a lap háza táján. Az ominózus 1984/5-ös (októberi) számban jelentkezett először, nem akármilyen műfajban: a Németh László felolvasásait tartalmazó nagy, fekete bakelitlemezről írt élménybeszámolót. Cs. Varga István szerkesztőtársunk biztatásainak, ösztökéléseinek is köszönhetően innentől fogva már nem volt olyan évfolyam, amelyben ne szerepelt volna szerzőként. A lap körüli munkálkodása ugyancsak intenzív volt. Ő (és Győri László) válogatta a *Kötet nélkül* című megyei versantológiánkat (meghökkenően részletes lektori véleményt mellékelve), s mutatta be Tatabányán a megyei könyvtárban. (1986. április 7. A bemutató szövegét a júniusi *Új Forrásban* közöltük.) Szerzői és szerkesztői tevékenységét – még 1985 decemberében – nívójutalom átadásával ismertük el és köszöntük meg.

1987. január 30-án mutatta be Vekerdi László a tatabányai Népházban András *Ezer este Fülep Lajossal* című két óriáskötetét. 1989. április 8-án, a 20 éves *Új Forrás* ünnepén a megyeszékhely művelődési központjában a Kossuth rádió hosszú műsort vett fel (s később sugározta is), az egyik főszereplőnk Fodor András volt. Az 1992-es könyvhéten újabb megyei antológiát adtunk ki (Tóth László szerkesztőtársunk buzgalma eredményeképpen) *A megértés nehézségei* címmel. A könyvet András június 8-án mutatta be a megyei könyvtárban. Az antológia címadó versét Jász Attila írta, kinek első önálló kötetét – *Daidaloszi napló* – ugyancsak Fodor András mutatta be, ugyancsak a megyei könyvtárban 1993. április 19-én. (1993/6., június.) 1994 februárjában – Tóth

kiválasztott levél – talán mondhatjuk így – a „menedzser” szerepet villantja fel. Ez részben a háttérben zajló – többnyire pénzszerző – folyamatok katalizálását jelentette, részben az írószövetségbeli baráti, jószolgálati képvisel

László, Zalán Tibor és jómagam társaságában – ő is tagja a Marosvásárhelyen vendégszereplő *Új Forrás*-delegációnak. Ez év március 25-én az írószövetség elnöksége nevében Tatabányán, a Népház kamaratermében ő köszönti a 25 éves *Új Forrást*. Bőven dicséri folyóiratunkat (jelen van – a fenntartó képviselőjében – a megyei közgyűlés elnöke is), s örömmel jelenti be – mint az NKA folyóirat kollégiumának egyik kurátora – lapunknak a következő évre szóló pályázati sikerét. A *Könyv, Könyvtár Könyvtáros* című szakfolyóiratban a megyei könyvtár és a megyei irodalmi élet egészséges összefonódását dicséri. (1995. 8. sz.) A *hetvenes évek* című naplófolyama első két kötetét ez év december 11-én mutatjuk be a megyei könyvtárban. (András kíséretében jelen van Vekerci László, Lator László, Domokos Mátyás, Hernádi Gyula. Igazán parádés felvonulás.) 1996 könyvhetén három kötetet jelentettünk meg az „Új Forrás Könyvek” sorozatban. E sorozat 25. kötete (*Szó és csend*) a tizenegy kitűnő költővel készült Tóth László-interjúkat tartalmazza. András egyetlen nagy lendülettel mind a huszonöt könyvet bemutatja, méghozzá érdemi megállapításokkal. (Megyei könyvtár, június 3.)

A *hetvenes évek* harmadik kötetének bemutatója 1996. november 20-án volt az írószövetségben, ahol jómagam is igyekeztem közreműködni. Ott voltunk a Széchenyi Akadémián tartott székfoglaló előadásán is 1997. április 2-án. Utoljára az írószövetség könyvheti rendezvényén találkoztunk –, mi („Új Forrás Könyvek”-ként) Vekerci Lászlónak a Németh Lászlóról szóló tanulmánykötetét, valamint Holló András posztumusz válogatott verseskötetét hoztuk – 1997. május 30-án.

Fodor András mint az *Új Forrás* szerzője – miként már említettem – úgyszintén aktív és leleményes. Mint rutinos folyóirat-szerkesztő ismeri a szakma minden csínját-bínját, úgyszólván mindenkivel szót ért (és mindenkit ismer), nem utolsó sorban többszörösen tudja és átéli, mit jelent a „vidékiség”. Azt is tudja persze, hogy csak a jó színvonal teremthet esélyt a biztos talpon maradáshoz. Ennek tudatában küldi verseit, naplójegyzeteit, kritikáit, bemutató írásait. Irodalomtörténeti jelentőségű a Németh Lászlóval folytatott levelezésük közzététele az 1990-es 2. (április), 3. (június) és 4. (augusztus) számunkban. A bevezetőben többek között ezeket írja: „örömmel tapasztalhattam, hogy az érzékeny Génusz rajtam keresztül hányféle emberrel tud kontaktusba kerülni. Vekerci Lászlóéval közös barátaimhoz éppoly szívesen fordult, mint a fiatal írókhoz, zenészekhez, tanárokhoz, könyvtárosokhoz.” Két tartalmas és alapos interjút közöltünk vele. Az egyiket a 60. születésnapjára időzítettük, Vekerci László, a jó barát volt a kérdező. Klasszikus nagyinterjú ez, 24 nyomtatott oldalon, rendkívüli tartalmi gazdagsággal. (1989/1., február.) A második beszélgetés Tóth László szerkesztőtársunk sorozatában (négy másik kitűnő költőtársával egyazon

Új Forrás- számban) látott napvilágot. (1994/9., november. Ezt a lapszámot november 14-én mutattuk be a megyei könyvtárban.) Ezek a vallomások újszólván teljes metszetet adnak András személyiségéről, költői világképéről s a magyar szellemi életben betöltött jelentős szerepeiről.

94 Természetesen figyeltünk megjelölt könyveire is. 1985 és 1995 között összesen hét recenziót, méltatást közöltünk műveiről. A *Reményfutam* című verseskötetről szólva Tüskés Tibor életszerű paradoxont fogalmaz meg. „Fodor András költészetének időszerűsége – írja – látszólagos időszerűtlenségében van. E líra korszerűségét a vállalt emberi értékek korszerűtlensége adja.” (1985/5., október.) Az *Ezer este Fülep Lajossal* tatabányai bemutatóján Vekerdí László összegez. „Fodor Fülep-mitológiát teremtett, csak éppen eredeti értelemben használjuk a szót, és el ne feledjük, hogy a mítosz a maga racionalitásában homlokegyenest ellentéte a misztikának és miszticizmusnak.” (1987/2., április.) Ugyanebben a számunkban hozzuk Babus Antal recenzióját a két hatalmas kötetéről. Ő a Fodor-napló társadalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozza: az *Ezer este...* „megkerülhetetlen kordokumentum marad”. Az *Elvesztett évszak* sugalmait Csűrös Miklós ekként summázza. „A kiváló költő és a felelősséget mindig vállaló moralista pesszimiztikus számadása ez a könyv; bukásunk karamboljairól ad helyszíni jelentést, olyan helyzetekről, amelyek törvényszerűek, s amelyeket egyre nehezebb lesz kivédeni a 'lélek ütközőin'.” (1984/4., augusztus.) Az Eötvös Kollégiumbeli évekről szóló naplót Vasy Géza méltatja. „Végigolvasva e naplófeljegyzéseket nem csupán szemléletbeli nyitottságról és jellembeli szilárdságról lelünk kordokumentumot, hanem kezdettől fogva meglepően érett ítélőképességről is.” (1991/10., október.) A *hetvenes évek* című naplófolyam első két vaskos kötetével Vekerdí László birkózik. Először tisztázza, hogy ez az irodalmi alkotás *mi nem*, majd kissé megnyugodva rájön, hogy annyiféle olvasata van, ahányan olvassák. Így hát a neki szóló olvasatot ismerteti. (1995/10., december.) Andrásnak annyira tetszett ez a *recenzió*, hogy később az *Egy szép nap* című versébe is belefoglalta. (1996/9., november. „A nap fénypontja mégis, / Pesten, az *Új Forrás*-ban érkezett / Vekerdí-recenzió. Úton-útfélen olvasom, / mintha valami jótékony erőter / Sugara fogna körben. / Honnét foganhat még valakiben / ilyen fölényes-tiszta tudás, mely / így képes felmutatni / testvérkülönbözések / megfejtett metszetét?!”) Ugyanebben a számunkban (1995/10., december) olvashatjuk szerkesztőtársunk, Kovács Lajos recenzióját *A révkalauz lámpái* című kötetéről (amelyben a *Kötet nélkül*ről, *A megértés nehézségeiről*, valamint a Jász Attila első kötetéről írott bemutató értékelés is helyet kapott.

A halála utáni év februárjában – születése hónapjában – emlékező összeállítást közlünk: Fodor András és Cseh Károly egy-egy versét, valamint Pomogáts Béla, Németh Ágnes és Cs. Varga István tanulmányait, esszéit. (1998/2.) Ezt a lapszámot Budapesten a Tanárképző Főiskolán (február 17-én) és Fonyódon a Mátyás király Gimnáziumban (március 20-án) mutattuk 95 be. Halálának tízéves évfordulóján összeállítással tisztelegtünk emléke előtt. (A közölt írások többsége a fonyódi múzeumban rendezett 2007. április 28-i műsoros összeállításban hangzott el a szerzők felolvasásában.) Ágh István, Bertók László, Csűrös Miklós, Lator László, Pomogáts Béla és Tüskés Tibor írásait közöltük. (2007/6., június.) Innen, Bertók László verséből idézek négy sort.

*Tíz évvel a haláloed után a nyitva hagyott Fonyódon
kapcsolgatom a villanyt a nélküled-veled folyosókon,
három évvel öregebben, mint te voltál a haláloedkor,
de mint hét évvel fiatalabb öcséd, s örökké az adósod.*

Folyóiratunk
a NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTERIUM
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAMjának anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HÍRKER RT.
és alternatív terjesztők

Főszerkesztő
JÁSZ ATTILA

Szerkesztők
NÁDOR TIBOR
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Online szerkesztő
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Tiszteletbeli munkatársak

CSOKITS JÁNOS

KOVÁCS LAJOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2800 Tatabánya, Márc. 15-e utca 2. 34/513-674. Levélcím: Tatabánya, Pf. 136

E-mail: info@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.jamk.hu/ujforras

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél és a József Attila Megyei Könyvtárban.

E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 06-1/303-3440. További információ: 06/80/444-444.

Előfizetési díj egy évre 3000 Ft. INDEX: 25959, HU ISSN:0133-5332.

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. 2800 Tatabánya, Fő tér 2. Tel.: 34/513-670.

Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.

